

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет
«Одеська юридична академія»

О. В. Тавлуй

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕЗАКОННИХ ДІЙ ЩОДО УСИНОВЛЕННЯ ТА ІНШИХ ФОРМ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

Монографія

Одеса
«Юридична література»
2018

У монографії досліджено основні аспекти кримінально-правової охорони інституту усиновлення та інших форм сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснено кримінально-правовий аналіз складу злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України, визначено основні характеристики незаконної посередницької діяльності, вивчено особливості усиновлення українських дітей іноземцями з точки зору охорони їх прав кримінально-правовими засобами. Розроблено пропозиції щодо удосконалення положень чинного кримінального законодавства у сфері охорони сімейних відносин від протиправних посягань, зокрема у сфері усиновлення та інших формах сімейного виховання.

Для науковців, аспірантів, юристів-практиків та студентів.

За загальною науковою редакцією

В. О. Тулякова, доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента НАПрН України, заслуженого діяча науки та техніки України, проректора з міжнародних зв'язків Національного університету «Одеська юридична академія»

Рецензенти:

В. І. Осадчий, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правосуддя Державного університету інфраструктури та технологій;

С. Я. Лихова, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового юридичного інституту Національного авіаційного університету

Рекомендовано до друку вченою радою

Національного університету «Одеська юридична академія»

(протокол № 3 від 26 грудня 2017 р.)

ЗМІСТ

Перелік умовних скорочень	5
Вступ	6

Розділ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ НЕЗАКОННИХ ДІЙ ЩОДО УСИНОВЛЕННЯ (УДОЧЕРІННЯ)

1.1. Генезис криміналізації незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) у доктрині та законодавстві України	9
1.2. Соціально-правові передумови кримінально-правової охорони суспільних відносин щодо захисту прав та інтересів дітей (у контексті незаконного усиновлення)	24
1.3. Зарубіжний досвід кримінально-правової охорони відносин у сфері усиновлення	57

Розділ 2. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 169 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

2.1. Об'єктивні ознаки незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння).....	65
2.1.1. Об'єкт злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України	65
2.1.2. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України.....	87
2.2. Суб'єктивні ознаки незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння).....	115
2.2.1. Суб'єкт злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України	115
2.2.2. Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України.....	123

Розділ 3. ОКРЕМІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ВІДНОСИН, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ УСИНОВЛЕННЯМ

3.1. Загальна характеристика кваліфікуючих ознак злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України	130
3.2. Проблеми розмежування злочину, який встановлює кримінальну відповідальність за незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння), із суміжними злочинами та відмежування його від інших правопорушень	142
3.3. Особливості кримінально-правової охорони відносин, пов'язаних із усиновленням українських дітей іноземцями	155
Висновки	168
Список використаних джерел	174
Додаток	193

Перелік умовних скорочень

КК — Кримінальний кодекс

КПК — Кримінальний процесуальний кодекс

СК — Сімейний кодекс

ЦК — Цивільний кодекс

ЦПК — Цивільний процесуальний кодекс

Гаазька Конвенція — Конвенція про захист дітей і співробітництво в галузі міждержавного усиновлення (щодо іноземного усиновлення)

ООН — Організація Об'єднаних Націй

СНД — Співдружність Незалежних Держав

РРФСР — Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка

УРСР — Українська Радянська Соціалістична Республіка

МІНСОЦПОЛІТИКИ — Міністерство соціальної політики

МЗС — Міністерство закордонних справ

США — Сполучені Штати Америки

Сім'я є складним соціальним явищем і об'єктом дослідження цілого ряду суспільних наук, кожна з яких вивчає окремі сторони її функціонування та розвитку. Життя людини так чи інакше пов'язано із сім'єю, яка відіграє надзвичайно важливу роль. Вона є первинною клітиною соціальних груп, класів, що утворюють соціальну структуру будь-якої країни.

Конституція України, як найвищий законодавчий акт, у статті 51 проголосила право на державну охорону дитинства. Стаття 52 Конституції України закріпила основоположні права дитини: «Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу.

Проте на території Української держави існує значна кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які потребують сімейного виховання у формі усиновлення, опіки та піклування, передачі на виховання у прийомні сім'ї, в дитячі будинки сімейного типу.

Так, відповідно до статистичних даних Державної служби статистики України на кінець 2016 р. у сімейних формах виховання (опіка, піклування, прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу) виховувалось понад 73 тис. дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (87,5 % від загальної кількості дітей зазначеної категорії). У 2016 р. усиновлено громадянами України 2552 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, іноземними громадянами — 411 дітей¹.

Необхідність правового захисту форм сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зумовлена суспільним інтересом створення повноцінних умов фізичного, інтелектуального, духовного, морального, соціального розвитку дітей, а також наданням усього обсягу необхідної допомоги та підтримки, у тому числі і в рамках кримінально-пра-

¹ Чисельність дітей, усиновлених протягом року (2000–2016). URK: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/oz_rik/oz_u/vsunovlennia_06_u.html.

вової політики, складовою частиною якої є захист сімейно-правових відносин від різноманітних посягань.

У процесі усиновлення може виникнути загроза порушень основних прав дитини, які часто здійснюються начебто з позитивними намірами, але процес усиновлення має бути захищений від будь-яких протизаконних дій, до яких вдаються кримінальні угруповання, різноманітні посередники та пари, готові здійснювати насильство над дітьми або бути співучасниками у цьому процесі. Різноманітність методів, що використовуються, та широкий спектр спеціалістів, задіяних у процесі боротьби з подібними явищами, свідчать про надзвичайну важливість проблеми кримінально-правового захисту прав дітей при усиновленні.

Згідно із статистичними даними Генеральної прокуратури України за 2011–2014 рр. у сфері охорони прав дітей було розпочато 1853 кримінальних провадження, з них 62 з усиновлення дітей, встановлення опіки чи піклування². У 2016 році було зареєстровано 21 кримінальне правопорушення з приводу вчинення незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння), у 2017 році зареєстровано 16 кримінальних проваджень з приводу вчинення незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння)³.

Окремі аспекти кримінально-правової охорони прав дітей, які втратили батьківське піклування, висвітлюються у наукових працях П. П. Андрушка, О. І. Белової, В. В. Гальцової, А. А. Гордейчик, О. І. Зінченко, С. Я. Лихової, С. М. Морозюка, Ю. Є. Пудовочкіна, Є. Л. Стрельцова, К. К. Сперанського, Р. Г. Тляумбетова, І. Н. Туктарової, Ю. В. Ускової, Т. А. Чолан, Н. С. Юзікової та ін.

Визначення основних кримінально-правових характеристик незаконних дій щодо усиновлення здійснювалось у рамках наукових досліджень, автори яких вивчали це питання у контексті системного аналізу злочинів проти неповнолітніх.

На теоретичному рівні здійснено дисертаційні дослідження щодо кримінально-правової охорони дитинства, в яких проаналізовано окремі характеристики незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння): О. І. Белова «Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх» (2006); В. В. Гальцова «Кримінальна відповідальність за розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) та незаконні дії щодо усиновлен-

² Звіт про роботу прокурора за 2011–2014 роки. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111479&libid=100820&c=edit&_c=fo.

³ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2016 року. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2017 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113281&libid.=100820.

ня (удочеріння): аналіз складів злочинів» (2012); С. М. Морозюк «Кримінально-правова характеристика злочинів проти інтересів сім'ї та підопічних (статті 164–169 КК України)» (2012); Т. А. Чолан «Кримінальна відповідальність за незаконне усиновлення та розголошення його таємниці» (2016).

Проте залишаються не повною мірою з'ясованими питання щодо характеристик незаконної посередницької діяльності, міжнародно-правових механізмів охорони дитинства за допомогою засобів кримінально-правового впливу; компаративні дослідження захисту прав дітей при незаконному усиновленні; окремі питання є дискусійними та потребують наукового дослідження.

Подальшого удосконалення для якомога ефективнішого правозастосування потребує також кримінально-правова норма, яка передбачає кримінальну відповідальність за незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння).

Метою монографії є здійснення комплексного правового дослідження кримінально-правової норми, яка передбачає відповідальність за незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння), та розроблення наукових положень щодо її вдосконалення для якомога ефективнішого правозастосування.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що вони можуть бути використані у: правотворчій сфері — для подальшого удосконалення кримінально-правової норми, яка передбачає відповідальність за незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння); науково-дослідній сфері — для подальшого дослідження проблематики кримінально-правової охорони прав дітей у сфері усиновлення та інших сферах сімейного виховання; правозастосуванні — для підвищення ефективності та правильності застосування статті 169 КК України, вирішення проблем кваліфікації посягань у сфері охорони дитинства, зокрема у контексті незаконного усиновлення; навчальному процесі — під час викладання навчального курсу «Кримінальне право України. Особлива частина».

Автор висловлює щирі вдячність завідувачу кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія» професору Євгену Львовичу Стрельцову, професору Наталії Анатоліївні Мирошніченко, заступнику проректора (ВК) Людмилі Аркадіївні Озернюк, директору Інституту кримінальної юстиції Вадиму Миколайовичу Підгородинському, колективу кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія», особливі слова подяки професору В'ячеславу Олексійовичу Тулякову, а також рецензентам цієї книги — професору Володимиру Івановичу Осадчному та професору Софії Яківні Лиховій.

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ НЕЗАКОННИХ ДІЙ ЩОДО УСИНОВЛЕННЯ (УДОЧЕРІННЯ)

1.1. Генезис криміналізації незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) у доктрині та законодавстві України

Усиновлення — один з найдавніших інститутів сімейного права, існуючий тисячоліттями у законодавстві більшості країн світу.

Як видається, вірно зазначає Д. О. Балобанова, що у кожному конкретному випадку перед введенням або зняттям кримінально-правової заборони необхідне вивчення історичних, моральних, правових та інших уявлень у суспільстві щодо діяння, яке підлягає криміналізації⁴.

Саме тому дослідження, вивчення основних тенденцій розвитку усиновлення є надзвичайно важливим та актуальним, оскільки криміналізація незаконних дій щодо усиновлення безпосередньо пов'язана із розвитком сімейно-правових відносин саме у цій сфері.

Питання, які стосуються усиновлення, встановлення опіки та піклування, а також інші форми виховання дітей, протягом усього розвитку людства хвилювали видатних філософів, вчених, науковців⁵.

Під час дослідження генезису розвитку усиновлення та кримінальної відповідальності за зловживання у даній сфері особливу увагу слід звернути на періодизацію становлення кримінально-правової охорони дитинства.

⁴ Балобанова Д. О. Теорія криміналізації: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2007. С. 119.

⁵ Маркс К., Энгельс Ф. Избранные произведения. В 3 т. Т. 3. Москва: Политиздат, 1986. 639 с.

Цікавою видається класифікація, запропонована В. В. Кузнецовим, який за критерієм чинності основних правових джерел пропонує наступну періодизацію національного кримінального права та законодавства: 1) період Руської Правди (1017–1054 рр.); 2) період церковного права (статут князя Ярослава про церковні суди (коротка та розширена редакції), Смоленська статутна грамота, Новгородський статут великого князя Всеволода про церковні суди, людей та міри торгіві тощо; 3) період Судебника 1497 р.; 4) період Статутів Великого князівства Литовського у трьох редакціях (1529 р., 1566 р., 1588 р.); 5) період соборного Уложення 1649 р.; 6) період писаного та звичаєвого кримінального права козацької держави 1648–1654 рр.; 7) період Військового артикулу 1715 р.; 8) період «Прав, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р. (проект); 9) період «Наказу комісії про складення проекту нового уложення» Катерини II 1767 р. (проект); 10) період «Уставу благочиния, или полицейского» 1782 р.; 11) період Зводу законів 1832 р. (Уголовне уложення); 12) період Уложення про покарання уголовні та виправні; 13) період Статуту про покарання, що накладаються мировими судьями 1864 р.; 14) період уложення про покарання уголовні та виправні 1885 р.; 15) період Уголовного уложення 1903 р.; 16) період КК УРСР 1922 р.; 17) період КК УСРР 1927 р.; 18) період КК УРСР 1960 р.; 19) період проектів КК України 1993–2001 рр.; 20) період КК України 2001 р.⁶

Варто погодитися з позицію вченого, який зауважує, що дана класифікація має умовний характер і вона не заперечує розгляд й інших нормативних актів, які мали певний вплив на формування національного кримінального законодавства та права.

Вважається, що періодизація розвитку відносин, пов'язаних з усиновленням дітей, передачі їх під опіку (підклування) чи на виховання в сім'ю громадян вирізняється особливістю правового регулювання, як нормами сімейного законодавства, так і нормами кримінального законодавства.

З огляду на це видається можливим класифікувати розвиток відносин щодо усиновлення на дві окремі групи: 1) генезис усиновлення та інших форм сімейного виховання відповідно до сімейно-правових та цивільно-правових норм; 2) генезис кримінальної відповідальності за зловживання у сфері усиновлення.

Так, перші згадки про усиновлення на рівні законодавчих актів зустрічаються в Законах Хамурапі, царя Вавилону (1792–1750 рр. до н. е.), де сімейно-правовим відносинам було присвячено близь-

⁶ Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі: монографія. Київ, 2012. С. 146.

ко 70 статей. Про усиновлення мовилося наступне: «Если человек усыновит малолетнего, находящегося в пренебрежении, и вырастит его, то этот воспитанник не может быть потребован обратно по суду»⁷.

Даний сімейно-правовий інститут у різні історичні періоди свого розвитку відзначався неоднозначністю: від задоволення потреб усиновителя, до захисту прав та інтересів усиновленого. Цілями усиновлення на цьому етапі було продовження роду усиновителя, забезпечення робочою силою, збільшення чисельності роду. Наприклад, Закони Ману (II ст. до н. е. — II ст. н. е.) писали: «Кому природа не дала сына, может усыновить себе постороннего с тем, чтобы не прекращались могильные жертвы».

Ще однією пам'яткою древності виступають Середньоасирійські закони, які були важливим регулятором суспільних відносин ашурійської общини третьої четверті II тисячоліття до н. е., в яких деталізована роль сім'ї та зустрічаються згадки про усиновлення.

Поруч із переважно патріархальною східною правовою традицією через деякий час розвивається традиція елліністична, яка надає особі більшої самостійності та захисту її права власності. Ця традиція пов'язана, насамперед, із Стародавнім Римом та Стародавньою Грецією.

Традиційно і безумовно основою нинішньої європейської правової системи розглядається римське класичне право, яке вирізнялося на той час більш чіткою структурою понять, більш детальним описанням правових норм та регламентуванням різноманітних суспільних відносин. Воно займає унікальне місце у правовій історії людства і являє собою найвищий ступінь розвитку права в античному світі.

Першим кодифікованим римським законодавчим актом є Закони XII таблиць, які, як і інші стародавні пам'ятки права, приділяючи увагу сімейним відносинам, не розділяли при цьому цивільного та кримінального права. Одним з основних джерел права римської юриспруденції III—I ст. до н. е. були Дигести чи пандекти Юстиніана, які існували наряду з Кодексом та Інституціями Юстиніана та були основним джерелом права у візантійських судах VII—VI ст. до н. е. Дигести Юстиніана являють собою унікальну правову пам'ятку, яка дає більш чітке розуміння приватного права, хоча містить положення і кримінального права. Так, книги 26 та 27 присвячено детальному описанню такого інституту, як

⁷ *Законы Хаммурапи царя Вавилона. Хрестоматия по всеобщей истории государства и права: учеб. пособие* / сост. В. Н. Садиков; под ред. З. М. Черниловского. Москва, 1998. С. 20.

опіка та піклування, що свідчить про особливе ставлення римлян до захисту сім'ї та неповнолітніх⁸.

Виходячи зі змісту правових пам'яток Стародавнього Риму батьківська влада встановлювалася, за загальним правилом, у силу народження дитини, але вона могла встановлюватись і за допомогою усиновлення. Усиновлення на той час розглядалось, як встановлення батьківської влади над чужими дітьми та виникнення правовідносин, схожих до природних. Такий висновок є важливим, тому що «римское право имело такое исключительное значение в истории новейшего праворазвития, но в особенности потому, что римская семья во многих отношениях дает богатый материал для принципиальных сопоставлений»⁹.

Зміст усиновлення полягав у тому, що один глава сімейства передавав іншому главі сімейства свого підопічного. Виділяли два види усиновлення: коли усиновлювалась особа, яка не знаходилась під батьківською владою (*persona sui juris*), — *arrogatio* та відповідно особа, яка знаходилась під батьківською владою (*persona alieni juris*), — *adoptio*.

Найбільш досконалим було усиновлення способом *arrogatio*, яке спершу здійснювалося на народних зборах (*comitia calata*). Згода на усиновлення надавалася після вивчення жрецькими усіх обставин справи. Під час існування імперії вимагалася згода *princepsa* (государя), яка надавалась у формі всемілостивішого рескрипту (імператорського указу). За часів правління імператорів, а саме Антоніна Пія, дозволялось усиновлювати і неповнолітніх осіб *sui juris*. Внаслідок цього усиновлений втрачав можливість розпоряджатися своїм майном, право на яке переходило до усиновителя — батька. Цей вид усиновлення був важливий тим, що умови, які висувались у видозміненому вигляді, збереглись у законодавствах багатьох країн світу.

Другий вид усиновлення, *adoptio*, здійснювався у формі приватної угоди, створеної юристами на підставі положень Законів XII таблиць: «*si pater filium ter venum uit, filius a patre liber esto*» (якщо батько тричі продав свого сина, то син ставав вільним від батька). На думку Д. І. Азаревича, «усиновлення, *adoptio*, в широкому розумінні слова, є така юридична угода, за допомогою якої одна особа придбає над іншою, яка не стояла під владою, *patria potestas*». Така форма усиновлення не вимагала особливого

⁸ Гордейчик А. А. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с преступлениями против семьи и несовершеннолетних: дис. ... канд. юрид. наук. Хабаровск, 2009. С. 25.

⁹ Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права. Москва, 1998. С. 163.

дозволу з боку держави, тому що передача батьком свого сина в усиновлення другій особі була лише одним із проявів батьківської влади. Глава сім'ї шляхом манципації віддавав свою дитину, тим самим втрачаючи владу над нею. Після цього проводилася реманципація, а потім *in jure cessio* (передача). Внаслідок цього виду усиновлення усиновлений назавжди втрачав родинний зв'язок зі своєю сім'єю та переходив до сім'ї усиновителя. При цьому він приймав ім'я усиновителя та міг спадкувати майно усиновителя, що було досить прогресивним.

Існував ще й третій вид усиновлення *adoptio testamentaria* — усиновлення шляхом заповіту. Він існував на межі кінця республіки та початку імперії. Походження цього інституту є мало відомим, воно, мабуть, не було усиновленням у власному розумінні, а означало призначення спадкоємця за умови прийняття останнім імені спадкодавця. В історії Риму були приклади такого усиновлення, зокрема у приписці до заповіту Цезарь усиновлював Гая Октавіа.

Система римського права в цілому справила значний вплив на розвиток законодавства та правових вчень, а з вищевикладеного — і усиновлення зокрема. У подальшому норми римського права, а також положення щодо усиновлення були частково запозичені іншими правовими системами¹⁰.

Юридичний аспект поняття «опіка», як і усиновлення, було закріплено ще у древньоримському праві. Уже на той час опіка розглядалась як інститут цивільного права, регулюючий взаємовідносини між опікуном та піклувальником¹¹. Відомий римський юрист Павло у 38-й Книзі «Коментарі до едикту» писав: «Як визначає Сервій, опіка — це встановлена та дозволена цивільним правом сила і влада по відношенню до вільної особи для захисту того, хто в результаті свого віку не здатний захищати себе самостійно»¹².

Виникнувши у Стародавньому Римі, усиновлення набуває й сучасної юридичної форми, яка згодом через Візантію перейшла до християнського світу.

У перші століття християнства усиновлення у Візантії мало виключно юридичний характер, але поступово процедура усиновлення поповнилась ще одним актом — церковним, який із часом набув навіть більш важливого значення.

¹⁰ Зілковська Л. М. Усиновлення в Римі // Актуальні проблеми держави і права. 2002. Вип. 13. С. 177–181.

¹¹ Гоголева В. В. Опіка над неосершеннолетними: понятие, сущность // Право и государство. 2008. № 1. С. 40.

¹² *Дигесты* Юстиниана. Т. 4. Кн. 20–27 / отв. ред. Л. Л. Кофанов. Москва, 2004. С. 545.

Спочатку церковне освячення усиновлення здійснювалось окремими молитвами. Уже імператор Анастасій у своїй Конституції 517 р. свідчить про те, що усиновлення здійснюється через Божественні молитви. Так само описує цей процес і імператор Юстиніан у Конституції 519 р.

Після 519 р. церковне освячення усиновлення є обов'язковим. Так, Трульський собор 691 р. у своєму 53-му правилі визначає, що церковне освячення усиновлення є важливішим, ніж цивільна процедура. Він же визначає, що шлюб між усиновителем та усиновлювачем є неможливим.

Церква не лише освячувала усиновлення, але й слідувала за подальшою долею усиновителів та усиновлених, і у разі порушення прав усиновлених притягувала усиновителів до суду. Таким чином візантійська церква охороняла інститут усиновлення і від різноманітних зловживань, що стосуються взаємовідносин батьків та усиновлених ними дітей¹³.

Так, зокрема, починає формуватися християнська парадигма соціального захисту дитинства, в основі якої знаходиться християнська філософія «любові до ближнього». З'явилися перші документи, які регулюють сімейно-правові відносини, зокрема, до таких можна віднести церковні устави князів Володимира та Ярослава. На цьому етапі історичного розвитку окреслюються основні напрямки соціального захисту дитинства: князівський, церковно-монастирський, милостиня, прихожанська милостиня. Починають з'являтися теоретичні підходи до вирішення соціальних проблем дітей («Повчання Володимира Мономаха», XI ст., «Збірник 1076 р.»), соціальні програми держави (програми боротьби з бідністю), набуває популярності благодійницька діяльність, яку було спрямовано на покращення становища дітей, що опинилися у скрутному становищі¹⁴.

Саме у VIII–IX ст. відбувається перехід до малої родини, яка складається із подружжя та дітей. Ідея правового захисту дітей, що лишилися без батьків, зародилася ще у Київській Русі.

Зокрема, П. Л. Фріс вважає, що в тексті «Руської Правди» можна умовно виділити окремі види злочинів — проти церкви, проти особи, майнові злочини, злочини проти сім'ї та моральності¹⁵.

¹³ Ковальчук І. Становлення та розвиток інституту усиновлення у Візантії // Юридичний журнал. 2006. № 9. С. 29.

¹⁴ Поддубная Т. Н. К вопросу о периодизации развития социальной защиты детства в России // Известия вузов. 2006. № 4. С. 20.

¹⁵ Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2005. С. 100.

У «Руській Правді» (1063–1037 рр.) — першому кодифікованому акті руського права з'явилося поняття «опіка». Так, у статті 99 йдеться про те, що після смерті батька опікуном дітей стає хтось із найближчих родичів або вітчим, якщо мати вдруге виходить заміж. Опікуну передавалося в тимчасове користування майно підопічного. Це мало відбуватися при свідках. Опікун мав право продовжувати торгівлю і брати собі прибуток від неї, але після закінчення терміну опіки зобов'язаний був повернути кошти сироті.

З літописних джерел відомо, що система соціальної опіки була головною прерогативою київських князів. У той час, коли на місці язичництва прийшло християнство, усиновлення почало здійснюватися церквою, воно освячувалось особливим церковним обрядом «синотворенням».

Могутня Галицько-Волинська держава (1199–1340 рр.) практично не мала власних правових джерел. На її землях продовжували діяти норми і основні засади «Руської Правди»¹⁶.

За часів польсько-литовської доби основним джерелом права були Литовські Статути. Ці норми права передбачали у своїх окремих положеннях захист сімейно-правових відносин, зокрема і кримінально-правовими засобами¹⁷.

У процесі подальшого законотворення захисту інтересів неповнолітніх, дітей-сиріт приділяється все більша увага, яка попри те на різних етапах історичного розвитку держави проявлялася по-різному. Так, у Російській державі, до якої у середині XVII ст. було приєднано більшу частину України, розгорталася державна система громадської опіки. Створювалися спеціальні «прикази», які займались «призрением» бідних сиріт.

Проблеми сімейного права взагалі та усиновлення зокрема у царській Росії досліджували такі відомі вчені, як В. П. Максимов, Н. С. Ніколін, С. П. Григоровський, І. В. Гессен та ін. Проте більшість вчених досліджують інститут сімейних відносин взагалі, тому усиновленню приділяється лише фрагментарна увага¹⁸.

Необхідність подальшої систематизації та удосконалення законодавства було однією з причин створення Соборного Уложення 1649 р.

¹⁶ Ковальчук І. В. Виникнення та становлення інституту усиновлення в Київській Русі // Часопис Київського університету права. 2008. № 2. С. 156–157.

¹⁷ Хрунь І. Ю. Становлення та розвиток прав неповнолітніх у правових джерелах України // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2007. № 2. С. 81–82.

¹⁸ Ковальчук І. В. Регулювання інституту усиновлення в Україні відповідно до Зводу Законів цивільних 1832 року // Часопис Київського університету права. 2007. № 4. С. 64.

Злочини, які посягали на сімейні відносини, були розміщені у главі XXII: «Указ за какие вины кому чинить смертную казнь и за какие вины смертную казнь не чинить, а чинить наказание». Значення цього Уложення в основному полягало у тому, що справи про злочини проти сімейних прав перейшли із церковної юрисдикції до державного судочинства¹⁹.

Епоха Петра I охарактеризувалася позитивними змінами у захисті сімейних відносин. Так, зокрема, стаття 176 Артикула військового Петра I 1715 р. передбачала за зв'язок неодруженого чоловіка із заміжною жінкою і народження дитини обов'язок цього чоловіка утримувати дитину.

Серйозні зрушення в удосконаленні системи піклування відбувалися за царювання Катерини II. Один із найзначніших заходів пов'язаний з ім'ям відомого філантропа І. І. Бецького. В 1763 р. саме він запропонував імператриці заснувати у столицях два великі заклади для виховання й нагляду за незаконнонародженими дітьми. У 1764 р. у Москві було відкрито Виховний будинок²⁰.

Прецедентом установлення усиновлення став особистий дозвіл імператриці графу Остерману усиновити онука їхньої сестри з правом уже за їхнього життя носити прізвище Остерман і титул, а також мати право на герб. 11 жовтня 1803 р. з'явився нормативний акт, спеціально присвячений усиновленню. Це був указ, що дозволяв дворянам усиновляти найближчих законнонароджених родичів.

Згодом було ухвалено цілу низку указів, що регламентували умови усиновлення. Зокрема, в 1817 р. дозволили усиновлювати кілька осіб для того, щоб кожний з усиновлених здобував прізвище усиновлювача й не порушувалися спадкові права родичів усиновлювача на нерухоме майно²¹.

Розвиток законодавства в XI — першій третині XIX ст. привів до появи численних кримінально-правових актів, які часто мали безсистемний характер. Виникала потреба у кодифікованому акті, який міг регулювати усі найважливіші сфери суспільних відносин. У результаті кропіткої роботи комісії було розроблено Звід законів 1832 р. Вперше було здійснено інституціоналізацію правових

¹⁹ *Титов Ю. П.* Хрестоматия по истории государства и права России. Москва, 1999. С. 50.

²⁰ *Федорова О. А.* Развитие системы призрения детей-сирот в России // Проблемы гражданского, семейного и жилищного законодательства / отв. ред. В. Н. Литовкин. Москва, 2005. С. 90.

²¹ *Кубишкіна В.* Генезис інституту усиновлення. URL: <http://veche.kiev.ua/journal/2242>.

норм, об'єднання їх у глави та розділи, визначались об'єкти кримінально-правової охорони.

Злочини проти сім'ї було поміщено у розділі 8 кн. 1 т. 15 Зводу законів «О наказании за преступления противу прав семейственного состояния».

Цей нормативно-правовий акт мав надзвичайне значення для розвитку науки кримінального права, адже був кодифікованим актом, який визнавав необхідність зосередження на кримінально-правовій охороні сімейних відносин та розвитку неповнолітніх.

Поряд із розвитком кримінального, спостерігався і розвиток цивільного законодавства. Так, том X Зводу Законів Цивільних, прийнятий Держрадою 10 січня 1832 р. і введений у дію 1 січня 1835 р., всіляко охороняв принцип становості. Ця обставина знайшла своє відображення у правових нормах, які регулювали інститут усиновлення.

Так, усиновлення дворянами, почесними громадянами здійснювалося за допомогою постанов губернських управ, а купцями — за постановами казенних палат. У селян і міщан усиновлення здійснювалося припискою до родини із затвердженням казенними палатами²².

У цілому за період з X до XVIII ст. починає розвиватися державна система опіки дітьми та особами, які потребують підтримки.

Усиновлення міськими та сільськими жителями врегульовувалось Указом Державної Ради від 6 липня 1828 р. У відповідності до цього Указу усиновлені набували права законних дітей, проте якщо процедури усиновлення не відбувалося, то ці діти не набували права на спадкування.

Законодавство цього періоду передбачало й усиновлення іноземцями, які проживали на території Російської імперії. Це було можливим лише за умови, що вони хрещені або мають греко-російське виховання. Обов'язковою умовою було і збереження усиновленим російського підданства.

Тривалий час ще з давніх часів існувала заборона на усиновлення незаконнонароджених дітей, проте нижчим прошаркам населення усиновлення своїх незаконнонароджених дітей не заборонялось.

Як відомо, у результаті усиновлення виникають не лише сімейно-правові відносини, але й цивільно-правові, у тому числі й у сфері спадкування. Закон передбачав, що усиновлений отримував свою частку у спадщині нарівні із рідними дітьми, якщо вони

²² Тляумбетов Р. Г. Преступления против семьи : уголовно-правовые и криминологические аспекты: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2006. С. 21–22.

народилися після усиновлення, але родове майно не переходило у спадщину усиновленому, оскільки могло належати лише кровним родичам усиновителя. Спадкові права усиновленого мали особистий характер і на родичів його не поширювались²³.

У 1845 р. чинні закони доповнювалися постановою про те, що усиновлені купцем діти отримували почесне громадянство не автоматично, а мали його заслужити.

Права неповнолітніх та сімейні відносини у цей період історичного розвитку захищалися також і кримінально-правовими нормами. Відповідно до Уложения про покарання кримінальні та виправні від 1845 р., злочинам у цій сфері було присвячено II розділ — «Про злочини проти прав сімейних». Це Уложення містило 47 статей, які охороняли сімейні відносини. Серед яких: посягання на порядок укладення шлюбу (статті 1549–1579), посягання на відносини між подружжям (статті 1558–1585), на відносини між батьками та дітьми (статті 1586–1592), злочини у сфері опіки та піклування (статті 1593–1597).

Дещо іншим був розвиток кримінального законодавства на українських землях, які залишалися під владою Речі Посполитої, а пізніше Австро-Угорської імперії. Починаючи з 1787 р. на Галичині та Буковині було введено в дію новий австрійський кримінальний кодекс, в якому норми, які передбачали відповідальність за злочини проти сім'ї та неповнолітніх, було розміщено у розділі «Злочини та проступки проти моральності». Цей Кодекс діяв на Галичині до введення там у 1932 р. польського кримінального законодавства.

На Закарпатті діяв Кримінальний кодекс Угорщини, якого було прийнято у 1879 р.²⁴

Наприкінці XIX ст. процедура усиновлення була досить складною. Відповідно до Статуту цивільного судочинства 1864 р. вона повністю залежала від волі усиновителя. Так, згідно із статтею 145 Зводу цивільних прав, усиновлення дозволялося будь-яким особам (окрім тих, які за сном своїм приречені на «безбачіє»). Це положення стосувалося, насамперед, монахів, адже священнослужителі могли мати сім'ї, усиновителями вони могли стати з дозволу єпархіального архієрея.

Для дворян процедура усиновлення була ще складнішою, адже необхідно було: складання акта про усиновлення у нотаріуса; по-

²³ Ковальчук І. В. Регулювання інституту усиновлення в Україні відповідно до Зводу Законів цивільних 1832 року // Часопис Київського університету права. 2007. № 4. С. 65–67.

²⁴ Белова О. І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2006. С. 17–18.

дання цього акта до суду за місцем проживання усиновителя для вирішення питання справи по суті; затвердження акта судовою палатою.

Особи, процедура усиновлення за участю яких проводилась із порушеннями, мали право на заперечення під час провадження у справі, яке у цьому разі могло бути розпочато лише за життя усиновителя.

Відповідно до законодавства цього періоду, суд повинен був провести лише формальну перевірку дотримання усіх умов усиновлення, не перебуваючи при цьому на неухильному дотриманні прав і законних інтересів усиновленого.

На цьому етапі історичного розвитку усиновлення ще мало ознаки станової належності усиновленого, відповідно до якої змінювався і обсяг їх прав. Наприклад, якщо він був дворянином, то на підставі акта усиновлення усиновлений отримував почесне особисте громадянство; якщо усиновителем був міщанин, то усиновлений приписувався до нового сімейства.

Відповідно до статті 152 Законів цивільних прав, прізвище від усиновителя до усиновленого автоматично не переходило. Така передача не допускалась, якщо усиновлений мав більші станові права ніж усиновитель. Передача усиновленому свого прізвища дворянином мала місце лише з Височайшого дозволу.

Разом із тим цей Закон передбачав, що дитина не втрачала зв'язок зі своїми батьками.

Крім дворян особливі умови усиновлення мали і купці. Якщо усиновитель був купцем, то усиновлений заносився до його свідоцтва на рівні рідних дітей. Купець, його брат чи син, які не мали власних дітей, могли взяти на виховання або усиновити сироту й надати йому всіх прав, які мали законні діти.

Магістрат вивчав документи та видавав постанову про усиновлення. Проте виконував її цивільний губернатор, який, у свою чергу, розглядав ці документи і, додавши свій висновок, передавав їх на розгляд Правлячого Сенату.

Сенат, з'ясувавши, що перепон для усиновлення немає, видавав дозвіл на виконання постанови магістрату. І тоді вихованець купця отримував його прізвище та набував права законних дітей.

Наступним етапом розвитку кримінального законодавства на українських землях у складі Російської імперії стало прийняття в 1903 р. Уголовного уложення. Глава 18 Уложення містить 20 статей, більшість з яких встановлює кримінальну відповідальність за злочини, пов'язані з порушеннями у сімейній сфері.

Жовтнева революція 1917 р. стала новим етапом розвитку законодавства у сфері сімейних відносин та захисту неповнолітніх. Церковний шлюб у радянській державі було змінено на громадянський. Сім'я перестала визнаватися самостійним об'єктом кримінально-правової охорони, адже у жодному Кримінальному кодексі Радянського Союзу не передбачалось окремої глави чи окремого розділу, який здійснював би кримінально-правову охорону цих відносин.

Варто також зазначити, що після Жовтневої революції 1917 р. про патронат як правову форму сімейного влаштування дітей дещо забули і повернулися до нього у 1928 р. ВЦИК і СНК СРСР 28 травня 1928 р. прийняли Постанову «Про порядок і умови передачі вихованців дитячих будинків та інших неповнолітніх працівникам у містах та селищах», відповідно до якого на підставі договору діти-сироти передавалися прийомним сім'ям. Згодом, зокрема у 1987 р., радянська влада знову повернулася до патронату, але вже без оплати праці патронатних батьків²⁵.

Юридичного закріплення в Україні цей інститут цивільного права отримав у Кодексі законів про народну освіту 1922 р. За цим кодексом патронат встановлювався як засіб боротьби з бездоглядністю та правопорушеннями неповнолітніх. Умови ж утримання дітей визначалися патронатним договором²⁶.

Відбулися серйозні зміни і в регулюванні сімейно-правових відносин, зокрема в 1918 р. було відмінено усиновлення. У перші роки радянської влади абсолютизувалася роль держави у вихованні дітей. П. І. Люблінський писав: «Государство должно быть высшим опекуном ребенка... Государство рассматривает родительскую власть лишь как некоторую подчиненную его надзору форму попечения о ребенке.... Государство, а не семья, определяет минимум, необходимый для ребенка образования, ухода, благополучия... семейные отношения перестают быть одним из институтов частного права, как то традиционно признается, а становятся одним из отделов права публичного, проникнутого властным вмешательством государства»²⁷.

²⁵ Звенигородская Н. Ф. История развития института приемной семьи в России // История государства и права. 2007. № 10. С. 29.

²⁶ Євко В. Ю. Дитячий будинок сімейного типу : проблеми правового регулювання діяльності // Охорона дитинства. Дитяче право: теорія, досвід, перспективи: матеріали конф., присвяч. 80-й річниці від дня заснування держ. показового Дитячого містечка імені III комінтерну в Одесі. Одеса, 2001. С. 215.

²⁷ Люблинский П. И., Копелянская С. Е. Охрана детства и борьба с беспризорностью. Ленинград, 1924. С. 8—9.

Таким чином прийнятий Декретом СНК СРСР від 22 жовтня 1918 р. «Кодекс законів про акти цивільного стану, шлюбне, сімейне та опікунське право» (надалі — Сімейний кодекс) не містив норми про усиновлення.

Але життя та історія показали, що ідеї пріоритету суспільного виховання не виправдали себе і зростала необхідність в усиновленні. Беручи до уваги усе зростаючу дитячу безпритульність, а саме збільшення кількості безпритульних дітей у 1923 р. до 8 мільйонів, збільшення державних видатків на утримання великої кількості дитячих закладів, ВЦИК і СНК СРСР Декретом «Про зміну Кодексу законів про акти цивільного стану, шлюбне, сімейне та опікунське право» від 1 березня 1926 р. внесли норми про усиновлення²⁸.

Згідно з першим радянським Законом про усиновлення, воно могло здійснюватися виключно в інтересах усиновленого, які становили не тільки турботу про матеріальне благополуччя дитини, але і його належне трудове виховання, підготовку до суспільно корисного життя. Для здійснення усиновлення закон встановлював цілий ряд вимог, а саме: необхідним було отримання згоди батьків дитини, а також самої дитини, якщо на момент усиновлення їй виповнилося 10 років; не могли усиновлювати особи, які не могли бути опікунами; а також не могли усиновлювати особи, позбавлені батьківських прав, а також особи, чиї інтереси були протилежними інтересам усиновленого. Не встановлювалися вимоги до віку усиновителя і різниці у віці між усиновителем та усиновленим.

Для усиновлення потрібна була згода другого з подружжя усиновителів. Питаннями усиновлення займалися органи опіки та піклування, які у містах були відділеннями народної освіти, а в сільській місцевості — районні виконавчі комітети. Бажаючи усиновити дитину повинні були спочатку звернутись у дані органи державної влади.

Спочатку Сімейний кодекс не врегульовував питання щодо усиновлення дітей іноземцями. Але 3 вересня 1928 р. статтю 139 Кодексу законів про акти цивільного стану, шлюбне, сімейне та опікунське право було доповнено приміткою, згідно з якою допускалось усиновлення іноземними громадянами, які проживали на території СРСР, для яких вводилися певні обмеження. Могли також усиновлювати громадяни СРСР своїх громадян на те-

²⁸ *Ростова О. С.* Создание основ правовой охраны материнства и детства в первое десятилетие советской власти // Известия высших учебных заведений. Правоведение. 2007. № 2. С. 200.

риторії інших держав. Відповідно до консульського Уставу 1928 р. усиновлення у цьому разі здійснювалося консулами²⁹.

Охорона сімейно-правових відносин здійснювалася також кримінально-правовими засобами.

У 1922 р. було прийнято Кримінальний кодекс. Кількість статей, яка направлялась на охорону неповнолітніх, була незначна. Ці кримінально-правові норми містились у різних главах кримінального кодексу³⁰.

Кримінальний кодекс УРСР 1927 р. практично повністю вмістив до свого складу статті попереднього Кримінального кодексу, які передбачали кримінальну відповідальність за злочини проти сім'ї та неповнолітніх³¹. Цей кодекс було доповнено статтею 158-1, на підставі прийнятого в 1935 р. Закону СРСР «Про ліквідацію дитячої безпритульності й бездоглядності», яка передбачала кримінальну відповідальність опікунів, які використовують опіку у корисливих цілях і залишають дітей без нагляду і належної матеріальної допомоги.

Кримінальний кодекс УРСР 1960 р., як і попередні кримінальні кодекси, не визнавав сім'ю окремим об'єктом кримінально-правової охорони, хоча він значно розширив кількість діянь, які посягали на нормальний розвиток та функціонування сім'ї. Злочини проти сімейних прав знаходились у главі 3 «Злочини проти життя, здоров'я, волі і честі особи». Стаття 115 цього Кодексу передбачала кримінальну відповідальність за «зловживання опікунськими правами і залишення підопічних без нагляду і допомоги», стаття 115-1 передбачала відповідальність за «розголошення таємниці усиновлення», стаття 124 — «викрадення чужої дитини»³².

Кримінально-правова норма, яка передбачала відповідальність за розголошення таємниці усиновлення (стаття 115-1 КК УРСР аналог статті 124-1 КК РСФСР), розміщувалась у главі III «Злочини проти життя, здоров'я, свободи та честі особи» і з'явилася лише у Кримінальному кодексі 1960 р. (на підставі Указу Президії Верховної Ради Української РСР «Про внесення доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів Української РСР» від 25 серпня 1970 р.³³

²⁹ Кустова В. В. Усыновление по законодательству первых лет советской власти // Журнал российского права. 2002. № 2. С. 154–155.

³⁰ Уголовный кодекс УССР: утв. ВУЦИК 23 авг. 1922 г. Харьков, 1922. 100 с.

³¹ Уголовный кодекс УРСР: утв. ВУЦИК 23 авг. 1927 г. Харьков, 1927. 135 с.

³² Белова О. І. Вказ. дис. С. 21–22.

³³ Советское уголовное право. Особенная часть: учеб. пособие. Вып. 1 / под ред. Е. А. Смирнова, А. Ш. Якупова. Киев, 1975. С. 240–241.

Родовим об'єктом цієї групи злочинів стала особа, її здоров'я, свобода та честь. За безпосереднім об'єктом злочини проти особи поділялися на певні групи і норма про розголошення таємниці усиновлення входила до групи під назвою «злочини, небезпечні для життя і здоров'я». У статті 115-1 КК УРСР зазначалося, що суспільно небезпечне діяння могло завдати серйозної психічної травми усиновленому, викликати глибокий сімейний конфлікт та інші наслідки, розголошення таємниці усиновлення проти волі усиновлювачів проголошувалося злочином. Закінчений склад злочину утворював сам факт навмисного розголошення факту усиновлення (удочеріння) проти волі усиновлювачів. Розголошення даних — це повідомлення у той чи інший спосіб відомостей про усиновлення третім особам, яким їх не було офіційно повідомлено³⁴.

Об'єктом цього злочину проголошувались інтереси сім'ї та дитини.

Об'єктивна сторона включала в себе розголошення факту усиновлення шляхом письмового чи усного повідомлення, видачі витягу із книги реєстрації актів громадянського стану третім особам, у тому числі усиновленому, без згоди усиновителів, а після їх смерті — без згоди органів опіки та піклування.

Суб'єкт — 16-річна особа, яка володіла таємницею усиновлення.

Суб'єктивна сторона характеризувалася прямим умислом³⁵.

У чинному Кримінальному кодексі міститься норма, що передбачає кримінальну відповідальність за розголошення таємниці усиновлення (удочеріння), яка дещо змінилась у порівнянні з КК 1960 р. Зокрема, з'явилися кваліфіковані ознаки злочину (вчинення його службовою особою або працівником медичного закладу, яким відомості про усиновлення стали відомі по службі чи по роботі, спричинення цим злочином тяжких наслідків), посилилась кримінальна відповідальність за вчинення цього суспільно небезпечного діяння.

Так сталося, що лише у 1998 р. норма про кримінальну відповідальність за незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) з'явилась у Кримінальному кодексі України із внесенням змін Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із прийняттям Закону України «Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю України» від 24 бе-

³⁴ *Советское уголовное право. Особенная часть.* Москва, 1973. С. 240–241.

³⁵ *Советское уголовное право. Часть Особенная: учебник / под ред. М. И. Ковалева.* Москва, 1983. С. 173.

резня 1998 р.³⁶ На підставі цього Закону з'явилася стаття 115-2, яка передбачала кримінальну відповідальність за незаконну посередницьку діяльність або інші незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) дитини, передачі її під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ю громадян. Ця стаття містила також кваліфікуючі ознаки даного злочину, а саме: ті самі дії, вчинені щодо кількох дітей, повторно, за попереднім зговором групою осіб, з використанням посадового становища або якщо вони спричинили тяжкі наслідки.

Ця кримінально-правова норма згодом знайшла своє відображення у статті 169 чинного Кримінального кодексу України³⁷.

Отже, під час аналізу історичних витоків усиновлення та інших форм сімейного виховання, усіх суспільно-правових процесів, із ним пов'язаних, прослідковується надзвичайно важлива роль цього інституту у сукупності сімейно-правових відносин. Автор доходить висновку, що ці суспільні відносини, спрямовані на захист та охорону прав і законних інтересів усиновлених, дітей, над якими встановлено опіку чи піклування та які перебувають у дитячих будинках сімейного типу, протягом всього історичного періоду свого розвитку потребували кримінально-правової охорони.

Важливість нормального функціонування та розвитку інституту усиновлення в системі сімейно-правових відносин призвела до необхідності криміналізації незаконних дій у сфері усиновлення.

1.2. Соціально-правові передумови кримінально-правової охорони суспільних відносин щодо захисту прав та інтересів дітей (у контексті незаконного усиновлення)

Соціально-правовий захист дитинства є одним із основних показників розвитку суспільства, його благополуччя, цивілізованості та захищеності. Найвищий ступінь цього захисту — кримінально-правова охорона дитинства, яка забезпечує можливість застосування найсуворіших санкцій до осіб, які завдають істотної шкоди інтересам фізичного, психологічного, соціального, морального

³⁶ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю України»: Закон України від 24 берез. 1998 р. № 210/98-вр // Відомості Верховної Ради України. 1998. № 35. Ст. 241.

³⁷ Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25. Ст. 131.

розвитку неповнолітніх, адже посягання на ці правовідносини вирізняються підвищеною суспільною небезпекою³⁸.

На думку окремих вчених, наявність або відсутність у діях (бездіяльності) особи ознаки суспільної небезпечності для законодавця є основоположними при прийнятті рішення про визнання діяння злочинним (криміналізація) чи навпаки, а також при формуванні норм кримінального закону³⁹.

Як зазначає П. Л. Фріс, криміналізація — це процес виявлення суспільно небезпечних видів людської поведінки, визнання на державному рівні необхідності, можливості й доцільності кримінально-правової боротьби з ними та закріплення їх у законі про кримінальну відповідальність як злочинів.

Великий інтерес, як зазначає вчений, викликає класифікація, запропонована О. І. Коробєєвим, який виділяє три групи підстав, що впливають на криміналізацію: юридико-кримінологічні, соціально-економічні та соціально-психологічні⁴⁰.

На підставі цієї класифікації розглянемо підстави криміналізації незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння). До юридико-кримінологічних підстав, перш за все, відноситься суспільна небезпека діяння.

Видається безсумнівним вплив суспільної небезпечності на криміналізацію діяння. Так, Н. Ф. Кузнецова вважає, що суспільна небезпечність діяння полягає в тому, що воно спричиняє чи створює загрозу спричинення певної шкоди суспільним відносинам. Ю. А. Красіков розуміє під суспільною небезпечністю об'єктивні властивості діяння, які спричиняють негативні зміни в соціальній реальності, порушують упорядкованість системи суспільних відносин⁴¹.

Як зазначає Д. О. Балобанова, характер суспільної небезпеки, насамперед, залежить від цінності того блага, якому завдається збиток конкретним людським вчинком, тобто від цінності тих або інших суспільних відносин. За допомогою норм кримінального права охороняються найбільш важливі суспільні відносини. Інші охороняються за допомогою інших заходів впливу, а не шляхом

³⁸ *Тавлуй О. В.* Історико-правові витоки незаконних дій щодо усиновлення // Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 11. С. 121–122.

³⁹ *Сотсков Ф. Н.* Общественная опасность деяния в уголовном праве России. URL: <http://www.dissercat.com>.

⁴⁰ *Фріс П. Л.* Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці // Вісник Асоціації кримінального права України. 2014. № 1. С. 19, 24.

⁴¹ *Прозументов Л. М.* Общественная опасность как основание криминализации (декриминализации) деяния // Вестник Воронежского института МВД России. 2009. № 4. С. 18–19.

застосування покарання. Цінність групи суспільних відносин визначається законодавцем на момент прийняття закону залежно від конкретних умов життя суспільства у той або інший період⁴².

Вчинення злочинів проти сім'ї та неповнолітніх характеризується підвищеним ступенем суспільної небезпеки. Це пов'язано, насамперед, із тим, що порушуються основи конституційно-правового статусу особи, права дитини на сімейне виховання, у результаті чого завдається шкода її фізичному, інтелектуальному, психічному, духовному розвитку⁴³.

Також з цього приводу слід враховувати спеціальний статус потерпілого — дитини, якій внаслідок вчинення незаконних дій щодо усиновлення завдається шкоди або може бути спричинено шкоду.

Адже, як зазначає професор В. О. Туляков, «задача уголовного права в утилитарном, легистском смысле — охрана конституционных норм и принципов. По сути дела УК — это Конституция с санкциями... Среди участников уголовно-правовых отношений (преступник — государство — потерпевший — третьи лица) центральное место должен занимать потерпевший»⁴⁴.

Наступною підставою є відносна поширеність цих діянь та їх типовість. Загальне правило полягає в тому, що ці діяння повинні бути відносно розповсюджені. Кримінально-правова заборона діяння буде виправдана тільки тоді, коли вона буде охоплювати найбільш типові та достатньо поширені форми цього діяння. Але в той же час поширеність такого діяння повинна бути відносною⁴⁵.

Якщо вести мову про типовість і поширеність незаконних дій щодо усиновлення, то слід зауважити, що, незважаючи на невелику кількість вироків по статті 169 Кримінального кодексу України, ці дії характеризуються своєю відносною поширеністю та повторюваністю на території України і мають неодноразовий характер вчинення, зважаючи на наявні вирoki, порушені та передані до судів кримінальні справи (відкриті кримінальні провадження), матеріали судової статистики.

⁴² Балобанова Д. О. Вказ. дис. С. 81.

⁴³ Преступления против семьи и несовершеннолетних. URL: <http://www.twirpx.com/file/614269>.

⁴⁴ Туляков В. А. Некоторые вопросы современной уголовно-правовой политики. URL: <http://www.iolr.org/wp-content/uploads/2012/10/Туляков-В.А.-Некоторые-вопросы-современной-уголовной-политики.pdf>.

⁴⁵ Фіалка М. І. Криміналізація діянь, пов'язаних з підробками та використанням піддроблених документів. — URL: http://visnyk.univd.edu.ua/index.php?action=publications&pub_name=visnik&pub_id=158880&mid=8&year=2005&pub_article=172640.

Так, згідно із статистичними даними Генеральної прокуратури України за 2011–2014 рр. у сфері охорони прав дітей було розпочато 1853 кримінальних провадження, з них 62 — з усиновлення дітей, встановлення опіки чи піклування⁴⁶. У 2016 р. було зареєстровано 21 кримінальне правопорушення з приводу вчинення незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння)⁴⁷.

Варто навести окремий випадок порушення норм закону, який увійшов до узагальнення судової практики Верховним Судом України, що свідчить про наявні системні проблеми у даній сфері правового регулювання. Адже під час самого процесу усиновлення відбувається значна кількість порушень норм діючого законодавства, що завдає значної шкоди суспільним відносинам, оскільки має негативні наслідки для учасників процесу усиновлення, передачі дитини під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ю громадян.

Так, наприклад, Центральний районний суд м. Сімферополя АР Крим розглянув справу за заявою громадян Франції про усиновлення малолітнього вихованця Кримської республіканської установи «Будинок дитини «Ялинка», 2005 р. н. З матеріалів справи вбачалося, що у дитини, яку подружжя бажало усиновити, є сестра та брати, про що заявники у своїй заяві про усиновлення не вказали. Ця обставина залишилася поза увагою суду першої інстанції, у зв'язку з чим прокурор Центрального району м. Сімферополя рішення суду про усиновлення дитини оскаржив в апеляційному порядку. Оскільки прокурором було пропущено строк на апеляційне оскарження без поважної причини, ухвалою Апеляційного суду АР Крим від 26 березня 2008 р. у поновленні строку було відмовлено, апеляційну скаргу прокурора залишено без розгляду⁴⁸.

Отже, в наявності грубе порушення частини 1 статті 210 Сімейного кодексу України, а винні особи до відповідальності, у тому числі кримінальної, не притягувалися.

Варто також навести випадки виявлення, зокрема, органами прокуратури Кіровоградської області майже 40 фактів недотримання законодавства про усиновлення, а також низку порушень

⁴⁶ *Zeim* про роботу прокурора за 2011–2014 роки. URL: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111479&libid=100820&c=edit&c=fo.

⁴⁷ Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2016 року. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2017 року. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113281&libid=100820.

⁴⁸ *Практика розгляду судами справ, пов'язаних із позбавленням батьківських прав, поновленням батьківських прав, усиновленням, встановленням опіки та піклування над дітьми*. URL: <http://www.ditu.gov.ua/laws/show/n0020700-08>.

при створенні прийомних сімей і дитячих будинків сімейного типу.

Зокрема, Добровеличківська районна служба у справах дітей, подаючи заяву на усиновлення, не перевірила достовірність даних про майбутніх іноземних батьків дитини. З'ясувалося, що вони подали фіктивну довідку про доходи. У подальшому в усиновленні потенційним батькам було відмовлено.

Ще однієї юридико-кримінологічною підставою є динаміка суспільно небезпечних діянь з урахуванням причин і умов, що їх породжують. Урахування причин та умов у динаміці суспільно небезпечного діяння характеризує джерело злочинної поведінки.

Як зазначає А. І. Коробєєв, «облік причин суспільно небезпечних діянь, які підлягають криміналізації, має досить істотне значення в плані як правильного встановлення кримінально-правової заборони, так і визначення її меж. При всій стабільності (до речі, досить відносній) і формальній визначеності системи діючого кримінального законодавства в силу властивого їй динамізму виникає необхідність в постійному удосконалюванні кримінально-правових норм»⁴⁹.

Так, суспільні відносини щодо усиновлення (удочеріння), передачі дитини під опіку (піклування), на виховання в сім'ю громадян із часом видозмінюються: з'являються нові форми сімейного виховання, ускладнюються у зв'язку з участю у процесі усиновлення іноземного елемента, що, безумовно, впливає і на динаміку суспільно небезпечних діянь у цій сфері.

Наступною юридико-кримінологічною підставою є можливість впливу на діяння кримінально-правовими засобами при умові відсутності інших засобів боротьби.

На думку М. І. Фіалки, розглядаючи цю підставу, слід вести мову про кримінальну репресію, тобто надзвичайний захід боротьби з найбільш небезпечними формами антисуспільної поведінки. Кримінальна репресія застосовується лише тоді, коли суспільство вже використало інші форми впливу: адміністративні, дисциплінарні, цивільно-правові, а також моральні.

На підтвердження цієї думки Г. А. Злобін сформулював певне правило: «Криміналізація діяння доцільна тоді і тільки, коли немає і не може бути норми, яка б належно регулювала відповідні відносини методами інших галузей права»⁵⁰.

⁴⁹ Коробєєв А. И. Советская уголовно-правовая политика. Проблемы криминализации и пенализации. Владивосток, 1987. С. 74.

⁵⁰ Основания уголовно-правового запрета. Криминализация и декриминализация / В. Н. Кудрявцев [и др.]. Москва, 1982. С. 241.

Як уже зазначалося, Конституція України проголошує охорону зі сторони держави сім'ї, дитинства, материнства і батьківства. Необхідність охорони інститутів усиновлення, опіки та піклування необхідності правового захисту інститутів усиновлення та інших форм сімейного виховання зумовлюється необхідністю створення належних умов для повноцінного розвитку дітей, які залишилися без батьківського піклування, та, відповідно, необхідністю кримінально-правової охорони цієї сфери суспільних відносин від суспільно небезпечних посягань.

Щодо соціально-економічної групи підстав — то у даному випадку мова йде про те, що криміналізації підлягають лише ті діяння, які спричиняють або можуть спричинити достатньо серйозну шкоду суспільним відносинам або які мають своїм наслідком створення стану реальної можливості заподіяння такої шкоди. При цьому вона може носити матеріальний або нематеріальний характер.

Безумовно, що ця підстава криміналізації тісно пов'язана із суспільною небезпечністю діяння. Внаслідок вчинення незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) спричиняється, безперечно, шкода суспільним відносинам у сфері усиновлення, опіки (піклування), передачі дитини на виховання в сім'ю громадян, що може мати несприятливі наслідки для нормального фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку дитини.

Стосовно соціально-психологічних підстав криміналізації, то, як зазначає М. І. Фіалка, суспільна правосвідомість і психологія мають сприйняти той чи інший прояв антисоціальної поведінки як такий, що потребує їх кримінальної караності⁵¹.

З цього приводу цілком вірно П. Л. Фріс вказує на те, що визнання діянь злочинними не видається можливим без урахування соціально-психологічних й історичних чинників, оскільки без відповідності цих процесів рівню розвитку суспільної свідомості і вимогам громадської думки норми кримінального закону не діятимуть або діятимуть тільки завдяки державному примусу, не виконуватимуть свої функції⁵².

Українське суспільство традиційно підтримує інститут сім'ї та захист дітей, які опинилися без батьківського піклування. Історичний розвиток як суспільних відносин, так і законодавства у

⁵¹ Фіалка М. І. Кримінально-правова характеристика документообігу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2010. С. 15–17.

⁵² Фріс П. Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці // Вісник Асоціації кримінального права України. 2014. № 1. С. 26.

сфері усиновлення дає підстави стверджувати про доцільність криміналізації незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння).

Отож, враховуючи вищевикладене, ми дійшли висновку, що наявні усі підстави для захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за допомогою кримінально-правових засобів.

Так, пріоритетна охорона прав та інтересів дитини визнана світовим співтовариством одним з основних принципів сучасного права⁵³.

Міжнародний захист прав людини наразі виступає однією з найважливіших сфер сучасного міжнародного права. Історія захисту прав людини своїми витокami бере початок у далекому минулому. Зокрема, норми, які регулювали правовий статус індивіда, були наявні в національних законодавствах Стародавніх Риму та Греції, в Англії періоду феодалізму (Велика хартія вольностей 1215 р., Біль про права 1689 р., Акт про подальше обмеження Корони і найкраще забезпечення прав і вольностей підданих 1701 р.), у США (Декларація незалежності 1776 р., Конституція США 1787 р., Біль про права 1789 р.), у Франції (Декларація про права людини і громадянина 1789 р.). Сама ж концепція прав людини та основних свобод як окрема категорія з'явилась у XVII ст. в Європі. Її було сформульовано такими відомими мислителями, просвітителями того часу, як Гуго Гроцій, Джон Локк, Едмунд Брук, Томас Пейн. Спочатку ця концепція формулювалась як одна з філософських категорій.

У ході подальшого розвитку інституту прав людини відбулося виокремлення інституту міжнародно-правового захисту прав дитини. Проте тривалий час дитина не була окремою соціальною одиницею суспільного розвитку. Нині вона є повноцінним членом сучасного суспільства. Саме цей суб'єкт відносин є носієм усіх тих прав і свобод, які є загальновизнаними правами людини⁵⁴.

Конкретизація прав особливої соціальної групи, тобто дітей, і прагнення створити дієвий механізм захисту цих найбільш уразливих членів суспільства привели вчених і громадських діячів до думки про необхідність виділення прав дитини в окрему категорію.

⁵³ Николаева Ю. В. Преступления против личности несовершеннолетних: теоретико-методологический анализ. URL: <http://www.economy.law-books.ru>.

⁵⁴ Никонов К. Современные теоретические аспекты института международно-правовой защиты и поощрения прав ребенка // Московский журнал международного права. 2009. № 1. С. 83—85.

Механізм захисту прав дітей формувався за участю різних країн світу, тому процес його становлення розглядається як на національному, так і на міжнародному рівнях.

Історичний шлях формування механізму захисту прав неповнолітніх на міжнародному рівні характеризується активною участю багатьох держав⁵⁵.

З моменту проголошення у 1924 р. Лігою Націй Женевської декларації у міжнародному праві її історичне значення полягає у тому, що вона стала першим міжнародно-правовим актом з охорони прав дітей. Хартія підкреслювала, що піклування про дітей, захист їх прав та свобод покладається не тільки на сім'ю чи окрему державу, але й на все людство. Саме Хартією уперше було сформульовано принципи, покладені пізніше в основу міжнародно-правового захисту дітей:

- дитині має надаватися можливість нормального розвитку (морального і фізичного). Голодну дитину має бути нагодовано, хвору дитину має бути доглянуто, сиротам та бездоглядним дітям має бути надано притулок і все необхідне для нормального життя;
- дитина має бути першою, хто отримує допомогу у разі лиха;
- дитині має бути надано можливість заробляти на своє проживання, але, разом із тим, діти мають бути захищені від усіх форм експлуатації.

Слід зазначити, що Женевська декларація прав дитини 1924 р. (Хартія прав дитини) у зв'язку з розпадом Ліги Націй у 1946 р. втратила свою юридичну силу, проте необхідно відмітити її важливе історичне значення⁵⁶.

У подальшому в 1959 р. на XIV сесії Генеральної асамблеї було прийнято Декларацію прав дитини, яка містила норми-принципи, якими мали керуватися «батьки, добровільні організації, місцеві органи влади і національні уряди з метою найкращого забезпечення прав та інтересів дитини».

Вона містить у собі Преамбулу та десять принципів, в яких зазначається, що права, які відображено у цій Конвенції, будуть визнаватися за усіма дітьми незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національ-

⁵⁵ Несинова С. В. Історичні умови формування механізму захисту прав неповнолітніх на світовому рівні та в Україні // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2008. № 3. С. 28.

⁵⁶ Звенигородская Н. Ф. Законодательство о защите семейных прав детей: международный и национальный компоненты // Международное публичное и частное право. 2009. № 5. С. 15–17.

ного чи соціального походження, майнового становища; дитині має бути забезпечено соціальний захист і надано можливості, які дозволили б їй розвиватись фізично, духовно, морально, розумово; дитині має належати право на ім'я і громадянство; дитині має бути забезпечено право на належне харчування, житло, відпочинок, медичне обслуговування; дитині, яка є неповноцінною у фізичному, психічному чи соціальному відношенні, має бути забезпечено спеціальний режим, освіту і турботу, необхідні виходячи з його стану; дитина має право на отримання освіти, яка відповідала б її загальному культурному розвитку і завдяки якій дитина на базі рівних можливостей має розвивати свої задатки; дитина має бути захищена від усіх форм експлуатації та насильства, не повинна бути об'єктом торгівлі.

У принципі шостому Декларації прав дитини зазначено, що на державі та органах публічної влади лежить обов'язок здійснювати захист дітей, які не мають сім'ї, наголошується також на тому, що малолітня дитина не має, окрім виключних обставин, бути розлучена зі своєю матір'ю.

Конвенція про права дитини, прийнята 20 листопада 1989 р. у Нью-Йорку, стала першим комплексним документом, за допомогою якого світове співтовариство, держави-члени намагалися кодифікувати проблеми визнання, захисту, охорони і гарантій реалізації та захисту прав дитини⁵⁷.

Конвенція про права дитини складається з Преамбули і п'ятдесяти чотирьох статей. Україна підписала Конвенцію про права дитини 21 лютого 1990 р., а ратифікувала 27 лютого 1991 р.

Під час ратифікації Конвенції країни, які першими поставили свій підпис, висловлювали додаткові зауваження. Особливо напруженими були питання, які стосувалися мінімального віку, з якого допускається участь у воєнних діях, різні аспекти усиновлення дітей (у тому числі міжнародного), захист права дитини на життя як після, так і до народження (тобто проблема абортів). Юридично це пов'язується з віковими межами визначення дитини як суб'єкта права. Формувалося це наступним чином: вважати дитину такою з моменту зачаття чи з моменту народження?

Взагалі Комітету довелося розглядати багато заперечень і зауважень. Окремі колізії ще й на теперішній час залишаються не вирішеними. Деякі держави (Аргентина, Індонезія, Єгипет) різко висловлювалися проти передачі дітей, які не мають батьківської опіки, опікунам, піклувальникам іноземного походження; інші за-

⁵⁷ Конвенція про права дитини. URL: <http://www.rada.gov.ua /zakon/new/karta.htm>.

уважували, що дитина-сирота може покинути батьківщину тільки у разі можливості знайти нову сім'ю, і ні в якому разі не потрапити до інтернату. Особливу увагу акцентувалося на безкорисній турботі про дітей без батьків (Іспанія).

Подальші кроки держав, що приєдналися до Конвенції (у тому числі й України), повинні згідно із статтею 4 стосуватися удосконалення національного законодавства з метою створення механізму захисту прав дітей⁵⁸.

Конвенцію про права дитини умовно можна поділити на три частини: перша частина (статті 1–41) містить власне регламентацію основних прав дитини, які, у свою чергу, також можна виділити в окремі групи:

- природні, невід'ємні права дитини, які кореспондують природним правам людини, закріпленим у Загальній декларації прав людини 1948 р.;
- політичні права;
- економічні права;
- соціальні права;
- культурні права.

Друга частина має процесуальний характер і включає в себе інституційні механізми контролю за реалізацією положень Конвенції про права дитини державами-учасниками. Органом, який наділений відповідними повноваженнями, є Комітет по правах дитини, який розглядає звіти держав-учасниць, на підставі яких розробляються рекомендації зацікавленій державі. Слід зазначити, що відповідно до положень Конвенції Комітет може отримувати інформацію про стан захисту прав дитини у конкретній державі не лише від цієї держави, але й від неурядових організацій, організацій системи ООН, із ЗМІ. Це дозволяє всебічно вивчити ситуацію з приводу охорони та захисту прав дитини у конкретній державі і підготувати відповідні рекомендації.

Окрім підготовки рекомендацій конкретній державі Комітет готує загальні рекомендації щодо різноманітних аспектів захисту прав дитини. У деяких державах уже створено організації та введено посади Уповноваженого по правах дитини⁵⁹.

Ще однією формою міжнародного контролю у сфері охорони прав дітей є діяльність спеціальних представників, вищих поса-

⁵⁸ *Несінова С. В.* Історичні умови формування механізму захисту прав неповнолітніх на світовому рівні та в Україні // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2008. № 3. С. 30.

⁵⁹ *Баймуратов М. А., Аль-Нсур Мухаммед.* Международно-правовая защита прав ребенка // Актуальные проблемы политики. 1999. Вип. 5. С. 160–163.

дових осіб і міжнародних органів, які займаються окремими питаннями захисту прав дітей⁶⁰.

Третя частина декларує відкритий характер документа, регулює порядок введення Конвенції про права дитини у дію, ратифікацію чи приєднання до неї, режим поправок і денонсації, а також визначає депозитарія цієї Конвенції.

Досліджуючи міжнародно-правові документи із позицій охорони дитинства, слід відмітити, що у Преамбулі Конвенції про права дитини зазначається, що сім'ї як основному осередку суспільства і природному середовищу для зростання і благополуччя усіх її членів, і особливо дітей, має бути надано необхідний захист і сприяння, для того щоб вона могла повністю взяти на себе зобов'язання у рамках суспільства, визнаючи, що дитині для повного і гармонійного розвитку її особистості необхідно зростати у сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові і розуміння, вважаючи, що дитина має бути повністю підготовлена до самостійного життя в суспільстві та вихована у дусі ідеалів, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй⁶¹:

— беручи до уваги, що, як зазначено в Декларації прав дитини, «дитина, внаслідок її фізичної і розумової незрілості, потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист як до, так і після народження»;

— посилаючись на положення Декларації про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх усиновленні на національному і міжнародних рівнях.

Стаття 1 Конвенції про права дитини визначає, що дитиною є кожна людська істота до досягнення нею 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до даної особи, вона не досягає повноліття раніше.

Конвенція про права дитини окремо визначає також положення про усиновлення. Так, у статтях 20, 21 Конвенції про права дитини зазначається, що:

— дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може за-

⁶⁰ *Быкова Е. А.* Международно-правовой механизм контроля за соблюдением обязательств государств в области защиты прав ребенка // Вестник Московского университета. Серия 11, Право. 2004. № 2. С. 104–105.

⁶¹ *Звенигородская Н. Ф.* Законодательство о защите семейных прав детей: международный и национальный компоненты // Международное публичное и частное право. 2009. № 5. С. 14.

лишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надаються державою;

— держави-учасниці відповідно до своїх національних законів забезпечують зміну догляду за дитиною;

— такий догляд може включати, зокрема, передачу на виховання «кафала», за ісламським правом, усиновлення або, за необхідності, направлення до відповідних установ по догляду за дітьми. Під час розгляду варіантів зміни необхідно належним чином враховувати бажаність наступництва виховання дитини, її етнічне походження, релігійну і культурну належність і рідну мову.

Держави-учасниці, які визнають і/чи дозволяють існування системи усиновлення, забезпечують, щоб найкращі інтереси дитини враховувалися у першочерговому порядку, і вони:

а) забезпечують, щоб усиновлення дитини дозволяли лише компетентні власті, які визначають згідно із застосовуваними законом і процедурами та на підставі всієї інформації, що має відношення до справи і є достовірною, що усиновлення допустимо з огляду на статус дитини щодо батьків, родичів і законних опікунів і що, якщо потрібно, зацікавлені особи дали свою усвідомлену згоду на усиновлення на підставі такої консультації, яка може бути необхідною;

б) визначають, що усиновлення в іншій країні може розглядатися як альтернативний спосіб догляду за дитиною, якщо дитина не може бути передана на виховання або в сім'ю, яка могла би забезпечити її виховання або усиновлення, і якщо забезпечення якогось придатного догляду у країні походження дитини є неможливим;

с) забезпечують, щоб у разі усиновлення дитини в іншій країні застосовувалися такі самі гарантії і норми, які застосовуються щодо усиновлення всередині країни;

д) вживають усіх необхідних заходів з метою забезпечення того, щоб у разі усиновлення в іншій країні влаштування дитини не призводило до одержання невинуватених фінансових вигод, пов'язаних із цією особою;

е) сприяють у необхідних випадках досягненню цілей цієї статті шляхом укладення двосторонніх і багатосторонніх домовленостей або угод та намагаються на цій підставі забезпечити, щоб влаштування дитини в іншій країні здійснювали компетентні власті чи органи⁶².

⁶² Зилковская Л. М. Международная защита прав ребенка // Молодь третього тисячоліття: гуманітарні проблеми та шляхи їх розв'язання. 2000. № 1. С. 138–139.

Міжнародно-правова регламентація прав дитини у профільній Конвенції має всеохоплюючий та, разом із тим, деталізуючий характер. Вона визначає підходи міжнародного співтовариства і його відношення до проблематики виховання та охорони підростаючих поколінь людської цивілізації. Захист прав дітей, сприяння їх повноцінному фізичному, моральному, культурному розвитку вимагають значних зусиль держав. Цей міжнародно-правовий документ не тільки має визначальне значення для сьогодення, але значну кількість його положень спрямовано у майбутнє⁶³.

Серед міжнародно-правових актів регіонального характеру у сфері захисту прав дитини слід виокремити Африканську хартію про права та благополуччя дитини, прийняту у 1990 р. в рамках Організації Африканської Єдності, яка вступила в силу в 1999 р.⁶⁴

В умовах сучасного міжнародного спілкування сімейні правовідносини ускладнюються; мова йде про такі правовідносини, суб'єктом яких є іноземець. У сфері сімейних відносин уніфікація колізійних норм відбувається шляхом укладення як двосторонніх, так і багатосторонніх конвенцій. Такі домовленості містять єдині правила з питань правовідносин між дітьми і батьками, з питань усиновлення, піклування, спадкування тощо.

Колізійні питання щодо усиновлення виникають у тих випадках, коли усиновлений і усиновитель є особами різного громадянства, а також тоді, коли вони є громадянами однієї держави, але усиновлення відбувається на території іншої держави. При усиновленні дітей громадян однієї держави громадянами іншої держави, як правило, поєднуються інтереси кількох осіб, які є громадянами різних держав, чи осіб, що проживають на території різних держав. У цих державах можуть бути протилежні погляди на усиновлення. Найбільше розбіжностей існує між правовими системами різних правових сімей, а також державами різних цивілізаційних підходів. В одних країнах усиновлення є одним із засобів, що дає можливість належного розвитку дітей, в інших — щоб забезпечити бездітних осіб можливістю мати дитину. Існували норми, які не допускали усиновлення у тих випадках, коли є рідні діти, нащадки майна батьків, встановлювали різні обмеження відносно осіб, які мають власних дітей, яких може уси-

⁶³ Баймуратов М. А., Аль-Нсур Мухаммед. Международно-правовая защита прав ребенка // Актуальні проблеми політики. 1999. Вип. 5. С. 163.

⁶⁴ Никонов К. Современные теоретические аспекты института международно-правовой защиты и поощрения прав ребенка // Московский журнал международного права. 2009. № 1. С. 96.

новити одна сім'я, тощо. В окремих державах діють норми, за якими зберігається зв'язок між усиновленим та його кровними батьками, діє так званий принцип непорушності «старої» сім'ї.

Для належного врегулювання цих колізійних питань було прийнято Гаазьку конвенцію про юрисдикцію, застосовуване право й визнання рішень про усиновлення, яку було підписано 15 листопада 1965 р.⁶⁵

У цій Конвенції встановлюються органи, які володіють юрисдикцією щодо вирішення питань про усиновлення, зокрема анулювання цього факту чи відкликання усиновлення, а також визначається матеріальне право держави, застосовуване при цьому.

Відповідно до Конвенції 1965 р., правом на усиновлення користуються особи, які мають громадянство однієї з договірних держав і постійне місце проживання в одній із них. Усиновлення поширюється на дитину, яка не досягла 18-річного віку, не перебуває у шлюбі на момент усиновлення і має громадянство однієї з договірних держав.

Органи, до компетенції яких згідно з Конвенцією належать питання про усиновлення, мають право застосовувати внутрішній закон до умов усиновлення (стаття 4), але із цього правила існують деякі винятки. Так, орган, що розглядає питання про усиновлення, має рахуватися із будь-яким положенням про заборону усиновлення, що міститься у національному законі усиновителя чи подружжя-усиновителів, якщо це зумовлено спеціально в заяві держави громадянства усиновителя при ратифікації Конвенції. Відміна усиновлення є можливою на будь-якій підставі, передбаченій законом держави, у компетенції якої, згідно з Конвенцією, знаходиться вирішення цього питання (стаття 7).

Окрім уніфікованих колізійних норм, Конвенція містить ряд інших правил зі сфери міжнародного приватного права щодо усиновлення. Укладачі Конвенції прагнули не допустити колізій між різними правовими системами, тому між країнами, матеріальні закони яких не узгоджено, виникають численні протиріччя, з огляду на що більшість країн до цієї Конвенції не приєдналися.

Окрему вагу також слід звернути на Європейську конвенцію про усиновлення дітей, прийняту у Страсбурзі 24 квітня 1967 р.⁶⁶ Ця Конвенція визначає, що усиновлення вважається дійсним

⁶⁵ *Комарук І.* Роль Гаазької конференції з міжнародного приватного права у посиленні захисту прав дитини // Юридичний журнал. 2010. № 1. URL: <http://justinian.com.ua>.

⁶⁶ *Європейська конвенція про усиновлення дітей* 24 квітня 1967 року. URL: <http://www.rada.gov.ua/zakon/new/karta.htm>.

тільки за умови, якщо його вчинено судовим чи адміністративним органом (стаття 4). У цій Конвенції закріплюються також окремі вимоги щодо усиновлювачів, зокрема:

- законодавство дозволяє усиновлювати дитину або двом особам, які перебувають у шлюбі, за умови, що вони обоє здійснюють усиновлення одночасно чи послідовно, або одній особі;

- дитину може бути усиновлено лише за умови, якщо усиновитель досягнув установленого для цього мінімального віку; цей вік не може бути меншим за 21 рік і більшим за 35 років. Проте законодавство може передбачити можливість відступу від положення про мінімальний вік.

Стаття 10 Конвенції визначає, що усиновлення надає усиновителю права і покладає на нього обов'язки стосовно дитини, яку усиновлюють, у такому ж обсязі, який мають мати чи батько по відношенню до рідної дитини; усиновлювальному, як правило, може бути присвоєно прізвище усиновителя на зміну або на додаток до його власного прізвища, що власне спрямовано на збереження таємниці усиновлення; якщо мова йде про отримання спадщини, то усиновлена дитина у цьому прирівнюється до дітей усиновителя, хоча протягом історичного розвитку це не завжди відбувалося таким чином.

На забезпечення таємниці усиновлення спрямовано і положення статті 20 цієї Конвенції про те, що усиновитель і усиновлюваний повинні мати змогу отримати документ, де вміщуються витяги з актів громадянського стану і засвідчуються факт, дата і місце народження дитини, яку усиновлюють, але навмисне не згадується факт усиновлення та відомості про справжніх батьків дитини.

Наступним важливим кроком міжнародної спільноти щодо захисту прав та інтересів дітей стало прийняття 25 жовтня 1980 р. в Гаазі Конвенції про цивільні аспекти міжнародного викрадення дітей.

Метою Конвенції є забезпечення негайного повернення дітей, незаконно переміщених чи утримуваних у договірній державі, й гарантування ефективного дотримання права опіки та доступу до дитини в усіх договірних державах. Право на опіку за цією Конвенцією означає сукупність прав, які стосуються турботи про дитину. Це, зокрема, право опікуна визначати місце проживання дитини. Право доступу до дитини охоплює право забирати дитину протягом обмеженого часу в інше місце, ніж звичайне місце проживання дитини.

Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей не має ніякого відношення до викрадення дітей з ме-

тою викупу, як можна було б подумати виходячи з назви. Предметом регулювання цієї Конвенції є відносини, що виникають внаслідок порушення батьківських прав.

Необхідність прийняття цієї Конвенції виникла у західних державах у зв'язку з поширенням практики викрадення дітей з наступним їх переміщенням за кордон одним із батьків чи родичів, які найчастіше не володіють батьківськими правами (як правило, внаслідок розлучення), через що особа, в якій дитина перебуває на вихованні і з якою вона проживає разом, позбавляється можливості здійснювати свої батьківські права, а головне, не має законних засобів боротьби із ситуацією, яка склалася.

У спільній монографії професора Абердинського університету Р. Пола Бьюмонта (Шотландія) і викладача права Лондонської школи економіки і політичної науки Мак Елеві Конвенцію про цивільні аспекти міжнародного викрадення дітей детально проаналізовано і визначено, що мета Конвенції — захист інтересів дитини, а також усиновителів, у зв'язку з чим здійснено соціальний аналіз міжнародного викрадення дітей.

Конвенцію направлено на те, щоб припинити незаконні дії викрадача і повернути дитину особі, з якою вона проживала раніше. При цьому питання про те, чи володіє дійсно особа, яка виховує дитину, законними батьківськими правами, до сфери регулювання Конвенції не входить.

Відмовити у поверненні можна лише у таких випадках:

- відсутність дійсного здійснення батьківських прав (спільного проживання і виховання дитини) особою, яка вимагає її повернення;

- ризик того, що повернення дитини піддає небезпеці чи створює для неї нестерпне становище (стаття 13).

У поверненні дитини також може бути відмовлено, якщо воно «не дозволяється фундаментальними принципами запитуваної держави у сфері прав людини і основних свобод» (стаття 28). Прохання про повернення дитини має направлятися не пізніше одного року з дня її викрадення. Якщо таке прохання надходить пізніше, воно також може бути задоволено, якщо органи запитуваної держави не доведуть, що дитина вже повністю вжилася в нову сім'ю (стаття 12). Застосування Конвенції припиняється з досягненням дитиною 16-річного віку⁶⁷.

⁶⁷ *Попко В. В.* Колізійні питання усиновлення та їх уніфікація в актах Гаазької конференції з міжнародного права // *Держава і право. Юридичні і політичні науки.* 2006. Вип. 31. С. 461–463.

Доцільно навести приклад застосування положень цієї Конвенції Європейським судом з прав людини, куди звернувся громадянин Австралії з приводу порушення статті 8 цієї Конвенції, оскільки його дитину було вивезено її матір'ю до Латвії і заявник — батько, батьківські права якого визнав суд Австралії і встановив спільне батьківське піклування над дитиною, не мав змоги з нею спілкуватися. У такому разі компетентні органи Австралії звернулися до компетентних органів Латвії з метою забезпечити повернення дитини на територію Австралії, проте латвійський суд відмовив у задоволенні звернення, мотивуючи це виникненням у дитини психологічної травми, якщо її буде роз'єднано з матір'ю. Ризький окружний суд залишив у силі рішення суду першої інстанції. У цій ситуації Європейський суд з прав людини прийняв рішення про порушення статті 8 Конвенції про цивільні аспекти міжнародного викрадення дітей і визначив, що дитина залишається проживати з матір'ю в Латвії, проте батько має право на регулярні побачення з нею та постійний зв'язок⁶⁸.

Наступним визначальним міжнародно-правовим актом, спрямованим на врегулювання відносин, які виникають у сфері міждержавного усиновлення, стало прийняття 29 травня 1993 р. Конвенції про захист дітей і співробітництво в галузі міждержавного усиновлення (щодо іноземного усиновлення), положення якої ґрунтуються на принципах Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р., Декларації ООН про соціальні та правові принципи, що стосуються захисту та добробуту дітей, Резолюції 41/85 Генеральної Асамблеї ООН від 3 грудня 1986 р. про передачу дітей на виховання та їх усиновлення на національному та міжнародному рівнях.

Цю Конвенцію було прийнято з метою: дотримання прав дітей при здійсненні усиновлення; створення систем співробітництва між державами для відвернення викрадення, продажу дітей, торгівлі ними, забезпечення визнання усиновлення у договірних державах.

Гаазька Конвенція встановлює переваги постійної і рідної сім'ї, перевагу внутрішньодержавного усиновлення у порівнянні з міждержавним.

Різні держави мають різні системи права, вимоги, що ставляться до документів, гарантії захисту прав дитини після усиновлення. Це викликає необхідність використання єдиних стандартів і пра-

⁶⁸ *Forthcoming* Grand Chamber judgment in a case concerning international child abduction. URL: <http://www.hudoc.echr.coe/web/services/content/pdf/003-4573101-5526974>.

вил міжнародного характеру, які було вироблено і прийнято міжнародним співтовариством у формі Конвенції про захист дітей та співробітництво у галузі міждержавного усиновлення.

Ратифікація Конвенції багатьма державами дозволила зняти протиріччя, які існували при усиновленні. Наприклад, в Італії вимагалось проведення «переусиновлення», тобто винесення рішення у відповідному суді Італії після закінчення одного року. Протягом цього часу дитина не набувала італійського громадянства, а у разі смерті усиновлювачів не ставала їх спадкоємцем. Наразі у зв'язку з ратифікацією Конвенції це вже не є проблемою.

Конвенція застосовується, якщо дитина, яка постійно проживає в одній договірній державі, що є державою її походження, переїхала, переїжджає чи повинна переїхати в іншу договірну державу (ту, що приймає) після її усиновлення у державі походження подружжям чи особою, що проживають у приймаючій державі, або проживають у такій державі з метою усиновлення у приймаючій державі або в державі походження. Конвенція поширюється тільки на таке усиновлення, яке створює постійний зв'язок між батьками і дітьми.

Відповідно до змісту Конвенції, усиновлення має місце тільки у разі, якщо компетентна влада держави походження: встановила, що дитина може бути усиновлена; визначила, що після належного розвитку можливості влаштування дитини у державі походження іноземне усиновлення якнайкраще відповідає інтересам дитини; переконалась, що: а) особи та органи, які беруть участь в усиновленні, належно проінформовані про наслідки їх згоди, зокрема, про можливість припинення правового зв'язку між дитиною та сім'єю її походження в результаті усиновлення; б) ці особи та органи дали свою згоду добровільно, у належній формі або засвідчену письмово; в) згода надавалася не за винагороду чи компенсацію і не була відізнаною; г) згоду матері, якщо це вимагається законодавством держави, було надано тільки після народження дитини.

Компетентна влада повинна переконатися у тому, що: з дитиною радилися та інформували її про наслідки усиновлення; було враховано бажання та думка дитини; згоду дитини отримали добровільно у належній юридичній формі, вираженій чи засвідченій письмово; така згода надавалася не за винагороду чи певну компенсацію.

Компетентна влада держави, що приймає, повинна: визначати, що можливі названі батьки (усиновлювачі) мають право на усиновлення та відповідають вимогам для цього; забезпечити необ-

хідну консультацію можливих названих батьків; вирішити питання про в'їзд дитини в іншу державу та постійне проживання у ній.

У Конвенції вирішено питання про обрання однієї системи права із кількох, які діють у державі щодо усиновлення. Ніякі застереження до Конвенції не допускаються⁶⁹.

Варто також зупинитися на прийнятому 15 лютого 2011 р. Верховною Радою України Законі «Про ратифікацію Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої)»⁷⁰.

Україна ратифікувала Європейську конвенцію про усиновлення (переглянуто), вчинену 27 листопада 2008 р. у м. Страсбурзі, із такими застереженнями:

1) до підпункту «а(ii)» пункту 1 статі 7:

«Україна відповідно до пункту 1 статті 27 Конвенції залишає за собою право не дозволяти усиновлювати дитину двом особам різної статі, які перебувають у зареєстрованому партнерстві»;

2) до статті 28:

«Органом, якому відповідно до статті 15 Конвенції мають направлятися запити про надання інформації, є Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України».

Як зазначається у статті 23, «ця конвенція замінює для її Держав-учасниць Європейську конвенцію про усиновлення дітей, відкриту для підписання 24 квітня 1967 року».

Європейська конвенція про усиновлення (переглянута) складається із Преамбули та 30 статей. У Преамбулі цієї Конвенції зазначається, що

— хоча інститут усиновлення існує в законодавстві усіх держав — членів Ради Європи, у цих країнах зберігаються різні погляди на принципи, які повинні регулювати питання усиновлення та розбіжності у процедурах усиновлення та правових наслідках усиновлення;

— враховуються положення Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права дитини від 20 листопада 1989 р., Гаазької конвенції про захист дітей та співробітництво у сфері міждержавного усиновлення від 29 травня 1993 р.;

— визначаючи, що залучення дітей під час розгляду сімейних справ, які їх стосуються, значно поліпшилося Європейською кон-

⁶⁹ *Попко В. В.* Колізійні питання усиновлення та їх уніфікація в актах Гаазької конференції з міжнародного права // Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2006. Вип. 31. С. 464–465.

⁷⁰ *Про ратифікацію Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої): Закон України від 15 лют. 2011 р. № 3017-VI* // Офіційний вісник України. 2011. № 18. С. 11.

венцією про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 р. та прецедентною практикою Європейського суду з прав людини;

— беручи до уваги, що прийняття спільних переглянутих принципів та практики стосовно усиновлення дітей з урахуванням відповідного розвитку у цій сфері протягом останніх десятиліть допомогло б частково уникнути труднощів, викликаних різницею між їхніми національними законодавствами, і водночас відповідати інтересам усиновлених дітей.

Ця Конвенція застосовується у разі усиновлення дитини, яка на момент звернення усиновлювача про її усиновлення ще не досягла 18 років, не перебуває й не перебувала у шлюбі, не перебувала й не перебуває в зареєстрованому партнерстві і не досягла повноліття (стаття 1).

Вказується також, що дитина може бути усиновлена лише, якщо усиновлювач досягнув мінімального віку, який не може бути меншим за 18 років і більшим ніж за 30, а різниця між усиновлювачем і дитиною принаймні має становити 16 років. Проте від цих положень дозволяється відступити, якщо:

- а) усиновлювач є другим з подружжя;
- б) у силу виняткових обставин.

Конвенція вставляє необхідність згоди на усиновлення матері й батька, дитини, якщо вона вважається такою, що має достатній рівень розуміння; визначає обставини, які дають право на повторне усиновлення; обставини, які мають бути встановлені компетентним органом; наслідки усиновлення; наголошує на тому, що держави-учасниці сприяють набуттю їх громадянства дитиною, усиновленою одним із їх громадян; указує умови скасування усиновлення чи визнання його недійсним.

Стаття 17 Конвенції визначає той факт, що ніхто не може отримувати неправомірної фінансової або іншої вигоди від діяльності щодо усиновлення дитини. Статтею 18 Конвенції встановлюється випробувальний період, який визначає, що держави-учасниці можуть вимагати, щоб дитину було передано під опіку усиновлювача до прийняття рішення про усиновлення.

Підсумовуючи, варто відзначити вплив міжнародно-правових норм на становлення і розвиток кримінально-правової політики України у сфері захисту прав дітей під час їх усиновлення. При цьому кримінально-правова політика України щодо охорони дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, може бути ефективною та дієвою, лише спираючись на норми міжнародно-правових актів, але зважаючи при цьому як на національні

особливості законодавчої системи держави, так і ментальні риси її суспільства.

Адже право не може стояти осторонь тих змін, які відбуваються в європейському співтоваристві, зокрема дозволів в окремих державах на реєстрацію шлюбів між особами однієї статі та усиновлення ними дітей, що, на думку автора, зважаючи на ментальність, моральність та духовність української нації, є спірним для суспільства.

Саме тому Україна ратифікує Конвенції, у положеннях яких останнім часом чітко простежуються ці тенденції, із застереженнями.

Таким чином, міжнародно-правова регламентація прав дитини, основних положень щодо захисту її інтересів, охорони дитинства має всеохоплюючий характер. Міжнародно-правові акти у цій сфері визначають підходи світового співтовариства та його відношення до проблем охорони дитинства. Практична реалізація більшості цих положень вимагає значних зусиль від держав, які, імплементуючи ці норми у своє внутрішнє законодавство, повинні забезпечити їх точне і неухильне виконання.

Останніми роками у багатьох країнах світу значно збільшилася кількість випадків, пов'язаних із зловживаннями правами дітей, у тому числі у сфері усиновлення.

Діти в силу свого фізичного, морального, психічного розвитку не можуть захистити свої права та інтереси належним чином, тому держава в особі її органів повинна здійснювати охорону дитинства, у тому числі кримінально-правовими засобами, що забезпечує можливість застосування найсуворіших санкцій до осіб, які завдають істотної шкоди інтересам фізичного, психологічного, соціального розвитку підростаючого покоління.

І саме державна політика відіграє основну роль при захисті їх прав та інтересів, адже перш за все держава в особі уповноважених органів має гарантувати захист сім'ї та неповнолітніх.

Так, Ю. В. Ніколаєва визначає державну політику у сфері захисту прав та інтересів дітей як цілеспрямовану, системитичну, спеціально організовану діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування, громадських організацій, освітніх закладів, різноманітних інститутів громадянського суспільства, спрямовану на удосконалення механізмів реалізації прав неповнолітніх і забезпечення ефективного захисту їх прав та законних інтересів⁷¹.

⁷¹ *Николаева Ю. В.* О государственной политике в сфере защиты прав и законных интересов несовершеннолетних / беседу вела Ю. Иванова // Адвокат. 2009. № 6. С. 6—7.

Натомість В. І. Абрамов звертає увагу на виокремлення такого юридичного феномена, як правова політика. Ця категорія визначається процесом формування політики шляхом використання системи правових засобів, а також її застосування в рамках існуючої системи права та правової держави.

Не викликає сумніву той факт, що кримінально-правова політика є важливою ланкою державної політики.

Так, П. Л. Фріс визначає, що кримінально-правова політика є системоутворюючим елементом політики держави у сфері боротьби зі злочинністю, яка розробляє стратегію і тактику, формулює основні завдання, принципи, напрями і цілі кримінально-правового впливу на злочинність, засоби їх досягнення та має вираження у нормах кримінального закону, практиці їх застосування, актах офіційного тлумачення кримінально-правових норм та постановках Пленуму Верховного Суду України (складові кримінально-правової політики).

П. Л. Фріс вважає, що кримінально-правову політику в цілому необхідно розглядати з точки зору рівневої диференціації, на підставі якої можуть бути виокремлені наступні її рівні: доктринальний (концептуальний), програмний, законодавчий, правозастосувальний, правовиконавчий та науковий⁷².

Д. О. Балобанова пропонує виокремити кримінальну політику, під якою розуміється комплекс заходів із протидії злочинності, і кримінально-правову політику, що включає в себе законотворчу і правозастосовну діяльність державної влади у сфері кримінально-правового регулювання, та кримінально-правову політику, засновану на певних принципах, законотворчу й правозастосовну діяльність державної влади, спрямовану на досягнення поставлених перед кримінальним правом завдань, здійснювану в межах предмета і методу кримінально-правового регулювання⁷³.

З огляду на це дослідження особливу увагу слід звернути на види правової політики залежно від окремих категорій громадян.

Зокрема, правову політику у захисті прав дітей розглядають як науково обґрунтовану, нормативно закріплену і поступово здійснювану діяльність державних та муніципальних органів влади щодо створення ефективного механізму правового регулювання відносин, які виникають у зв'язку з реалізацією і захистом прав дітей.

⁷² Фріс П. Контроль у кримінально-правовій політиці // Вісник Національної академії прокуратури України. 2010. № 4. С. 16–21.

⁷³ Балобанова Д. О. Вказ. дис. С. 175.

Тому, зважаючи на те, що «приоритеты правовой политики — это наиболее важные общечеловеческие ценности, защищаемые правом, на которые должна быть сориентирована деятельность государства в сфере правового регулирования»⁷⁴, на теперішній час одним із пріоритетів правової політики Української держави має бути захист прав і свобод дітей.

Так, В. І. Абрамов зазначає, що проблеми захисту прав та інтересів дітей мають вирішуватися на п'яти рівнях: законодавчому, програмному, організаційному, виконавчому та просвітницькому⁷⁵. На вирішенні проблем у сфері охорони дитинства наголошує й О. Є. Зубарева⁷⁶.

Слід також звернути увагу на кримінально-правову політику у сфері охорони сім'ї та неповнолітніх, оскільки вона є одним із основних напрямів державної політики.

К. К. Сперанський визначає кримінально-правову політику стосовно неповнолітніх як «проводимую государством систему мер, предусмотренных уголовным законодательством, направленных на предупреждение преступлений несовершеннолетних и против них, а также на применение к таким лицам, совершившим преступления, мер уголовно-правового и воспитательного характера с целью их исправления и перевоспитания, а также предупреждения новых преступлений»⁷⁷.

З точки зору О. О. Тер-Акопова, така політика має вираження в «управлении в сфере защиты несовершеннолетних от наиболее тяжких посягательств на их права и свободы, осуществляемом на основе уголовного закона»⁷⁸.

У разі вчинення подібних злочинів неповнолітньому завдається моральної, фізичної, майнової шкоди, ставляться під загрозу його інтереси, а держава в особі відповідних органів зобов'язується притягнути винних до кримінальної відповідальності, а також забезпечити профілактику причин та умов подібного роду злочинних діянь. Кримінально-правова політика охорони прав та

⁷⁴ *Коробова П. А.* Приоритеты правовой политики // Российская правовая политика: курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. Москва, 2003. С. 111.

⁷⁵ *Абрамов В. И.* Правовая политика современной России в сфере прав ребенка // Современное право. 2004. № 11. С. 28–29.

⁷⁶ *Зубарева О.* Законодательство об обеспечении прав детей // Законность. 2005. № 6. С. 43–45.

⁷⁷ *Сперанский К. К.* Уголовно-правовая борьба с преступлениями несовершеннолетних и против несовершеннолетних. Ростов-на-Дону, 1991. С. 12.

⁷⁸ *Тер-Акопов А. А.* Уголовная политика Российского государства: учеб. пособие. Москва, 1999. С. 8.

свобод неповнолітніх — це частина державної політики стосовно молоді (ювенальної політики).

Варто зазначити, що кримінально-правова охорона сім'ї та неповнолітніх від злочинних посягань є необхідною складовою частиною їх державного захисту. Забезпечення соціальної стабільності, зміцнення фізичного, психічного здоров'я нації, попередження соціальних конфліктів є неможливим без зміцнення сімейних відносин. Важливість їх для суспільства обумовлена ще й тим, що саме сім'я є найбільш природним середовищем для фізичного, психоемоційного, духовного розвитку підростаючого покоління. Тому всебічний захист сімейних відносин, поліпшення умов розвитку дітей є передумовою сприятливого соціально-економічного і демографічного майбутнього Української держави та її розвитку⁷⁹. З огляду на це, викликають занепокоєння факти, зокрема, щодо повернення дітей, яких було взято під опіку (піклування) до дитячих будинків, оскільки опікуни не виконували своїх обов'язків належним чином⁸⁰.

Слід зауважити, що державна політика у цій сфері суспільних відносин має бути спрямованою на забезпечення та покращення саме сімейних форм виховання дітей, адже лише сімейне виховання може забезпечити належний фізичний, інтелектуальний, моральний розвиток дитини.

І саме Конституція України, як найвищий законодавчий акт, у статті 51 проголосила право на державну охорону дитинства. Стаття 52 Конституції України закріпила основоположні права дитини: «Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються за законом. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність серед дітей»⁸¹.

Будучи за Конституцією демократичною, правовою, соціальною державою, Україна повинна орієнтуватися на інтереси дитини як найвищої цінності і майбутнього нації.

У зв'язку з тим, що сім'я є найголовнішим та найкращим осередком для благополучного розвитку дитини, Сімейний кодекс,

⁷⁹ Белова О. І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2007. С. 1–2.

⁸⁰ В России возвращают усыновленных детей в детдома. URL: <https://nastroyenie.com.ua/news/54707.html>.

⁸¹ Конституція України: Закон України від 28 черв. 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

як нормативно-правовий акт, який є регулятором сімейно-правових відносин, містить норми, що закріплюють права, свободи дітей. Сімейний кодекс у статті 1 здійснює регулювання сімейних відносин з метою: зміцнення сім'ї; утвердження почуття обов'язку перед батьками, дітьми та іншими членами сім'ї; побудови сімейних відносин на почуттях взаємної любові та поваги, взаємодопомоги та підтримки; забезпечення кожної дитини сімейним вихованням. У статтях 3, 4, 6, 7 Сімейного кодексу України закріплюються поняття сім'ї, права особи на сім'ю, правовий статус дитини, загальні засади регулювання сімейних відносин. Стаття 5 Сімейного кодексу проголошує державну охорону сім'ї, а саме: держава охороняє сім'ю, дитинство, материнство, батьківство, створює умови для зміцнення сім'ї; держава забезпечує пріоритет сімейного виховання; держава бере під свою охорону кожную дитину-сироту і дитину, позбавлену батьківського піклування. Відповідно до положень Кодексу держава забезпечує право дитини на належне батьківське виховання (стаття 152), зобов'язує батьків утримувати дитину до досягнення нею повноліття (стаття 180).

Сімейний кодекс регулює визначення походження дитини (глава 12), встановлює обов'язок матері, батька утримувати дитину та його виконання (глава 15), питання довкола права власності дитини на майно (статті 174–177) тощо.

Положення про усиновлення, як важливий інститут сімейно-правових відносин, закріплені у главі 18 Сімейного кодексу України, яка визначає поняття усиновлення; осіб, які можуть бути усиновленими та усиновлювачами; осіб, які не можуть бути усиновлювачами; осіб, які мають переважне право на усиновлення; заборону комерційної, посередницької діяльності щодо усиновлення дітей тощо. Поруч з усиновленням Сімейний кодекс України закріплює також інші форми сімейного виховання, зокрема, опіку та піклування (глава 19), патронат над дітьми (глава 20), прийомну сім'ю (глава 20-1), дитячий будинок сімейного типу (глава 20-2)⁸².

Правове регулювання сімейних відносин здійснює також Цивільний кодекс України, який у статті 291 закріплює право кожного на сім'ю, яка відповідно до Загальної декларації прав людини, інших міжнародно-правових документів названа первинним та основним осередком суспільства.

Глава 6 Цивільного кодексу України містить положення щодо опіки та піклування, зокрема завдання цього правового інституту;

⁸² Сімейний кодекс України: за станом на 8 берез. 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21–22. Ст. 135.

органи, на які покладено здійснення опіки та піклування, їх права та обов'язки; обов'язок кожного з нас повідомляти про осіб, які потребують опіки та піклування; поняття фізичних осіб, над якими встановлюється опіка та відповідно піклування; положення щодо призначення опікуна або піклувальника, їх права та обов'язки; опіка над майном осіб, щодо яких встановлено опіку чи піклування; припинення опіки чи піклування.

Відповідальність держави перед громадянами за свою діяльність (стаття 3 Конституції України) передбачає встановлення комплексної системи заходів, спрямованих на створення для дитини, яка позбавлена батьківського піклування, чи для особи, яка не володіє повною цивільною дієздатністю, умов, спрямованих на захист їх прав і законних інтересів. Серед цих заходів особлива роль відводиться інституту опіки та піклування.

Жодна людина, яка потребує цього, не може залишитися без належної опіки та піклування. Посиленням охорони інтересів такої категорії осіб є встановлення в окремих випадках (стаття 60 ЦК) опіки чи піклування за рішенням суду.

Цивільний кодекс України здійснює також захист майнових прав усиновлених. Зокрема, у статті 1260 ЦК України йдеться про спадкування усиновленими та усиновлювачами. Згідно з частиною 3 цієї статті з моменту усиновлення виникають взаємні особисті немайнові і майнові права та обов'язки між особою, яка усиновлена (у майбутньому між її дітьми, онуками), та усиновлювачем і його родичами за походженням.

Якщо за рішенням суду збережений правовий зв'язок між усиновленим та його бабою, дідом, братом та сестрою за походженням, то в разі смерті його баби, діда за походженням усиновлений має право на спадкування за правом представлення, а у разі смерті його брата, сестри за походженням — як спадкоємець другої черги⁸³.

До основних національних нормативно-правових актів, що закріплюють принципи захисту прав і свобод дитини, у тому числі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, належить Закон України «Про охорону дитинства».

Цей Закон складається з восьми розділів та визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток встановлює основні засади державної політики у цій сфері.

⁸³ Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / за ред. В. М. Коссака. Вид. 2-ге. Київ, 2008. С. 250–252.

У статті 1 Закону України «Про охорону дитинства» надається визначення таким поняттям: дитина — особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше; дитинство — період розвитку дитини до досягнення нею повноліття; дитина-сирота — дитина, в якій померли чи загинули батьки; діти, позбавлені батьківського піклування; безпритульні діти; неповна сім'я; багатодітна сім'я; прийомна сім'я; дитячий будинок сімейного типу та ін.

Закон «Про охорону дитинства» визначає систему заходів щодо охорони дитинства, яка містить у собі:

- визначення основних правових, економічних, організаційних, культурних та соціальних засад щодо охорони дитинства, удосконалення законодавства про правовий і соціальний захист дітей, приведення його у відповідність до міжнародних правових норм у цій сфері;

- забезпечення належних умов для охорони здоров'я, навчання, виховання, фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку дітей, їх соціально-психологічної адаптації та активної життєдіяльності, зростання в сімейному оточенні в атмосфері миру, гідності, взаємоповаги, свободи та рівності;

- проведення державної політики, спрямованої на реалізацію цільових програм з охорони дитинства, надання дітям пільг, переваг та соціальних гарантій у процесі виховання, навчання, підготовки до трудової діяльності, заохочення наукових досліджень з актуальних проблем дитинства;

- встановлення відповідальності юридичних і фізичних осіб (посадових осіб і громадян) за порушення прав і законних інтересів дитини, завдання їй шкоди⁸⁴.

У Законі визначено основоположні права та свободи дитини; права, обов'язки та відповідальність батьків за виховання та розвиток дітей; звернено увагу на те, яким чином надається державна допомога сім'ям із дітьми. Вагомим здобутком цього Закону є включення до його змісту розділу, який присвячено проблемам утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, безпритульних дітей. Зокрема, зазначається, що усиновлення (удочеріння) — оформлена спеціальним юридичним актом (рішенням суду) передача на виховання в сім'ю неповнолітньої дитини на правах сина чи дочки. Окрема увага при-

⁸⁴ *Про охорону дитинства*: Закон України від 26 квіт. 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 30. Ст. 142.

діляється соціальному захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування⁸⁵.

Реалізацію державної політики щодо захисту прав дітей як один із основоположних напрямів діяльності органів виконавчої влади також визначено Указом Президента «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа»⁸⁶.

Система заходів щодо поліпшення становища дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, передбачена системою нормативно-правових актів, є надзвичайно важливою для подальшого розвитку державного захисту дітей, адже на теперішній час мільйони дітей змушені жити на вулиці, займатися бродяжництвом, проституцією, зростає злочинність серед неповнолітніх⁸⁷.

Основні принципи державної політики стосовно сімейного виховання дитини, зокрема гарантування державного захисту дитинства та визнання пріоритетності інтересів дитини у суспільстві, визначаються у Постанові Верховної Ради України «Про затвердження Декларації про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї і жінок»⁸⁸.

Необхідно зазначити, що держава здійснює захист прав та законних інтересів дітей за допомогою системи державних органів, які проводять свою діяльність відповідно до низки законів та підзаконних актів.

Зокрема, правові основи діяльності органів і служб у справах дітей та спеціальних установ для дітей, на які покладається здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, які не досягли 18-річного віку, відображені в Законі України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» від 24 січня 1995 р.⁸⁹

⁸⁵ МIRONENKO В. Забезпечення дотримання прав дітей в Україні нормами національного законодавства // Підприємництво, господарство і право. 2008. № 8. С. 6.

⁸⁶ Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа: Указ Президента від 18 січ. 2018 р. № 5/2018. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/52018-23462>.

⁸⁷ СТРОГАН Ю. А. Права і свободи дитини у сучасній правовій державі: порівняльний аналіз національних і міжнародно-правових актів // Держава і право. Юридичні і політичні науки. 2008. Вип. 40. С. 52–53.

⁸⁸ Про затвердження Декларації про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї і жінок: постанова Верховної ради України від 5 берез. 1999 р. № 475-XIV // Відомості Верховної Ради України. 1999. № 17. Ст. 129.

⁸⁹ Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24 січ. 1995 р. № 20/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. 1995. № 6. Ст. 35.

У подальшому було розроблено і прийнято 24 вересня 2008 р. Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини⁹⁰.

Відповідно до нього, першочерговим етапом цієї діяльності є виявлення дітей, які залишились без батьківського піклування. У подальшому служба у справах дітей на підставі зібраних відомостей про дитину приймає рішення, яке оформлюється наказом, про взяття її на первинний облік дітей, які залишились без батьківського піклування, і вносить дані про таку дитину до книги первинного обліку. У подальшому відомості про цю дитину вносяться до єдиного електронного банку даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Дана Постанова регламентує отримання статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, покладає обов'язки щодо захисту майнових та житлових прав дітей.

Пункт 36 Постанови зазначає, що рідні брати і сестри не можуть бути роз'єднані під час влаштування. У протилежному випадку періодичність зустрічей між ними не може бути рідше ніж два рази на рік.

Українська держава, проголосивши пріоритетність форм сімейного виховання, визнаючи результативність проведених експериментів, в особі Кабінету Міністрів України, затвердила Положення про прийомну сім'ю від 26 квітня 2002 р. Метою утворення прийомної сім'ї є забезпечення належних умов для зростання в сімейному оточенні дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, шляхом влаштування їх у сім'ї на виховання та спільне проживання⁹¹. Із цією ж метою було затверджено Положення про дитячий будинок сімейного типу від 26 квітня 2002 р.⁹²

23 вересня 2009 р. відповідно до вищезазначених постанов наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту було затверджено Порядок здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу⁹³, згідно з яким соціальне супроводження проголошувалося створенням на-

⁹⁰ *Питання діяльності органів опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини: постанова Кабінету Міністрів від 24 верес. 2008 р. № 866 // Урядовий кур'єр. 2008. № 204.*

⁹¹ *Про затвердження Положення про прийомну сім'ю: постанова Кабінету Міністрів України від 26 квіт. 2002 р. № 565 // Офіційний вісник України. 2002. № 7. Ст. 926.*

⁹² *Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу: постанова Кабінету Міністрів України від 26 квіт. 2002 р. № 564 // Офіційний вісник України. 2002. № 18. Ст. 12.*

⁹³ *Порядок здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу: наказ Міністерства України у справах сім'ї,*

лежних потреб кожної прийомної дитини та дитини-вихованця у розвитку та вихованні.

Соціальне супроводження здійснюється через відвідування сім'ї та проведення робіт із прийомною дитиною, дитиною-вихованцем та прийомними батьками, батьками-вихователями, іншими особами (членами сім'ї), які спільно з ними проживають, шляхом надання комплексу соціальних послуг, у тому числі правових, психологічних, соціально-педагогічних, соціально-економічних, соціально-медичних, інформаційних.

Основоположним нормативно-правовим актом у процесі здійснення усиновлення є Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» від 8 жовтня 2008 р.

Порушення окремих положень вищезазначеної Постанови призводить до вчинення особою незаконних дій щодо усиновлення і, відповідно, притягнення особи до кримінальної відповідальності за статтею 169 Кримінального кодексу України.

Цей Порядок встановлює категорії дітей, які можуть бути усиновленими та відповідно взятими на облік: громадян України, які постійно проживають на території України і бажають усиновити дитину; громадян України, які проживають за межами України, та іноземців, які бажають усиновити дитину, що проживає в Україні, а також взяття їх на відповідний облік. Відповідно до цього порядку існують певні вимоги щодо цих категорій осіб та самої процедури усиновлення, яка включає інформування кандидатів в усиновлювачі про дітей, які можуть бути усиновленими, знайомство та встановлення контакту з дитиною, підготовку документів та подання їх до суду.

Окремо визначаються права та обов'язки кандидатів в усиновлювачі та усиновлювачів, а також здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей⁹⁴.

Зважаючи на те, що завданням законодавства про охорону дитинства є розширення соціально-правових гарантій захисту дітей, забезпечення належного фізичного, інтелектуального, культурного розвитку, створення соціально-економічних і правових ін-

молоді та спорту від 23 верес. 2009 р. № 3357 // Офіційний вісник України. 2009. № 82. Ст. 152.

⁹⁴ Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовт. 2008 р. № 905 // Урядовий кур'єр. 2008. № 209.

ститутів, діяльність яких спрямовано на захист прав та інтересів неповнолітніх, а особливо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, Кабінет Міністрів України Постановою від 17 жовтня 2007 р. затвердив Державну цільову соціальну програму реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування⁹⁵.

Основними засадами державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, є: повне державне забезпечення цих категорій дітей, а також соціальна і психологічна адаптація, забезпечення необхідним устаткуванням, матеріально-технічними ресурсами, транспортними засобами, навчально-виховні заклади для цих дітей.

До законодавчих актів, які встановлюють гарантований державою рівень матеріальної підтримки сімей із дітьми та визначають правові, організаційні, соціальні засади та гарантії державної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, належать Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21 листопада 1992 р.⁹⁶ та Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 р.⁹⁷

Окрему увагу варто звернути на особливості нормативно-правового регулювання усиновлення дітей — громадян України іноземцями. Основоположними нормативно-правовими актами у цій сфері є Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту «Про Порядок та умови прийому громадян України, які проживають за межами України, та іноземців, які бажають усиновити дитину в Україні, для подання ними справ» від 17 листопада 2011 р.⁹⁸ та Наказ Міністерства охорони здоров'я «Про створення спеціальних експертних медичних комісій для огляду дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та затвердження

⁹⁵ *Про затвердження* Державної цільової соціальної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовт. 2007 р. № 1242. URL: <http://www.rada.gov.ua/laws/show/263-2006-p>.

⁹⁶ *Про державну допомогу сім'ям з дітьми*: Закон України від 21 листоп. 1992 р. № 2811-XII // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 5. Ст. 21.

⁹⁷ *Про забезпечення* організаційно-правових умов соціального захисту дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13 січ. 2005 р. № 2342-IV // Відомості Верховної Ради України. 2005. № 6. Ст. 147.

⁹⁸ *Про порядок* та умови прийому громадян України, які проживають за межами України, та іноземців, які бажають усиновити дитину в Україні, для подання ними справ: наказ Міністерства соціальної політики України від 17 листоп. 2011 р. № 445 // Офіційний вісник України. 2011. № 97. Ст. 183.

порядку їх діяльності» від 23 червня 2009 р.⁹⁹, який було розроблено на виконання Указу Президента від 5 травня 2008 р. «Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей» з метою встановлення єдиних вимог щодо діяльності спеціальних експертних медичних комісій для огляду дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»¹⁰⁰.

Зважаючи на те, що у громадян України часто виникає запитання про подальшу долю дітей — громадян України, які усиновлені іноземцями, та їх життя за кордоном, варто зазначити, що 17 листопада 2011 р. наказом Міністерства закордонних справ України було затверджено Правила ведення закордонними дипломатичними установами України консульського обліку громадян України, які постійно проживають або тимчасово перебувають за кордоном, та дітей — громадян України, усиновлених іноземцями або громадянами України, які постійно проживають за кордоном¹⁰¹.

Таким чином вся сукупність нормативно-правових актів, які є складовою державної політики у сфері охорони дитинства, визначає основні її засади та принципи функціонування. Кримінально-правова політика є складовим елементом державної політики і спрямована на протидію злочинності та захист найбільш важливих суспільних інтересів, зокрема і у сфері охорони сімейних відносин, у тому числі інституту усиновлення, опіки та піклування, прав та законних інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Поряд із державною політикою у сфері охорони прав і свобод неповнолітніх слід звернути увагу на недержавні механізми охорони та захисту материнства та дитинства. Однією із суттєвих ознак високого рівня демократичного розвитку держави є контроль її громадян за структурами публічної влади. Такий контроль здійснюється шляхом функціонування громадянського суспільства, яке

⁹⁹ *Про створення спеціальних експертних медичних комісій для огляду дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та затвердження порядку їх діяльності*: наказ Міністерства охорони здоров'я від 28 трав. 2009 р. № 366 // Офіційний вісник України. 2009. № 49. Ст. 104.

¹⁰⁰ *Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей*: Указ Президента України від 5 трав. 2008 р. № 411/2008 // Урядовий кур'єр. 2008. № 46.

¹⁰¹ *Про затвердження Правил ведення закордонними дипломатичними установами України консульського обліку громадян України, які постійно проживають або тимчасово перебувають за кордоном, та дітей — громадян України, усиновлених іноземцями або громадянами України, які постійно проживають за кордоном*: наказ Міністерства закордонних справ України від 17 листоп. 2011 р. № 337 // Офіційний вісник України. 2011. № 99. Ст. 251.

представлене у сфері публічних інтересів різноманітними групами, громадськими організаціями та рухами.

Значна кількість громадських організацій здійснюють захист та охорону материнства та дитинства у кожному конкретному випадку і найчастіше уже за наявності порушень їх прав. Але у суспільстві все частіше визріває розуміння того, що більш ефективним буде безпосередньо впливати на причини, які породжують негативні наслідки у сфері охорони прав, свобод, законних інтересів неповнолітніх.

Громадські організації намагаються реалізовувати свої програмні цілі не тільки шляхом надання адресної підтримки та допомоги, яка, безсумнівно, також є дуже необхідною, але й шляхом відстоювання найбільш прогресивних та ефективних форм і методів державного управління у цій сфері.

Діяльність громадських організацій у сфері захисту дитинства є різноманітною: влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, їх психологічна та матеріальна підтримка, проведення виховної роботи з «важкими» підлітками, надання допомоги самотнім матерям та вагітним жінкам тощо.

На теперішній час стали помітними позитивні тенденції у популяризації усиновлення серед громадян України, зокрема за допомогою програм телебачення, ЗМІ, Інтернету та інших медіа-ресурсів. У цьому процесі відбувається взаємодія між уповноваженими органами державної влади та громадськими організаціями як на всеукраїнському, так і на регіональному рівні. Проте слід звернути увагу на те, що діяльність окремих громадських організацій викликає питання, пов'язане з тим, що інформація про дітей є доступною на їх інтернет-ресурсах, зокрема фотографії дітей, їх вік, стать, що не суперечить чинному законодавству у зв'язку з прийняттям у 2010 р. змін до Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, відповідно з якими є можливим поширення інформації про дітей, які можуть бути усиновленими (лише стосовно віку, статі, фотографії). Проте громадянин України (що, можливо, і не може бути кандидатом в усиновлювачі), який побачив цих дітей, може зателефонувати на гарячу телефонну лінію, і йому нададуть більш детальну інформацію про дитину (зокрема про дитячий будинок, де перебуває дитина), що суперечить нині діючому законодавству та що не виключає торгівлю інформацією з приводу дітей, які можуть бути усиновленими, і, відповідно, «винагородження» такої допомоги.

Разом із тим спільна координація зусиль уповноважених органів державної влади, громадських інституцій, організацій, фондів в єдиному соціальному правовому просторі дасть найбільш ефективні результати в охороні дитинства в Україні.

1.3. Зарубіжний досвід кримінально-правової охорони відносин у сфері усиновлення

Для повноти дослідження захисту прав дітей у сфері незаконних дій щодо усиновлення варто звернутися до кримінального законодавства деяких зарубіжних країн. Інституціоналізація норм про захист прав дітей, у тому числі у процесах, пов'язаних з усиновленням, по-різному відображається у кримінальному законодавстві окремих держав.

Вивчення зарубіжного досвіду, як зазначає М. Ансель, «открывает перед юристом новые горизонты, позволяет ему лучше узнать право своей страны ... специфические черты этого права особенно четко выявляются в сравнении с другими системами. Сравнение способно вооружить юриста идеями и аргументами, которые нельзя получить даже при очень хорошем знании только собственного права»¹⁰².

Кримінальні кодекси зарубіжних країн по-різному вирішують питання інституціоналізації норм про захист прав неповнолітніх.

Так, переважна їх частина (кримінальні кодекси Російської Федерації, Польщі, Іспанії, ФРН, Швейцарії, Казахстану) містить окремий розділ — злочини проти сім'ї та неповнолітніх; інші (Голландія, Китай та ін.) такої глави (розділу) не мають.

Огляд правових норм, які регулюють відносини щодо усиновлення, на думку автора, слід розпочати із країн СНД, оскільки історія розвитку правових основ кримінального законодавства цих держав здійснювалась, в основному, в єдиних історико-правових реаліях.

Значним кроком на шляху зближення окремих норм кримінального законодавства країн СНД стало прийняття 17 лютого 1996 р. на сьомому пленарному засіданні Міжпарламентської асамблеї держав — учасниць СНД Модельного кримінального кодексу — акта, який має рекомендаційний характер для держав Співтовариства¹⁰³.

¹⁰² Ансель М. Методологические проблемы сравнительного права // Очерки сравнительного права. Москва, 1991. С. 38.

¹⁰³ Модельный уголовный кодекс для государств — участников СНГ // Известия вузов. Правоведение. 1996. № 1. С. 88—150.

У своїй більшості кримінальні кодекси держав — учасниць СНД містять окремі глави, спрямовані на охорону сім'ї та неповнолітніх. Так, у Кримінальному кодексі Узбекистану міститься глава «Злочини проти сім'ї, молоді та моральності», у кримінальних кодексах Киргизії, Казахстану, Таджикистану — глава «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх», у Кримінальному кодексі Азербайджану — глава «Злочини проти неповнолітніх і сімейних відносин».

Досить цікавим у цьому плані видається Кримінальний кодекс Республіки Казахстан, який введено в дію з 2015 р. Під час розробки основних його положень було використано досвід застосування попереднього кримінального законодавства, досягнень вітчизняної та зарубіжної науки кримінального права. КК Республіки Казахстан базується на Конституції Республіки Казахстан та загальноприйнятих нормах міжнародного права.

Глава друга КК Казахстану «Кримінальні правопорушення проти сім'ї і неповнолітніх» містить статтю 137, яка передбачає кримінальну відповідальність за незаконну діяльність по усиновленню (удочерінню). Разом із тим Кримінальний кодекс Республіки Казахстан так і залишає посередницькі дії у сфері усиновлення поза сферою дії кримінального законодавства¹⁰⁴.

Окрема глава 22 «Злочини проти неповнолітніх і сімейних відносин» міститься у Кримінальному кодексі Республіки Азербайджан. У цій главі розміщені стаття 174 «Незаконне усиновлення (удочеріння)», стаття 175 «Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння)»¹⁰⁵.

Кримінальні кодекси Азербайджану та Таджикистану¹⁰⁶ містять норми, які захищають дітей від незаконних дій при їх усиновленні, але, на відміну від КК України, не вказують на посередницьку діяльність як на ознаку об'єктивної сторони складу злочину, проте зазначають корисливі та інші негідні мотиви при скоєнні цього злочину.

Кримінальний кодекс Киргизії у статті 160-1 встановлює відповідальність за незаконні дії щодо усиновлення дітей, помилково, на думку автора, включаючи у цю норму положення про притягнення до кримінальної відповідальності лише у разі накладен-

¹⁰⁴ Уголовный кодекс Республики Казахстан. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&doc_id2=31575252#activate_doc=2&pos=165;-8&pos2=1757;0.

¹⁰⁵ Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. Санкт-Петербург: Юрид. центр Пресс, 2001. 325 с.

¹⁰⁶ Уголовный кодекс Республики Таджикистан. URL: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=237375.

ня адміністративного стягнення за таке ж порушення протягом року, але разом із тим цікаво описує посередництво (дії по підбору та передачі дітей на усиновлення (удочеріння) від імені чи в інтересах осіб, які бажають їх усиновити (удочерити), які здійснюються особою, не уповноваженою законодавством Киргизької Республіки)¹⁰⁷.

Кримінальні кодекси Азербайджану і Таджикистану встановили відповідні норми, які передбачають відповідальність за незаконне усиновлення у тій же формі, що й КК Російської Федерації, але з тією різницею, що КК Таджикистану цілком правильно, на думку автора, не визнав неоднократність ознакою об'єктивної сторони складу злочину.

Слід також звернутися до Кримінального кодексу Російської Федерації, в якому законодавець виокремив сімейні відносини як об'єкт кримінально-правової охорони у главі 20 «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх» розділу VII «Злочини проти особистості», де і міститься норма, яка встановлює кримінальну відповідальність за незаконне усиновлення.

У 1995 р. Федеральним законом від 10 лютого 1995 р. Кримінальний кодекс РРФСР 1960 р. було доповнено статтею 162-9, яка передбачала кримінальну відповідальність за незаконну діяльність щодо усиновлення дітей, вчинену протягом року після накладення адміністративного стягнення за це ж правопорушення. Проте ця норма, як наголошує на цьому у своєму дисертаційному дослідженні Р. Г. Тляумбетов, мала суттєві недоліки:

- законодавець помістив кримінально-правову норму про відповідальність за незаконне усиновлення у главу 6 «Господарські злочини», хоча суспільні відносини, які виникають у процесі здійснення господарської діяльності, аж ніяк не страждають від незаконного усиновлення;

- невинуватим є також обмеження об'єктивної сторони складу злочину лише незаконним усиновленням, що залишило за межами законодавчої регламентації опіку (піклування) і вимагало поширювального тлумачення Кримінального закону;

- введення до кола обов'язкових ознак незаконного усиновлення адміністративної преюдиції;

- використання формулювання «таке ж порушення» ставило питання про можливість кваліфікації по статті 162-9 КК РРФСР однорідних дій щодо усиновлення¹⁰⁸.

¹⁰⁷ Уголовный кодекс Киргизии. URL: http://online.adviser.kg /Document/?doc_id=30222833&page=1.

¹⁰⁸ Тляумбетов Р. Г. Вказ. дис. С. 54–55.

У 1996 р. було прийнято нині діючий Кримінальний кодекс Російської Федерації, в якому з'явилася стаття 154, яку сформульовано наступним чином: «Незаконные действия по усыновлению (удочерению) детей, передаче их под опеку (попечительство), на воспитание в приемные семьи, совершенные неоднократно или из корыстных побуждений»¹⁰⁹.

Аналіз диспозиції статті 154 КК Російської Федерації дає підстави зробити висновок, що цей склад злочину¹¹⁰, як і частина 1 статті 169 Кримінального кодексу України, сформульовано законодавцем як формальний, але об'єктивна сторона складів злочинів, передбачаючи кримінальну відповідальність за незаконні дії у сфері усиновлення, сконструйована по-різному. Так, об'єктивна сторона складу злочину, передбаченого статтею 154 Кримінального кодексу Російської Федерації, має наступні ознаки: неодноразові дії щодо усиновлення (удочеріння) дітей, передачі їх під опіку (піклування), на виховання у прийомні сім'ї; ті ж самі дії, вчинені з корисливих мотивів.

Аналізуючи об'єктивну сторону цього злочину, Р. Г. Тляумбетов доходить висновку, що злочином визнається повторне порушення правил усиновлення (удочеріння), або ж якщо його скоєно з корисливих мотивів¹¹¹.

Варто підтримати позицію вченого щодо необхідності внесення змін до цієї норми, оскільки ознака неодноразовості дає можливість суб'єктам злочину, які скоїли його одноразово, уникнути кримінальної відповідальності. Проаналізувавши норму про кримінальну відповідальність за незаконне усиновлення на прикладі українського кримінального законодавства, можна заперечити необхідність криміналізації цих дій лише з корисливих мотивів, оскільки мотиви вчинення цього злочину можуть бути різними, у тому числі й позитивними.

Законодавством окремих європейських країн права та законні інтереси неповнолітніх, сімейні відносини також поставлено під кримінально-правову охорону. У деяких кримінальних кодексах є норми про кримінальну відповідальність за незаконне усиновлення (удочеріння).

¹⁰⁹ *Российская Федерация. Законы. Уголовный кодекс Российской Федерации: принят Гос. Думой 24 мая 1996 г.; одобрен Советом Федерации 5 июня 1996 г.* Харьков: Консум, 1997. 164 с.

¹¹⁰ *Уголовный кодекс Российской Федерации.* URL: http://www.ug-kodeks.ru/ug/ug-kodeks.ru/ugolovnij_kodeks_-_glava_20.html.

¹¹¹ *Тляумбетов Р. Г.* Вказ. дис. С. 84–85.

Так, Кримінальний кодекс Іспанії 1995 р. внаслідок довготривалого розвитку кримінального законодавства, захисту інтересів сім'ї та неповнолітніх присвятив цьому розділ XII «Злочини проти сімейних відносин», який містить три глави: «Незаконний шлюб» (глава 1), «Незаконне усиновлення, порушення батьківських прав, порушення статусу неповнолітніх» (глава 2), «Злочини проти сімейних прав та обов'язків» (глава 3).

Стаття 221 Кримінального закону Іспанії встановлює кримінальну відповідальність за незаконне усиновлення з позбавленням батьківських прав, а також за передачу дитини третій особі з метою зміни її походження.

За законодавством Іспанії до кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти сімейних відносин може бути притягнуто і юридичну особу. Так, за торгівлю дітьми, скоєну з використанням органів опіки та інших органів, де проживають діти, може відбуватися тимчасове або постійне закриття таких закладів¹¹².

Кримінальний кодекс Голландії у статті 151-а встановив кримінальну відповідальність тому, хто «із мотивів отримати матеріальну вигоду умисно сприяє передачі на виховання у сім'ю дитини молодше шести місяців, яка не знаходиться під опікою юридичної особи, не маючи на це попередньої письмової згоди Ради з опіки і захисту інтересів дітей».

Аналогічне покарання передбачено у статті 151-е КК Голландії для особи, яка «під час здійснення професійної чи підприємницької діяльності умисно організовує чи заохочує прямі або непрямі переговори між жінкою та іншою особою або організовує зустріч у відповідності до її бажання надати іншій особі право на постійній основі піклуватися та виховувати її дитину».

Разом із тим голландським законодавством встановлено заборону на посередницьку діяльність у сфері сурогатного материнства. Так, особа, яка в процесі зайняття професійною чи підприємницькою діяльністю умисно організовує чи заохочує прямі або непрямі переговори між сурогатною матір'ю та іншою особою або влаштовує для цього зустріч, підлягає кримінальній відповідальності. Такий же вид відповідальності передбачено для «рекламодавців» у цій сфері, які публічно пропонують та надають послуги, що полягають в організації або в допомозі організації переговорів щодо пошуків жінки, яка бажає стати сурогатною матір'ю.

¹¹² *Ильяшенко А. Н.* Семья как объект охраны по уголовному законодательству Испании // *Международное публичное и частное право.* 2002. № 3. С. 54–55.

За статтею 151-е Кримінального кодексу Голландії притягуються до відповідальності особи, які «під час зайняття професійною або підприємницькою діяльністю умисно організовують або заохочують прямі чи непрямі перемовини між жінкою та іншою особою або організовують зустріч у відповідності з її бажанням надати іншій особі право на постійній основі піклуватися та виховувати дитину»¹¹³.

Посередницька діяльність у сфері усиновлення є кримінально караною і за статтею 227-12 Кримінального кодексу Франції, яка вказує на заборону «посередництва між особою, яка бажає усиновити дитину, і батьками, які бажають віддати свою дитину, яка народилася чи має народитися, скоєного з корисливою метою». У Кримінальному кодексі Франції криміналізовано також такі дії, як підбурювання батьків або одного з них, вчинене або з корисливою метою, або з використанням подарунків, обіцянок, погроз чи шляхом зловживання владою до залишення дитини, яка народилася чи має народитися, посередництво між особою, яка бажає усиновити дитину, і батьками, які бажають залишити свою дитину, яка народилася чи має народитися; умисна підміна, симуляція пологів фіктивною матір'ю або приховування факту пологів біологічною матір'ю, що є посяганням на громадянський стан дитини¹¹⁴.

Схоже положення міститься у статті 253 Кримінального кодексу Польщі, яка встановлює кримінальну відповідальність за «зайняття організацією усиновлення дітей, незважаючи на приписи закону»¹¹⁵.

Якщо звернутися до мусульманських країн, то на їх території усиновлення взагалі заборонено, що базується на положеннях Корану: «Не влаштував аллах для людини двох сердець всередині і не зробив ваших приймків вашими дітьми. Зведіть їх до їх батьків, це справедливіше у аллаха, а якщо не знаєте їх батьків, то це ваші брати у вірі і ваші близькі»¹¹⁶.

Єдиною мусульманською країною, де існує і функціонує інститут усиновлення, є Туніс (книга 7 Кодексу Тунісу про особистий

¹¹³ Товмазова Є. Окремі аспекти кримінально-правового захисту життя та здоров'я дітей за законодавством України та деяких зарубіжних країн // Підприємництво, господарство і право. 2008. № 4. С. 144–145.

¹¹⁴ Уголовный кодекс Франции. URL: <http://constitutions.ru>.

¹¹⁵ Уголовный кодекс Республики Польша / науч. ред.: А. И. Лукашов, Н. Ф. Кузнецова. Санкт-Петербург, 2001. С. 175.

¹¹⁶ Деркаченко Ю. В. Міжнародне усиновлення: визначення поняття та актуальні питання правового регулювання // Університетські наукові записки. 2005. № 1. С. 108–109.

статус 1956 р. та Закон № 58-27 від 4 березня 1958 р. з наступними змінами). В інших мусульманських державах існує інститут «прийому» або «притулку», згідно з яким подружжя зобов'язується прийняти дитину й надати їй необхідну допомогу, але дитина не може носити ні прізвище своєї нової сім'ї, ні розраховувати на частину майна, ні бути спадкоємцем¹¹⁷.

Варто також зупинитися на окремих характеристиках кримінально-правових санкцій, які передбачено за вчинення незаконного усиновлення, як за кримінальним законодавством України, так і інших держав.

Так, український законодавець, зважаючи на підвищений ступінь суспільної небезпеки злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України, передбачив досить суворі санкції у виді обмеження волі до трьох років та позбавлення волі до трьох років або у разі наявності кваліфікуючих ознак покарання у виді — від трьох до п'яти років позбавлення волі.

Натомість у кримінальному законодавстві інших держав кримінально-правові санкції за незаконне усиновлення дещо відрізняються.

Так, відповідно до статті 154 Кримінального кодексу Російської Федерації за вчинення незаконного усиновлення передбачено покарання у виді штрафу, виправних робіт, арешту. Кримінально-правові санкції у виді штрафу та виправних робіт передбачені також у кримінальних кодексах Казахстану, Азербайджану та Киргизії. Також у цих державах передбачене покарання у виді позбавлення волі з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю чи без такого.

Казахський законодавець відносить частину 1 статті 137 Кримінального кодексу Республіки Казахстан до інституту кримінальних проступків [незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) дитини, передачі її під опіку (піклування), патронатному вихованню], передбачаючи відповідальність у виді штрафу, виправних робіт, арешту з правом позбавлення посади або зайняття певною діяльністю чи без такого.

В європейських країнах, зокрема в Іспанії та Франції, теж передбачено позбавлення волі як один із видів покарання за незаконне усиновлення, до порушників за законодавством Франції також може бути застосовано штраф.

¹¹⁷ *Андрушко П. П.* Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова характеристика. Київ, 2007. С. 108–110.

Таким чином, кримінально-правові норми, які встановлюють відповідальність за незаконні дії при усиновленні, наявні в кримінальних законах як держав — учасниць СНД, так і низки європейських держав, вирізняються заборонаю посередницької діяльності з корисливою метою у сфері усиновлення дітей, передачі їх під опіку, піклування та інші форми виховання, а також комерціалізацією цієї сфери суспільних відносин. За вчинення цих кримінальних правопорушень передбачаються різні види кримінально-правових санкцій — від штрафу до позбавлення волі.

З огляду на вищезазначене, варто зробити висновок про доцільність перейняття Українською державою досвіду європейських держав щодо заборони посередницьких дій у сфері усиновлення та її комерціалізації, що безперечно повинно бути відображено у вітчизняному законодавстві.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТАТТЕЮ 169 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

2.1. Об'єктивні ознаки незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння)

2.1.1. Об'єкт злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України

Всебічний аналіз злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України, потребує дослідження, перш за все, його об'єкта.

Питання про безпосередні об'єкти конкретних злочинів, видів та родові об'єкти окремих груп злочинів, у тому числі і злочину, який встановлює кримінальну відповідальність за незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння), були, є і, очевидно, залишаються одними з найбільш спірних у теорії кримінального права¹¹⁸.

Вчення про об'єкт злочину в науці кримінального права є одним з головних, основних і найскладніших її розділів.

Адже від того, наскільки достовірніше буде з'ясовано об'єкт злочину, залежатиме його місце в системі норм та інститутів кримінального права, правильна кваліфікація злочину та відмежування його від суміжних злочинів. Це дає підстави проаналізувати концептуальні положення щодо поняття об'єкта злочину і зумовлює вирішення питання про родовий, видовий, безпосередній об'єкти злочину «незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння)».

М. С. Таганцев, визначаючи об'єкт злочину, зазначив, що ним є «заповідь чи норма права, яка знайшла своє вираження ... в інтересі життя, який охороняється цією нормою»¹¹⁹.

В. К. Гришук називає такі найбільш поширені історичні концепції об'єкта злочину в теорії кримінального права:

¹¹⁸ Гришук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. Київ, 2006. С. 58.

¹¹⁹ Там само. С. 178.

1) об'єкт злочину — захищений правом інтерес (Р. Ієрінг, Ф. Ліст, Б. С. Нікіфоров);

2) об'єкт злочину — суб'єктивне право (В. Д. Спасович, А. Фейєрбах);

3) об'єкт злочину — безпека і добробут громадян (О. Ф. Кістяківський);

4) об'єкт злочину — блага та інтереси, що охороняються законом (правові блага) (Г. В. Колоколов, Є. Я. Немировський, А. Н. Круглевський);

5) об'єктом злочину є: а) правові норми і конкретні блага та інтереси (М. Д. Сергієвський); б) посереднім об'єктом є порушуваний припис, норма, а безпосереднім об'єктом — суспільне відношення, що є реальним проявом цього припису (І. Я. Фойніцький); в) з формальної сторони є блага та інтереси, що охороняються цією нормою (Л. С. Білогіриць-Котляревський); г) норма права в її реальному бутті (М. С. Таганцев);

б) об'єкт злочину — охоронювані кримінальним законом суспільні відносини (А. А. Піонтковський, Є. А. Фролов).

Крім того, В. К. Гришук виокремлює найбільш поширені сучасні концепції об'єкта злочину в теорії кримінального права:

1) об'єкт злочину — охоронювані кримінальним законом суспільні відносини (В. Я. Тацій, М. Й. Коржанський, М. І. Бажанов, А. В. Савченко, В. О. Навроцький, Н. О. Гуророва та ін.);

2) об'єкт злочину — людина незалежно від віку, розумового розвитку, соціального статусу і т. д. (Г. П. Новосьолов);

3) об'єкт злочину — окремі особи та багато осіб (І. Я. Козаченко, З. А. Незнамова);

4) об'єкт злочину — охоронювані кримінальним законом соціально значимі цінності, інтереси, блага (А. В. Пашковська, А. В. Наумов);

5) об'єкт злочину — охоронюваний кримінальним законом порядок суспільних законів (О. М. Костенко, П. П. Андрушко, А. В. Ландіна)¹²⁰.

Визнання суспільних відносин об'єктом злочину є, на думку автора дослідження, загальним як у науці кримінального права, так і у кримінальному законодавстві.

У теорії радянського кримінального права найбільш поширеною була точка зору, що об'єктом злочину є суспільні відносини. Окремі дослідники цього питання вважають, що ця теорія була

¹²⁰ *Гришук В. К.* Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. Київ, 2006. С. 164–165.

домінуючою в теорії радянського кримінального права і залишається такою в теорії кримінального права України.

Послідовним прибічником теорії «об'єкт злочину — суспільні відносини» є М. Й. Коржанський, який у дослідженнях, присвячених об'єкту і предмету злочину, разом з О. М. Коржанською зазначає, що «у сучасній науці кримінального права загально-визнаним є постулат — об'єктом злочину є суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом. Вони пишуть: «Така важлива і складна тема наукових досліджень, як об'єкт злочину, не може бути вирішеною на сьогодні остаточно і повно. У ній є ще багато білих плям, суперечностей, неузгодженостей. Але від головного, найбільш важливого поняття об'єкта, яким є суспільні відносини, немає ніяких підстав відмовлятися чи нехтувати ним, шукати якісь ерзаци, альтернативи».

Надаючи оцінку позиції вчених, які не погоджуються з точкою зору, що об'єктом злочину можуть бути не суспільні відносини, М. Й. Коржанський та О. М. Коржанська пишуть: «Суспільні відносини — це реальна і єдина форма людського суспільства, суспільні відносини — це єдиний спосіб людського гуртожитку»¹²¹.

З урахуванням наведеного підходу М. Й. Коржанський, розрізняючи поняття «об'єкт злочину» і «об'єкт кримінально-правової охорони», визначає об'єкт злочину у кримінальному праві і законодавстві як забезпечену суспільством суб'єктам суспільних відносин можливість відповідної інтересам суспільства поведінки його членів, груп, класів або їх стану, яка є змістом, осередком суспільних відносин і головною ознакою об'єкта злочину, а об'єкт кримінально-правової охорони — як фактичну поведінку або стан учасників суспільного життя, в яких реалізуються суспільні інтереси¹²².

З. В. Александров та В. А. Клименко також дотримуються позицій вчених, які традиційно розуміють під об'єктом злочину охоронювані законом про кримінальну відповідальність суспільні відносини¹²³.

В. Я. Тацій структурними елементами суспільних відносин називає: 1) суб'єктів (носіїв) відносин; 2) предмет, із приводу чого існують відносини; 3) соціальний зв'язок (суспільно значуща діяль-

¹²¹ Коржанський М., Коржанська О. Цінність суспільних відносин // Право України. 2006. № 12. С. 20.

¹²² Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна: курс лекцій / за ред. М. Й. Коржанського. Київ, 2001. С. 150–156.

¹²³ Александров Ю. В., Клименко В. А. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. Київ, 2004. С. 69.

ність) як зміст правовідносин і зазначає, що структура будь-яких суспільних відносин є завжди незмінною, а включення до структури інших, не властивих їй елементів (наприклад, зовнішніх умов виникнення відносин), як і виключення з її складу будь-яких обов'язкових елементів, призводить до того, що відносини втрачаються. При цьому, він зазначає, що структура суспільних відносин є цілісною системою елементів, які її утворюють і які відповідним чином пов'язані і взаємодіють одне з одним.

До суб'єктів (учасників) суспільних відносин В. Я. Тацій відносить саму державу, різні об'єднання громадян, юридичних і фізичних осіб, а до їх предмета — усе те, з приводу чого або у зв'язку з чим існують і самі ці відносини. Таким предметом можуть бути, на його думку, насамперед, різного роду фізичні тіла, речі, а також сама людина. Залежно від виду (особливостей) предмета суспільних відносин В. Я. Тацій поділяє їх на матеріальні, до складу яких входить матеріальний предмет (майно, ліс, водойми, дикі тварини тощо), та нематеріальні, функції предмета в яких виконують уже інші соціальні цінності (наприклад, державна влада або духовні блага).

Під соціальним зв'язком вчений розуміє певну взаємодію, певний взаємозв'язок суб'єктів, який притаманний лише людині і зовні, найчастіше, знаходить свій прояв у різних формах людської діяльності, а у деяких випадках соціальний зв'язок може існувати у пасивній формі, наприклад, у вигляді «позицій» особи щодо інших осіб у формі правового або соціального статусу громадян, у вигляді соціальних інститутів тощо¹²⁴.

У кримінально-правовій нормі, яка передбачає відповідальність за незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння), суб'єктами (учасниками) суспільних відносин можуть виступати: особи, які бажають усиновити дитину; особи, які бажають взяти дитину під опіку (піклування); особи, які можуть отримати статус прийомних батьків та батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу; працівники державних установ, організацій, які беруть участь у процесі усиновлення, взяття дитини під опіку, піклування чи на виховання в сім'ю громадян України; працівники організацій, фондів з усиновлення; працівники медичних установ, системи закладів охорони здоров'я; діти-сироти; діти, позбавлені батьківського піклування; безпритульні діти.

Предметом суспільних відносин у сфері незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) є встановлений, відповідно до діючого

¹²⁴ Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ; Харків, 2001. С. 90–92.

законодавства України, порядок передачі дитини на усиновлення, встановлення щодо неї опіки (піклування) або передачі дитини на виховання у сім'ю громадян.

Під соціальним зв'язком слід вважати діяльність учасників суспільних відносин, які виникають із приводу усиновлення, опіки (піклування), передачі дитини на виховання в сім'ю громадян відповідно до норм діючого законодавства.

Механізм завдання шкоди суспільним відносинам у сфері усиновлення, які поставлені під охорону кримінальним законодавством, полягає у порушенні соціального зв'язку у цій сфері суспільних відносин таким чином, що скоюється протиправний вплив учасників на предмет відносин, внаслідок чого особи, порушуючи відповідний порядок з усиновлення, встановлення опіки (піклування), передачі дитини на виховання в сім'ю громадян, вчиняють незаконні дії щодо усиновлення.

Саме вищевказана позиція є традиційною для науки кримінального права України, хоча існують інші погляди на це питання.

Зокрема, А. А. Музика вважає, що поняття «об'єкт злочину» і «об'єкт кримінально-правової охорони» є різними за обсягом. Вчений зазначає, що зміст поняття «об'єкт кримінально-правової охорони» передбачає виникнення кримінально-правових відносин не тільки в разі вчинення злочину, але й тоді, коли в діянні особи немає ознак складу злочину (наприклад, у випадках необхідної оборони чи крайньої необхідності), тобто кримінальний закон охороняє коло суспільних відносин, яке є ширшим, ніж та їх сукупність, яку охоплює загальний об'єкт злочинів.

А. А. Музика робить висновок, що об'єктом кримінально-правової охорони є правопорядок у цілому як сукупність урегульованих нормами права суспільних відносин, а про суспільні відносини можна говорити як про об'єкт злочину лише у разі, коли посягання на них є злочинним і це передбачено законом¹²⁵.

Із сучасних вітчизняних вчених детально і критично проаналізував концепцію «об'єкт злочину — суспільні відносини» С. Б. Гавриш, який, констатувавши, що позиція «Руководящих начал по уголовному праву РСФСР» 1919 р., вперше була визнана А. А. Пионтковським у 1924 р.¹²⁶, і в подальшому наука радянського кримінального права в тій чи іншій формі дотримувалась погляду на об'єкт злочину як суспільні відносини, сприйнявши за аксіому

¹²⁵ Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів. Київ, 1998. С. 25–28.

¹²⁶ Пионтковский А. А. Уголовное право РСФСР. Часть Общая. Москва, 1924. С. 120–130.

той факт, що будь-який злочин прямо чи опосередковано посягає на «суспільні відносини соціалістичного суспільства»¹²⁷.

С. Б. Гавриш, підтримуючи позиції нормативної школи, пише, що, «незважаючи на розмаїтість формулювань об'єкта злочину, більшість буржуазних криміналістів як раннього, так і більш сучасного періоду розглядали об'єкт у двох площинах. По-перше, як нормативну, правову категорію. Злочин, насамперед, порушує норму, кримінально-правову заборону. По-друге, злочин посягає на благо, яке охороняє ця норма («правове благо»), і завдає йому шкоди. Під таким благом розуміють матеріальні та нематеріальні, але цілком реальні і конкретні явища життя»¹²⁸.

Іншого погляду дотримується Є. В. Фесенко, який зробив висновки, що концепція визначення об'єкта злочину як суспільних відносин не зовсім відповідає сучасним поглядам щодо оцінки соціальних цінностей, які бере під захист кримінальний закон, а її суттєвим недоліком є певне перебільшення значення категорії «публічного» стосовно категорії «приватного» у сфері соціального життя. Щодо структури цінностей як об'єкта злочину, Є. В. Фесенко висловив думку, що їх компонентами є суб'єкти, блага, які їм належать, і предмети. У своїх подальших дослідженнях, присвячених проблематиці об'єкта злочину, Є. В. Фесенко дотримувався думки щодо структури цінностей.

П. С. Матишевський та Є. В. Фесенко вважають, що об'єктом злочину, який найповніше, порівняно з іншими елементами складу злочину, відображає характер суспільної небезпечності вчиненого діяння, мають визнаватися не якісь абстрактні суспільні відносини, а конкретні людські, суспільні або державні цінності¹²⁹.

Із різкою критикою концепції «об'єкт злочину — суспільні відносини» виступив також і Г. П. Новосьолов, який виходячи з того, що: 1) в основу розробки поняття об'єкта злочину має бути покладено вирішення питання про сутність і спрямованість шкоди, яка спричиняється чи може бути спричинена в результаті вчинення кримінально караного діяння; 2) не уявлення про злочинну шкоду мають ставитись у залежність від того, як інтерпретується об'єкт злочину, а навпаки, уявлення про об'єкт злочину має бути обумовлено вирішенням питання про сутність злочинної шкоди;

¹²⁷ Гавриш С. Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Харьков, 1994. С. 25–26.

¹²⁸ Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства. Київ, 2002. С. 19–20.

¹²⁹ Фесенко Є. В. Об'єкт злочину з погляду реалій // Юридичний вісник України. 1997. 14–20 серп. (№ 33).

3) злочин спричиняє або створює загрозу спричинення шкоди не чомусь (благам, нормам права, відносинам тощо), а комусь, і тому як об'єкт злочину необхідно розглядати не щось, а когось, — робить висновок, що об'єктом будь-якого злочину, а не лише спрямованого проти особи, є люди, які в одних випадках є окремими фізичними особами, в інших — як деякого роду множинність осіб, які мають або не мають статусу юридичної особи, у третіх — як соціум (суспільство), та що ніякої іншої шкоди, крім шкоди людям, злочин заподіяти не може¹³⁰.

Конкретизація об'єкта злочину, у свою чергу, дозволяє виявити ступінь і суспільні властивості завданої шкоди, виробити підстави й критерії вибору об'єктів кримінально-правової охорони та засобів їх захисту, а також загальні правила побудови кримінального законодавства і кваліфікації злочинів.

Рішення багатьох проблем кримінально-правової охорони залежить, перш за все, від з'ясування сутності об'єкта злочину і визначення його поняття.

Таким чином, необхідно констатувати, що більшість вчених, як вітчизняних, так і російських, які висловлювали свою позицію щодо поняття об'єкта злочину як за часів існування СРСР, так і в сучасності, визнавали і визнають ним саме суспільні відносини. Водночас підходи до визначення поняття суспільних відносин, форми їх існування, їх предмета і структурних елементів суттєво різняться.

Зокрема, В. С. Прохоров пише, що в загальному вигляді об'єкт злочину можна визначити, як порядок відносин між людьми у різних сферах їх життєдіяльності, який склався у суспільстві, отож, об'єкт злочину — це суспільні відносини — упорядкована система зв'язків між людьми з приводу соціальних цінностей, яка визначає їх взаємне становище у суспільстві, виражається у їх діях (діяннях) і проявляється в якості інтересів¹³¹.

Охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, яким злочинним завдається шкода або створюється реальна загроза заподіяння шкоди, визнає об'єктом злочину О. І. Чучаєв¹³².

А. В. Наумов робить висновок, що об'єктом злочину слід визнати ті блага (інтереси), на які посягає злочинне діяння і які

¹³⁰ Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты. Москва, 2001. С. 24.

¹³¹ Уголовное право России. Общая часть / под ред. Н. М. Кропачева, В. В. Волженкина, В. В. Орехова. Санкт-Петербург, 2006. С. 381–382.

¹³² Российское уголовное право: учебник. Т. 1. Общая часть / под ред. Л. В. Иногамовой-Хегай, В. С. Комиссарова, А. И. Рарога. Москва, 2007. С. 113.

охороняються кримінальним законом. При цьому він зазначає, що віднесення певних благ (інтересів) до категорії охоронюваних кримінальним законом зовсім не перетворює будь-яке посягання на ці блага (інтереси) на кримінально каране¹³³.

А. В. Пашковська, погодившись із позицією А. В. Наумова, зазначає, що об'єкт злочину — суспільні відносини, як охоронювані кримінальним законом, соціально значимі цінності, інтереси, блага, на які посягає особа, яка скоює злочин, і яким у результаті вчинення злочинного діяння завдається чи може бути завдана суттєва шкода¹³⁴.

На думку П. П. Андрушка, об'єкт кримінально-правової охорони — це ті цінності, які законодавцем беруться під охорону шляхом прийняття кримінально-правової норми, тобто цінності, які потенційно можуть стати об'єктом злочину (злочинного посягання). Такими цінностями, на переконання вченого, є: 1) права, свободи і правоохоронювані інтереси фізичних осіб, правоохоронювані інтереси юридичних осіб, суспільства (громадські інтереси), територіальних громад, об'єднань громадян, органів місцевого самоврядування та держави; 2) потерпілі (фізичні та юридичні особи, суспільство і держава); 3) соціальні зв'язки між членами суспільства з приводу реалізації належних їм прав, свобод та інтересів, у тому числі у формі правовідносин у разі їх врегулювання нормами права.

Об'єктом же конкретного злочину, на думку вченого, може бути частина цінностей, які є об'єктом кримінально-правової охорони кримінально-правової норми, а об'єктом «злочинного посягання» є соціальні цінності, цілеспрямоване посягання на які здійснюється шляхом вчинення умисних діянь¹³⁵.

У цілому необхідно зазначити, що загальне визначення об'єкта злочину як суспільних відносин є вихідною позицією для виявлення ознак і сутності самих суспільних відносин і визначення об'єкта злочину на рівні конкретного посягання.

Саме за цією концепцією у подальшому визначатимуться родовий, видовий, безпосередній об'єкт незаконних дій щодо усунування (удочеріння).

¹³³ Наумов А. В. Российское уголовное право: курс лекций. Т. 1. Общая часть. Москва, 2004. С. 180.

¹³⁴ Уголовное право России. Общая часть: учеб. для вузов / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. Москва, 2005. С. 164.

¹³⁵ Андрушко П. П. Об'єкт кримінально-правової охорони, об'єкт злочину, об'єкт злочинного посягання та об'єкт злочинного впливу: основний зміст понять та їх співвідношення // Адвокат. 2011. № 12. С. 10.

Під родовим об'єктом розуміється об'єкт, яким охоплюється певне коло тотожних або однорідних за своєю сутністю суспільних відносин, які в силу цього повинні охоронятися комплексом кримінально-правових норм. Значення родового об'єкта полягає, насамперед, у тому, що він дозволяє об'єднати в межах одного розділу Особливої частини Кримінального кодексу України ті кримінально-правові норми, які ставлять під охорону однорідну групу суспільних відносин.

Важливим аспектом кримінально-правової політики у сфері охорони дитинства, на думку автора, є доцільність виокремлення розділу в Особливій частині Кримінального кодексу України, який об'єднував би у собі злочини проти сім'ї та неповнолітніх. Видається за необхідне підтримати позицію вчених, які вважають необхідним визнання відносин, на які посягають злочини проти сім'ї та неповнолітніх, самостійним, окремим родовим об'єктом злочину. Проте це питання у науці кримінального права є дискусійним.

Як відомо, законодавець при здійсненні останньої кодифікації кримінального законодавства не передбачив окремого розділу Особливої частини, який об'єднував би у собі злочини проти сім'ї та неповнолітніх.

Проте в Особливій частині передбачено низку статей, в яких встановлено відповідальність за посягання на сімейні відносини або інші відносини щодо нормального розвитку неповнолітніх. Такі статті знаходяться у різних розділах Особливої частини. При цьому лишається без відповіді питання щодо співвідношення безпосередніх об'єктів злочинів проти сім'ї та неповнолітніх з об'єктом, що покладений в основу виділення того чи іншого розділу Особливої частини Кримінального кодексу, в якому ці злочини розташовані.

Варто вказати, що до прийняття чинного Кримінального кодексу України посягання на сімейно-правові відносини належали до злочинів проти особи і знаходилися у розділі III Особливої частини Кримінального кодексу. Уже в той період В. О. Навроцький вносив пропозицію виділити в окрему главу злочини проти сім'ї¹³⁶.

Цю позицію підтримав М. Й. Коржанський, який у своїй науковій праці «Объект и предмет уголовно-правовой охраны» приходить до висновку, що побудована за ознакою родового об'єкта

¹³⁶ Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина: курс лекцій. Київ, 2000. С. 297.

посягання система Особливої частини кримінального законодавства має містити розділ «Злочини проти сім'ї та молоді»¹³⁷.

Так, родовим об'єктом злочинів, відповідальність за вчинення яких передбачена статтями розділу V Особливої частини Кримінального кодексу України, І. О. Зінченко називає суспільні відносини, що забезпечують конституційні права та свободи людини і громадянина. У монографії вченої «Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» зазначено, що визначальним при класифікації злочинів цього розділу Особливої частини Кримінального кодексу України має бути інший (не кримінально-правовий) критерій, а саме закріплена в Конституції України система основних прав і свобод людини і громадянина.

За цим критерієм І. О. Зінченко злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина поділяє на чотири групи і статті 161–169, 178–182 Особливої частини Кримінального кодексу України відносить до злочинів, що посягають на особисті (громадянські) права і свободи людини і громадянина¹³⁸.

На думку М. І. Мельника, родовим об'єктом зазначеної групи злочинів є конституційні права і свободи людини і громадянина. За безпосередніми об'єктами цю групу злочинів вчений поділяє на вісім груп та злочини, передбачені статтями 164–169 Кримінального кодексу України, відносить до злочинів проти сім'ї¹³⁹.

Аналогічно вирішують питання про родовий та безпосередній об'єкти злочинів, відповідальність за вчинення яких передбачена статтями розділу V Особливої частини Кримінального кодексу України, та про класифікацію цих злочинів А. В. Савченко, В. В. Кузнецов та О. Ф. Штанько¹⁴⁰.

О. С. Сотула визначає родовий об'єкт злочинів, передбачених розділом V Особливої частини Кримінального кодексу України, як вільне і безперешкодне здійснення громадянами України всієї сукупності виборчих, трудових та інших прав і свобод, передбачених і гарантованих Конституцією, і злочини, передбачені стат-

¹³⁷ Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. Москва, 1980. С. 78.

¹³⁸ Зінченко І. О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Аналіз законодавства і судової практики: монографія. Харків, 2007. С. 21, 23.

¹³⁹ Андрушко П. П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі. Київ, 2007. С. 164. Є посилання на праці М. І. Мельника.

¹⁴⁰ Там само. С. 165.

тями 168–169 Кримінального кодексу України, відносить до злочинів проти сімейних прав¹⁴¹.

П. П. Андрушко об'єднує ці злочини в одну групу і вважає, що вони посягають на нормальний розвиток неповнолітніх та матеріальне забезпечення осіб, які потребують соціального захисту, їх особисту безпеку¹⁴².

В. В. Гальцова вказує на те, що в діючому кримінальному законодавстві кримінально-правову охорону сімейних відносин та відносин, які забезпечують права та інтереси дітей, законодавець не визнає на рівні родового об'єкта. Фактично ж вказані злочини завжди пов'язані з посяганням на одну й ту ж групу суспільних відносин, які складаються у сфері сім'ї, прав та інтересів неповнолітніх (дітей). Отож, вчена наголошує, що кримінально-правова охорона сімейних відносин, прав та інтересів неповнолітніх ще не має достатньо обґрунтованої реалізації у системі діючого кримінального законодавства, та пропонує виокремити злочини, передбачені у різних розділах Особливої частини Кримінального кодексу, в єдиний самостійний розділ «Злочини проти сім'ї, прав та інтересів неповнолітніх»¹⁴³.

При вирішенні цього питання слід звернутися також до досвіду інших держав. Так, у Кримінальному кодексі Російської Федерації міститься глава 20 «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх».

Зокрема, Ю. Є. Пудовочкин визнає родовим об'єктом злочинів проти сім'ї та неповнолітніх суспільні відносини, які забезпечують фізичний, духовний і соціальний розвиток неповнолітнього. Інтереси сім'ї, на думку вченого, є факультативним чи додатковим об'єктом, у зв'язку з чим він пропонує називати главу 20 Кримінального кодексу Російської Федерації «Злочини проти неповнолітніх»¹⁴⁴.

Аналогічної точки зору дотримується І. М. Туктарова. Об'єктом злочинів, передбачених у главі 20 Кримінального кодексу Російської Федерації, вона визначає суспільні відносини, які складаються у процесі виховання, розвитку і формування неповнолітнього¹⁴⁵.

¹⁴¹ Андрушко П. П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі. Київ, 2007. С. 166. Є посилання на праці О. С. Сотули.

¹⁴² Там само. С. 172.

¹⁴³ Гальцова В. В. К проблеме объекта и системы преступлений против семьи, прав и интересов несовершеннолетних. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/k-probleme-obekta-i-sistemy-prestupleniy-protiv-semi-prav-i-interesov-nesovershennoletnih>.

¹⁴⁴ Пудовочкин Ю. Е. Ответственность за преступления против несовершеннолетних по российскому уголовному праву. Санкт-Петербург, 2002. С. 77–79.

¹⁴⁵ Туктарова И. Н. Уголовно-правовая охрана несовершеннолетних: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2000. С. 23.

Ю. В. Ускова має дещо іншу точку зору, зазначаючи, що інтереси сім'ї та неповнолітніх охороняються самостійно як основні об'єкти злочинів, кожен з яких є рівноцінним. Вчена вважає, що у главі 20 Кримінального кодексу Російської Федерації систематизовано два блоки норм, кожен з яких має свій видовий (груповий) об'єкт: 1) суспільні відносини у сфері забезпечення нормального соціального, фізичного і психічного розвитку неповнолітніх; 2) суспільні відносини у сфері забезпечення соціально орієнтованого функціонування сім'ї¹⁴⁶.

На думку О. Є. Якубова, родовим об'єктом злочинів, передбачених главою 20 Кримінального кодексу Російської Федерації, є суспільні відносини, що забезпечують нормальний розвиток і виховання неповнолітніх та охорону сім'ї¹⁴⁷.

На підтвердження висновку щодо необхідності виокремлення родового об'єкта свідчить також аналіз зарубіжного кримінального законодавства, яке передбачає відповідальність за злочини проти сім'ї та неповнолітніх. Адже у кримінальному законодавстві країн Європи, зокрема Іспанії, Польщі, ФРН, Швейцарії, наявний окремий розділ — злочини проти сім'ї та неповнолітніх.

У своїй більшості кримінальні кодекси держав — учасниць СНД містять окремі глави, спрямовані на охорону сім'ї та неповнолітніх. Так, у Кримінальному кодексі Російської Федерації міститься глава «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх», у Кримінальному кодексі Узбекистану — глава «Злочини проти сім'ї, молоді та моральності», у кримінальних кодексах Киргизії, Казахстану, Таджикистану — глава «Злочини проти сім'ї та неповнолітніх», у Кримінальному кодексі Азербайджану — глава «Злочини проти неповнолітніх і сімейних відносин».

Отже, здійснюючи аналіз сучасних тенденцій суспільного розвитку Української держави, можна прогнозувати подальший розвиток кримінально-правової охорони сімейних відносин та появу нового розділу Особливої частини Кримінального кодексу України, родовим об'єктом якого мали би бути сімейно-правові відносини та відносини, що забезпечують нормальний розвиток неповнолітніх.

Проте, як вірно зауважує Д. П. Євтеєва, питання щодо остаточної назви, змісту та обсягу нового розділу залишається відкритим, оскільки одні вчені пропонують об'єднати лише злочини проти

¹⁴⁶ Ускова Ю. В. Уголовно-правовая охрана семьи: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2001. С. 23.

¹⁴⁷ Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть: учебник / под ред. Г. Н. Борзенкова, В. С. Комиссарова. Москва, 1997. С. 155–156.

сім'ї, які законодавець розмістив у розділі V Особливої частини Кримінального кодексу України, тобто норми, передбачені у статтях 164–169, інша позиція передбачає віднесення більш широкої групи норм до окремого розділу, родовим об'єктом якого є сімейні відносини та відносини, які забезпечують нормальний розвиток неповнолітніх¹⁴⁸.

Оскільки більшість науковців пропонують визнати сімейні відносини родовим об'єктом злочинів проти сім'ї та неповнолітніх, потребує окремого дослідження поняття, зміст такого роду відносин.

Так, дослідники у сфері цивільного права зазначають, що під сімейними правовідносинами слід розуміти майнові та особисті немайнові відносини, які виникають між фізичними особами з шлюбу, родства, усиновлення та інших підстав, не заборонених законом, та які є невідчужуваними, триваючими та мають особистий характер¹⁴⁹.

Разом із тим не варто залишати поза увагою підхід, згідно з яким у великих за обсягом групах суспільних відносин усередині родового об'єкта можна виокремлювати видові об'єкти злочину, що співвідносяться з першим як види з родом або як частини з цілим.

Слід зважити на те, що у вітчизняній кримінально-правовій доктрині набув поширення підхід, згідно з яким у великих за обсягом групах суспільних відносин усередині родового об'єкта можна виокремлювати видові об'єкти злочину, що співвідносяться з першим як види з родом або як частини з цілим.

Окремі вчені звертають увагу, що класифікація об'єктів розширюється за рахунок виділення з родового об'єкта злочину родового об'єкта як суспільних відносин одного виду. Уперше таку класифікацію запропонував Є. А. Фролов. На думку вченого, видовий об'єкт — це сукупність суспільних відносин усередині родового об'єкта, які відображають один і той самий інтерес учасників цих відносин або виражають хоча й неідентичні, але вельми тісно взаємозв'язані інтереси. Цю позицію було підтримано й іншими правниками¹⁵⁰.

¹⁴⁸ *Актуальні питання кримінального законодавства України та практики його застосування: монографія* / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, Л. М. Демидової. Харків, 2017. С. 190.

¹⁴⁹ *Ковальська В. С.* До питання про особливості сімейних правовідносин // Форум права. 2012. № 1. С. 485.

¹⁵⁰ *Пацеля Г. А.* Об'єкт ухилення від повернення виручки в іноземній валюті. URL: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/2471/%C3>.

У теорії кримінального права під видовим (підгруповим) об'єктом розуміють також відносно невелику групу суспільних відносин у межах родового об'єкта, спільну для кількох подібних злочинів¹⁵¹.

Так, на думку М. Й. Коржанського, видовим об'єктом є той об'єкт, на який посягають усі злочини окремого виду (вбивства, викрадення, дезертирства, хабарництва тощо).

Вчений запропонував та теоретично обґрунтував, що класифікація об'єктів злочину «по вертикалі» має чотири ступеня:

1) загальний об'єкт (сукупність суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом);

2) родовий об'єкт (окрема група однорідних суспільних відносин, які становлять певну галузь суспільного життя — власність, особу тощо);

3) видовий об'єкт (суспільні відносини одного виду — життя, особиста власність);

4) безпосередній об'єкт (конкретний прояв суспільних відносин даного виду)¹⁵².

Слід також погодитися з В. Я. Тацієм, що така класифікація не вступає у протиріччя з традиційною тріступеневою класифікацією об'єкта. Вона може існувати лише поряд із нею для з'ясування груп суспільних відносин, які входять до родового об'єкта, і побудови наукової системи окремих злочинів, які посягають на один і той же родовий об'єкт¹⁵³.

Як вважають деякі вчені, видовий об'єкт необхідно виділяти, по-перше, тільки там, де родовий об'єкт складається з великої групи суспільних відносин, які можна виділити у відносно самостійні підгрупи відносин, кожна з яких об'єднувала б двоє та більше безпосередніх об'єктів (можливість виділення), по-друге, тільки тоді, коли виділення такого видового об'єкта буде мати значення в науці та (або) практиці (доцільність виділення)¹⁵⁴.

Так, В. Я. Тацій щодо доцільності чотириступеневої класифікації об'єктів злочинів вказав, що вона має практичне значення і може бути використана у побудові глави про господарські зло-

¹⁵¹ Уголовное право России. Общая часть / под ред. А. И. Рарога. 3-е изд. Москва, 2009. С. 87–88.

¹⁵² Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна: курс лекцій / за ред. М. Й. Коржанського. Київ, 2001. С. 163.

¹⁵³ Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України. Харків, 1994. С. 66.

¹⁵⁴ Рубашенко М. А. Видовий об'єкт посягання на територіальну цілісність та недоторканність України. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5970/1/Rybashenko.pdf>.

чини шляхом виділення в межах однієї глави окремих груп злочинів¹⁵⁵.

Цієї точки зору дотримуються, зокрема, П. П. Андрушко, С. Я. Лихова, Л. П. Медіна, В. В. Гальцова та ін., які вважають за доцільне виділення видових об'єктів у межах родового об'єкта розділу V Особливої частини КК України, виокремлюючи в окрему групу злочини проти сім'ї (статті 164–169 Особливої частини Кримінального кодексу України).

Тож автори ставлять питання про необхідність встановити співвідношення родового об'єкта розділу V Особливої частини КК із зазначеною групою злочинів, тобто з'ясувати, чи можна виділяти у цій групі видовий об'єкт у межах родового об'єкта або ж доцільно вести мову про існування самостійного родового об'єкта в зазначеній групі¹⁵⁶.

Як визначає С. Я. Лихова, родовим об'єктом злочинів (статті 164–169, 162, 163, 182, 178–181), відповідальність за які передбачена у розділі V Особливої частини Кримінального кодексу України, є правовідносини, які складаються з приводу реалізації громадянських (особистих) прав громадян. За видовим об'єктом цю групу злочинів вчена поділяє на три групи і вважає, що видовим об'єктом злочинів, передбачених у статтях 164–169 Кримінального кодексу України, є сімейні правовідносини¹⁵⁷.

М. Й. Коржанський злочини, передбачені статтями розділу V Особливої частини Кримінального кодексу України, також поділяє на три групи, відносячи статті 162–169, 176, 184 до злочинів, що посягають на інші права та свободи громадян¹⁵⁸.

Отже, слід зазначити, що на сьогоднішній день в межах розділу V Особливої частини Кримінального кодексу України доцільно виділяти видовий об'єкт — це суспільні відносини у сфері захисту прав та інтересів дітей, їх нормального соціального, фізичного і психічного розвитку, а також суспільні відносини у сфері забезпечення соціально орієнтованого функціонування сім'ї (статті 164–169 Кримінального кодексу України).

¹⁵⁵ Шевчук В. В., Охман О. В. Об'єкт злочину за кримінальним правом України // Університетські наукові записки. 2006. № 2. С. 236.

¹⁵⁶ Євтєєва Д. П. Питання родового та видового об'єктів злочину, передбаченого ст. 167 КК України // Питання боротьби зі злочинністю. 2012. Вип. 24. С. 193–207.

¹⁵⁷ Лихова С., Морозюк С. Кримінально-правова охорона інтересів сім'ї, підопічних та неповнолітніх // Прокуратура. Держава. Людина. 2005. № 10. С. 76.

¹⁵⁸ Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів: навч. посіб. 2-ге вид. Київ, 2002. С. 209.

Отож, родовий об'єкт незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) слід визначити як суспільні відносини, які забезпечують конституційні права та свободи людини і громадянина. Відповідно родовий об'єкт незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) — це суспільні відносини, які забезпечують сімейні права та права дітей, які опинилися поза сімейним вихованням, на нормальний фізичний, матеріальний, інтелектуальний, духовний розвиток.

Наразі доречно розглянути, які суспільні відносини утворюють безпосередній об'єкт злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України.

Загалом, під безпосереднім об'єктом злочину розуміють конкретні суспільні відносини, які охороняються певною кримінально-правовою нормою від будь-яких злочинних посягань. Саме за допомогою безпосереднього об'єкта є можливість здійснювати, зокрема, розмежування окремих злочинів.

Так, О. І. Белова зазначає, що безпосереднім основним об'єктом незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) (стаття 169 КК) є особисті немайнові відносини, що включають в себе відносини щодо нормального функціонування та розвитку сім'ї, забезпечення належного сімейного виховання та розвитку в межах сім'ї неповнолітніх, реалізації батьківських прав тощо¹⁵⁹.

На думку С. Я. Лихової та С. М. Морозюка, безпосереднім об'єктом злочину, склад якого передбачено у диспозиції статті 169 Кримінального кодексу України, є врегульована законом діяльність державних органів щодо усиновлення дитини або передачі її під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ю громадян¹⁶⁰.

П. П. Андрушко основним безпосереднім об'єктом злочину, який встановлює кримінальну відповідальність за незаконні дії у сфері усиновлення, вважає нормальний фізичний, психічний і соціальний розвиток неповнолітніх, що залишилися без батьків чи батьківського піклування, а додатковим — установлений порядок усиновлення (удочеріння) дітей, передачі їх під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ю громадян¹⁶¹.

Є. Л. Стрельцов визначає об'єктом злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України, установлений поря-

¹⁵⁹ Белова О. І. Вказ. дис. С. 71.

¹⁶⁰ Андрушко П. П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі. Київ, 2007. С. 165. Є посилання на праці С. Я. Лихової та С. М. Морозюка.

¹⁶¹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. Київ, 2008. С. 466.

док і організацію усиновлення (удочеріння), встановлення опіки (піклування), передачі дитини на виховання в сім'ю громадян¹⁶².

Російський вчений та дослідник питань, присвячених вивченню злочинів проти сім'ї та неповнолітніх, Р. Г. Тляумбетов, який як безпосередній об'єкт незаконного усиновлення визнає інтереси сім'ї та неповнолітніх дітей, оскільки якщо новоутворена сім'я успішно та правильно здійснює свої обов'язки щодо виховання неповнолітнього, якщо дитина почуває себе гарно у такій сім'ї, то припинення усиновлення у зв'язку із незаконними діями, безсумнівно, поруч з інтересами самого неповнолітнього завдає шкоди ще й сімейним відносинам¹⁶³.

На думку автора дослідження, основним безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України, є суспільні відносини, які виникають із приводу регламентованого порядку здійснення усиновлення (удочеріння) дитини, передачі її під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ю громадян, порушення якого може спричинити несприятливі наслідки для нормального фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку дитини.

Таке розуміння автором безпосереднього об'єкта досліджуваного складу злочину впливає з диспозиції безпосередньо самої кримінально-правової норми, оскільки як незаконна посередницька діяльність, так і інші незаконні дії щодо усиновлення встановлюються, виходячи з порушення нині діючих норм та правил під час самого процесу усиновлення, встановлення опіки чи піклування, передачі дитини на виховання в сім'ю громадян України.

Додатковим факультативним безпосереднім об'єктом незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) можуть бути здоров'я, життя, інші блага усиновителів та усиновлених, піклувальників (опікунів) та підопічних.

Досліджуючи об'єкт злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України, варто також зупинитися на основних характеристиках предмета злочину.

Поняття предмета злочину та його місце у складі злочину, співвідношення з об'єктом злочину, механізм злочинного впливу на предмет і об'єкт злочину, відмежування предмета злочину від знарядь і засобів злочину, а також інші питання залишаються дискусійними у науці кримінального права. Починаючи з 60-х років

¹⁶² Уголовный кодекс Украины: науч.-практ. коммент. / отв. ред. Е. Л. Стрельцов. Харьков, 2006. С. 337.

¹⁶³ Тляумбетов Р. И. Вказ. дис. С. 83.

минулого століття вчені традиційно відносять предмет злочину до числа ознак, які характеризують об'єкт злочину.

Одні науковці вважають предметом злочину будь-які речі матеріального світу, з певними властивостями яких кримінальний закон пов'язує наявність у діях особи ознак конкретного складу злочину¹⁶⁴.

Деякі автори визнають предмет злочину як речі, певні цінності матеріального світу, діючи на які, особа посягає на блага, що належать суб'єктам суспільних відносин¹⁶⁵.

Інші криміналісти під предметом злочину розуміють речі або інші предмети зовнішнього світу, а також інтелектуальні цінності, впливаючи на які, винна особа завдає шкоди охоронюваним законом суспільним відносинам¹⁶⁶.

Наприклад, А. Н. Трайнін стверджував, що під предметом злочину необхідно розуміти речі, у зв'язку з якими або з приводу яких вчинюється злочин і які нарівні із часом, місцем, способом, обстановкою посягання характеризують факультативні ознаки об'єктивної сторони складу злочину¹⁶⁷.

М. Й. Коржанський, базуючись на визнанні предметом злочину двох із трьох елементів суспільних відносин (предмета і суб'єкта), писав, що проблема предмета злочину в радянській науці кримінального права є найбільш спірною і мало вивченою. Сам науковець вважав, що предметом злочину слід визнавати не тільки речі матеріального світу, але й людину, тіло, організм людини¹⁶⁸.

А. А. Музика та Є. В. Лашук пропонують наступне визначення предмета злочину: «Предмет злочину — це факультативна ознака об'єкта злочину, що знаходить свій прояв у матеріальних цінностях (котрі людина може сприймати органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами), з приводу яких та шляхом безпосереднього впливу на які (або без такого впливу) вчиняється злочинне діяння»¹⁶⁹.

¹⁶⁴ Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ; Харків, 2003. С. 93.

¹⁶⁵ Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. Київ, 2001. С. 195.

¹⁶⁶ Кудрявцев В. Н. К вопросу о соотношении объекта и предмета преступления // Советское государство и право. 1951. № 8. С. 52.

¹⁶⁷ Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления. Москва, 1957. С. 122–131.

¹⁶⁸ Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. Москва, 1980. С. 86–92.

¹⁶⁹ Музика А. А., Лашук Є. В. Про загальне поняття предмета злочину // Вісник Асоціації кримінального права України. 2014. № 1. С. 109–110.

Є. В. Лашук у дисертаційному дослідженні «Предмет злочину в кримінальному праві України» визначає предмет злочину як факультативну ознаку об'єкта злочину, що знаходить свій прояв у матеріальних цінностях (які людина може сприймати органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами), з приводу яких та (або) шляхом безпосереднього впливу на які вчиняється злочинне діяння.

Стосовно місця предмета у складі злочину та його взаємозв'язку з об'єктом злочину є теоретичні положення, відповідно до яких предмет злочину розглядається як факультативна ознака об'єкта злочину.

Об'єкт і предмет злочину взаємопов'язані тим, що предмет злочину нерідко збігається з предметом відповідних суспільних відносин. Проте відмінність між предметом злочину та предметом суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом, полягає, по-перше, в тому, що предмет злочину, на відміну від предмета суспільних відносин, завжди є матеріальним утворенням. По-друге, предметом злочину можуть бути і ті матеріальні цінності, відносини з приводу яких законодавець не ставить під кримінально-правову охорону. По-третє, предмет злочину, на відміну від предмета суспільних відносин, завжди піддається злочинному впливу. По-четверте, предмет злочину — це факультативна ознака об'єкта злочину, а предмет суспільних відносин — це обов'язковий структурний елемент суспільних відносин, без якого вони не існують¹⁷⁰.

Слід погодитися з В. Я. Тацієм, який вказує на те, що «предмет злочину — це така ознака складу злочину, яка названа безпосередньо в самому законі. У цьому разі він є обов'язковою ознакою складу злочину»¹⁷¹.

Одним із спірних питань щодо визначення предмета злочину є проблема, чи може людина, яка є учасником суспільних відносин, поставлених під охорону кримінально-правових норм, бути також і предметом злочину.

Деякі вчені, зокрема М. Й. Коржанський, а пізніше і А. В. Пашковська¹⁷², визначають потерпілого як предмет злочину у випадках, коли шляхом впливу на тіло людини здійснюється посягання

¹⁷⁰ Лашук Є. В. Предмет злочину в кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. С. 9–11.

¹⁷¹ Таций В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве. Харьков, 1988. С. 92.

¹⁷² Пашковская А. В. Объект преступления // Курс уголовного права. Общая часть: в 5 т. Москва, 2002. Т. 1: Учение о преступлении. С. 216.

на об'єкт злочину, при цьому предмет визначається як елемент матеріального світу, впливаючи на який винний здійснює посягання на об'єкт.

А. М. Орлеан зауважує, що в окремих складах злочинів, зокрема при торгівлі людьми, є необхідність розширення поняття предмета злочину, щоб воно могло включати людину або іншу живу істоту. Для цього вчений пропонує визначити предмет злочину як певну матеріальну або іншу субстанцію, на яку безпосередньо впливає або відносно якої вчинює певні дії злочинець під час злочинного посягання, з певними властивостями якої кримінальний закон пов'язує наявність конкретного складу злочину в діях особи¹⁷³.

Отож, предмет злочину — це не тільки речі, але й інші матеріалізовані об'єкти (але не люди), що як блага мають позитивний зміст для людини чи суспільства, а тому охороняються кримінальним законом, і впливаючи на які, суб'єкт посягає на охоронювані законом цінності¹⁷⁴.

Проте вчені А. А. Музика та Є. В. Лашук з цього приводу зауважують, що людина, стосовно якої вчинено злочин, не може визнаватися предметом злочину¹⁷⁵.

З цього приводу вважаємо за можливе погодитися з позицією М. В. Сенаторова, який зазначає, що важливе значення має соціальний зв'язок при встановленні потерпілих від злочинів, описаних у розділі V Особливої частини КК («Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина»). Вчений зауважує, що заслугове на увагу думка тих дослідників, які розглядають потерпілого від злочину як учасника соціального зв'язку, тобто володільця суб'єктивного права чи інтересу.

Нерідко в наукових дослідженнях потерпілий розглядається як носій охоронюваного кримінальним законом суб'єктивного права, на яке посягнув злочин. Законодавством про кримінальну відповідальність захищається низка суб'єктивних прав, серед яких виборчі, трудові та інші особисті права і свободи людини та громадянина, право власності. З'ясування того, яке охоронюване суб'єктивне право було порушено злочином, дозволяє встановити потерпілого від злочину.

¹⁷³ Орлеан А. М. Людина як предмет злочину // Право і безпека. 2004. Т. 3, № 1. С. 127.

¹⁷⁴ Присяжнюк Т. І. Інститут потерпілого у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. С. 113–114.

¹⁷⁵ Музика А. А., Лашук Є. В. Потерпілий від злочину: кримінально-правова концепція // Наука і правоохорона. 2010. № 4. С. 115.

Отож, злочин, передбачений статтею 169 Кримінального кодексу України, посягає на сімейні права та нормальний розвиток (фізичний, матеріальний, духовний та ін.) дитини. Тому потерпілим від цього злочину буде дитина, яка має таке суб'єктивне право.

З цього проводу варто зазначити, що дитина, яка може бути усиновлена, передана під опіку чи піклування, на виховання, не може бути предметом злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України, а є учасником соціального зв'язку, оскільки її наділено певними повноваженнями та суб'єктивними правами, та, відповідно, може визнаватися потерпілим від злочину.

Проблема потерпілого від злочинів привернула увагу чималої кількості учених, серед яких О. М. Джужа, Л. М. Лобойко, В. І. Полубинський, Т. І. Присяжнюк, Д. В. Рівман, М. В. Сенаторов, В. О. Туляков, Л. В. Франк, Є. О. Центров та ін.¹⁷⁶

У сучасній правовій доктрині вирізняють кримінально-правове, кримінологічне і кримінально-процесуальне поняття потерпілого¹⁷⁷.

Так, професор В. О. Туляков, досліджуючи поняття жертви злочину в кримінологічному аспекті, зазначає, що жертвою злочину визнається будь-яка фізична особа (соціальна спільність, організація), якій злочином завдається фізичної, моральної, матеріальної шкоди¹⁷⁸.

М. В. Сенаторов визначає потерпілого від злочину як соціальний суб'єкт (фізичну чи юридичну особа, державу, інше соціальне утворення або ж суспільство в цілому), благу, праву чи інтересу якого, що знаходиться під охороною кримінального закону, злочином завдається шкода або створюється загроза такої¹⁷⁹.

На думку Т. І. Присяжнюк, суттєвими ознаками потерпілого (які у цілому притаманні потенційним, реальним та латентним потерпілим) у кримінальному праві необхідно визнавати: 1) стан фізичної особи; 2) властивість бути об'єктом загальнопревентивної дії кримінального закону; 3) здатність відчувати захищеність кримінального закону та її втрату; 4) безпосереднє спричинення

¹⁷⁶ Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / за наук. ред. В. І. Борисова. Харків, 2006. С. 145.

¹⁷⁷ Пашковская А. В. Объект преступления // Курс уголовного права. Общая часть: в 5 т. Москва, 2002. Т. 1: Учение о преступлении. С. 216.

¹⁷⁸ Туляков В. А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы). Одесса, 2000. С. 38.

¹⁷⁹ Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві. Харків, 2006. С. 60.

шкоди (або загроза завдання такої) як зв'язок конкретного потерпілого з конкретним злочином; 5) здатність, свідомо чи ні, сприймати органами чуття зменшення або втрати майнових чи немайнових благ, переживати із цього приводу; 6) здатність потерпілого впливати на кримінально-правові наслідки вчинення злочину (наприклад, в окремих випадках попередньо вирішувати питання про звільнення від кримінальної відповідальності чи призначення покарання)¹⁸⁰.

Відповідно до статті 55 Кримінального процесуального кодексу України потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди¹⁸¹.

Заслужують на увагу наукові дослідження окремих авторів, які пропонують виділяти поняття спеціального потерпілого у кримінально-правовому аспекті. Зокрема, П. С. Дагель пропонував виокремити це поняття¹⁸².

Підтримує це твердження також Т. І. Присяжнюк, яка у дисертаційному дослідженні, присвяченому вивченню інституту потерпілого, зазначає, що до ознак спеціального потерпілого можна віднести вік, стать, фізичний стан, соціальну роль тощо¹⁸³.

Автор вважає прийнятною концепцію Т. І. Присяжнюк, яка зазначає, що фактичне ототожнення потерпілого з предметом злочину нівелює його значення у кримінально-правовій теорії та практиці та вказує на те, що людина визнається змістовним центром суспільного розвитку, а тому її розгляд у ряді матеріалізованих чи нематеріалізованих соціальних благ, на які фізично впливає злочинець, фактично пропонує відмовитися від концепції першочергового захисту найвищої соціальної цінності.

Отож, потерпілим від злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України, може бути:

— дитина — особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше;

— дитина-сирота — дитина, в якій померли чи загинули батьки;

¹⁸⁰ *Присяжнюк Т. І.* Інститут потерпілого у кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. С. 13.

¹⁸¹ *Кримінальний процесуальний кодекс України.* URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>; <http://www.ukrstat.gov.ua>.

¹⁸² *Дагель П. С.* Потерпевший в советском уголовном праве // Потерпевший от преступления. Владивосток, 1974. С. 22.

¹⁸³ *Присяжнюк Т. І.* Вказ. автореф. дис. С. 15.

— дитина, позбавлена батьківського піклування — діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав; відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав; визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними; оголошенням їх померлими; відбуванням покарання у місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства; розшуком їх органами внутрішніх справ; пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження; тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки;

— безпритульні діти — діти, яких було покинуто батьками, які самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувались, і не мають певного місця проживання¹⁸⁴.

У цілому можна дійти висновку, що потерпілий від незаконних дій щодо усиновлення вирізняється рядом специфічних, притаманних лише йому ознак, до яких можна віднести вік (дитина — особа віком до досягнення 18-річного віку); соціальне становище (діти, які опинилися поза сімейним вихованням).

2.1.2. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України

Дослідження і вивчення об'єктивної сторони злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України, має важливе теоретичне і практичне значення, зокрема, для його правильної кваліфікації.

Розкриття сутності і змісту об'єктивної сторони даного злочину доцільно розпочати із розгляду загальнотеоретичних наукових підходів до визначення поняття «об'єктивна сторона злочину» як обов'язкового складового елемента будь-якого злочину.

У теорії кримінального права об'єктивна сторона є одним із найбільш складних та об'ємних понять. Це зовнішня сторона складу злочину, вивчення якої дозволяє не лише вивчати даний елемент складу злочину, але й досліджувати об'єкт посягання та встановлювати форму вини.

¹⁸⁴ Про охорону дитинства: Закон України від 26 квіт. 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 30. Ст. 142.

Об'єктивна сторона злочину являє собою зовнішній акт злочинної поведінки, який відбувається в умовах певних обстановки, місця, часу. Початковим моментом розвитку злочинного посягання на охоронюваний законом об'єкт є дія чи бездіяльність — одна з основних ознак об'єктивної сторони.

У сучасній правовій науковій літературі існує загальноприйнятий погляд на те, що злочин, як і будь-який акт вольової поведінки людини, являє собою єдність його зовнішніх (об'єктивних) і внутрішніх (суб'єктивних) властивостей і ознак. Зовнішня сторона злочину утворює його об'єктивну сторону, а внутрішня — його суб'єктивну сторону.

«Рассматривая объективную сторону преступления в качестве внешней характеристики процесса совершения преступления, следует иметь в виду, что она является «внешней» лишь по отношению к субъективному, психологическому содержанию деяния. Но эта сторона преступления одновременно является внутренней характеристикой для самого механизма преступного посягательства на охраняемый объект, так как она раскрывает его внутреннюю структуру и взаимодействие образующих его признаков»¹⁸⁵.

Наука кримінального права хоча й визнає нерозривний зв'язок об'єктивних і суб'єктивних ознак злочину, у той же час вивчає їх окремо, що необхідно для їх більш глибокого розуміння. Такий підхід дозволяє глибше пізнати об'єктивну і суб'єктивну сторони злочину, що становлять у реальній дійсності єдиний і неподільний акт злочинної поведінки.

Варто зазначити, що глибоким дослідженням цього елемента складу злочину займалися видатні учені, зокрема: П. С. Берзін, М. І. Ковальов, В. М. Кудрявцев, А. В. Наумов, А. А. Піонтковський, А. А. Терр-Акопов, Г. В. Тімейко, Є. В. Фесенко, Т. В. Церетелі, Н. М. Ярмиш та ряд інших дослідників, роботи яких присвячені саме вивченню об'єктивної сторони злочину.

Прояв підвищеного інтересу криміналістів до цього елемента складу злочину обумовлений тим, що об'єктивна сторона злочину є об'єктивною передумовою кримінальної відповідальності і становить її своєрідний фундамент¹⁸⁶.

При виявленні злочину, насамперед, маємо справу з його об'єктивними ознаками: конкретним актом поведінки суб'єкта у вигляді дії чи бездіяльності, що завжди здійснюється у певній об'єктивній обстановці, у певному місці і в певний час.

¹⁸⁵ Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступлений. Москва, 1960. С. 11.

¹⁸⁶ Уголовное право России. Особенная часть: учебник / под ред. А. И. Рагога. Москва, 1998. С. 96.

Для притягнення особи до кримінальної відповідальності недостатньо, щоб вона лише задумала вчинити злочин; відповідальність настає не за думки і бажання, а тільки за конкретні вчинки. Із цього приводу К. Маркс зазначав: «Лише тоді, коли я проявляю себе, вступаю в область дійсності, — я знаходжусь в області, підвладній законодавцю. За відсутності своїх дій я не існую для закону, взагалі не є його об'єктом»¹⁸⁷.

Злочини можуть розрізнятися, наприклад, характером посягання (дією чи бездіяльністю), способом, характером і тяжкістю наслідків, місцем, часом і обстановкою соєння злочину.

Зазначені ознаки об'єктивної сторони злочину є найважливішими показниками суспільної небезпечності як соціальної властивості злочину.

Вони впливають на оцінку ступеня суспільної небезпеки посягання і дозволяють відмежувати злочин від інших правопорушень¹⁸⁸.

Звертаючись до аналізу об'єктивної сторони злочину, передбаченого статтею 169 КК України, слід зазначити, що даний злочин, практично в аналогічній редакції, що й на даний час (за винятком вживання терміна «посадова особа» на відміну від терміна «службова особа», що наводиться у частині 2 статті 169 КК України 2001 р.), вже існував в Особливій частині попереднього Кримінального кодексу України 1960 р., у зв'язку з доповненням його 24 березня 1998 року статтею 115², яка передбачала відповідальність за незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння).

Слід зазначити, що диспозиція статті 169 Кримінального кодексу України є бланкетною, тому для дослідження ознак об'єктивної сторони цього злочину необхідно звертатися до правових норм інших галузей права та розгалуженої системи нормативно-правових актів. Як зазначають окремі автори, бланкетна диспозиція визначається як диспозиція, в якій усі або частина ознак складу злочину описані як узагальнюючі ознаки, ознаки-поняття або узагальнюючі ознаки-поняття, якщо в них безпосередньо закріплено зв'язок кримінального права з іншими галузями права, до яких потрібно звертатися для з'ясування вказаних ознак. Варто погодитися з тим, що «за допомогою бланкетизації забезпечуються системні зв'язки між нормативними актами»¹⁸⁹.

¹⁸⁷ Курс русского уголовного права. Общая часть: учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева, А. В. Наумова. Москва, 2001. С. 175.

¹⁸⁸ Уголовное право. Общая часть: учебник / под общ. ред. Л. Д. Гаухмана и С. В. Максимова. Москва, 2003. С. 80.

¹⁸⁹ Агаев Г. А., Зорина Е. А. Научные взгляды о структуре уголовно-правовой нормы. URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/nauchnye-vzglyady-o-strukture-ugolovno-pravovoy-normy>.

Так, ще в 1982 р. у дисертаційному дослідженні, присвяченому кваліфікації злочинів при бланкетній формі диспозиції кримінального закону (з конкретизацією заборони в адміністративному праві), М. І. Пікуров зазначав, що застосування бланкетної форми конструювання норми не суперечить принципам кримінального права, навпаки, є необхідним прийомом законодавчої техніки, який дає можливість найбільш повно відобразити у кримінальному законі зміст окремих видів суспільно небезпечних посягань на специфічні суспільні відносини¹⁹⁰.

Разом із тим серед науковців не вщухає полеміка з приводу необхідності зменшення кількості бланкетних норм в Особливій частині Кримінального кодексу України та пов'язаного із цим питання щодо регулювання кримінальним правом позитивних суспільних відносин. Ці питання досліджувались у наукових роботах Б. В. Волженкіна, Л. Д. Гаухмана, Н. Д. Дурманова, Л. Л. Круглікова, В. Я. Тація, М. Д. Шаргородського та ін.

У науці кримінального права цей аспект кримінально-правового регулювання вирішується по-різному: а) кримінальне право визнається таким, що не регулює позитивні відносини; б) регулює лише певною мірою; в) здійснює їх «повнокровне» регулювання¹⁹¹.

Як зазначає Н. М. Кропачев, повністю відмовитися від бланкетних диспозицій неможливо, адже це призведе до того, що кримінальне законодавство «распухне» від значної кількості технічних правил і втратить свої функції у вигляді регулювання та охорони найбільш важливих суспільних відносин. Окрім того, вчений зауважує, що за загальним правилом порушення норм бланкетної диспозиції визнається злочином лише у тому разі, якщо настають визначені у кримінальному законі наслідки¹⁹².

З огляду на це, Г. З. Яремко звертає увагу на те, що аналіз вироків у кримінальних справах щодо злочинів, передбачених статтями з бланкетними диспозиціями, розміщеними в Єдиному державному реєстрі судових рішень України, показав, що часто суди нехтують бланкетним характером диспозицій у відповідних стат-

¹⁹⁰ Пікуров Н. И. Квалификация преступлений при бланкетной форме диспозиции уголовного закона (с конкретизацией запрета в административном праве). URL: <http://www.dissercat.com/content/kvalifikatsiya-prestuplenii-pri-blanketnoi-forme-dispozitsii-ugolovnogo-zakona-s-konkretizat>.

¹⁹¹ Шишко И. В. Взаимосвязь уголовно-правовых и регулятивных норм в сфере экономической деятельности. URL: <http://www.dissercat.com/content/vzaimosvyaz-ugolovno-pravovykh-i-regulyativnykh-norm-v-sfere-ekonomicheskoi-deyatelnosti>.

¹⁹² Кропачев Н. М. Уголовно-правовое регулирование. Механизм и система. Санкт-Петербург, 1999. С. 213.

тах кримінального закону, не вказують на конкретні структурні частини джерел права інших галузей, які при цьому було порушено, чи взагалі не вказують на такі джерела права, обмежуються описом фактичних обставин справи¹⁹³.

Отже, застосування бланкетних диспозицій без використання тих законодавчих актів, до яких потрібно звернутися для з'ясування усіх ознак об'єктивної сторони злочину, свідчить про неналежне застосування кримінального закону. Оскільки диспозиція статті 169 Кримінального кодексу України є бланкетною, першочергово видається доречним здійснити дослідження понять: усиновлення дитини, передачі її під опіку (піклування) чи на виховання у сім'ю громадян, визначити їх цивілістичний та сімейно-правовий зміст.

Варто зазначити, що суспільні відносини у сфері усиновлення входять до предмета кримінально-правової охорони, і окрім цього нормативно-правове регулювання цих відносин здійснюється цілим комплексом законодавчих актів.

У цивільному та сімейному праві України існує цілий ряд інститутів, які мають за ціль здійснювати охорону прав та інтересів неповнолітніх дітей. Особливе місце серед них посідають інститути, правові норми яких передбачають реалізацію права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на сімейне виховання.

Серед форм сімейного виховання інституту усиновлення традиційно відводиться головна роль, оскільки, як зазначає Л. Ю. Міхеєва, специфіка усиновлення як форми влаштування дитини у сім'ю полягає у безстроковому характері правовідносин і, як наслідок, в особливому правовому зв'язку усиновлювача та усиновленого, який є зв'язком батьків та дітей¹⁹⁴.

Усиновлення є пріоритетною формою влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Саме на такому рівні правового регулювання його закріплено практично в усіх існуючих правових системах, адже ця форма сімейного виховання дозволяє найбільшою мірою забезпечити захист прав та інтересів цих дітей і, перш за все, право дитини жити та виховуватись у сім'ї.

Законодавство України визначає, що під інтересами дитини слід розуміти створення для них сприятливих умов (як матеріаль-

¹⁹³ Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях особливої частини Кримінального кодексу України: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010. С. 191–192.

¹⁹⁴ Михеева Л. Ю. Опекa и попечительство: теория и практика. Москва, 2004. С. 79.

ного, так і морального характеру) для виховання і всебічного розвитку (у фізичному, психічному, духовному та іншому відношенні), максимально наближених, якщо це можливо, до обстановки, звичної для дитини у втраченій нею сім'ї. При цьому не слід розуміти ці інтереси виключно як потребу забезпечити матеріальні та житлові умови. Головне, щоб відносини, які виникли внаслідок усиновлення, відповідали усім вимогам сім'ї як первинного та основного осередку суспільства (стаття 3 СК України)¹⁹⁵.

Відповідно до статті 24 Закону України «Про охорону дитинства» усиновлення допускається виключно в інтересах дитини. Однак воно також проводиться в інтересах усиновлювачів (хоча це в законі не записано), оскільки дає можливість особам, які не мають дітей, задовольнити почуття батьківської любові, потреби в материнстві, батьківстві. У цьому аспекті слід говорити не про змагання інтересів, а про їх органічне поєднання з метою створення сім'ї¹⁹⁶.

Відповідно до даних профільного міністерства за період з 2005 по 2010 р. було усиновлено 20 429 дітей, із них громадянами України — 11 340, іноземцями — 9089 дітей. За 2011 р. було усиновлено 3078 дітей, із них громадянами України — 2109 дітей, іноземцями — 969. За 2012 р. було усиновлено 2822 дитини, із них громадянами України — 2016 дітей, іноземцями 806 дітей. За 2013 р. було усиновлено громадянами України 1843 дитини, іноземцями — 674 дитини¹⁹⁷. Станом на кінець 2016 р. усиновлено 2552 дитини-сироти громадянами України та 411 іноземцями¹⁹⁸.

Проаналізувавши статистичні дані, можна дійти висновку, що лише з 2006 р. кількість дітей, усиновлених громадянами України, перевищує кількість дітей — громадян України, усиновлених іноземцями.

Як уже зазначалося у першому розділі цієї роботи, усиновлення є одним із найдавніших та традиційних інститутів сімейного права. Правове регулювання цього соціального явища було відоме ще в Стародавньому Римі. З історією розвитку людства умо-

¹⁹⁵ *Сімейний кодекс України: за станом на 8 берез. 2001 р.* // Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21–22. Ст. 135.

¹⁹⁶ *Про охорону дитинства: Закон України від 26 квіт. 2001 р.* // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 30. Ст. 142.

¹⁹⁷ *Статистика влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у сім'ї у 2016 році.* URL: <http://sirotsky.net/ua/news/statistika-vlashtuvannya-ditey-sirit-ta-ditey-pozbavlenikh-batkivskogo-pikluvannya-u-sim-i-v-2016-ro>.

¹⁹⁸ *Чисельність дітей, усиновлених протягом року (2000–2016).* URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/oz_rik/oz_u/vsunovlennia_06_u.html.

ви такого прийняття дітей у сім'ю, його процедура та правові наслідки змінювалися. Загалом усиновлення залежало від ставлення суспільства до шлюбу, економічно-соціального рівня розвитку тієї чи іншої держави, її політичного устрою¹⁹⁹. Визнавався цей інститут і в дореволюційній Росії, а в 1926 р. його було закріплено у радянському законодавстві і у подальшому він був досить поширеним.

Закономірно, що він знайшов своє відображення і в законодавстві України, і з самого початку її становлення як незалежної держави інституту усиновлення надавалося велике значення.

У науковій літературі окремих періодів історичного розвитку наводилися різні визначення усиновлення. Так, В. І. Сергєєвич визначав, що «усиновлення — це спосіб установлення союзу батьків і дітей»²⁰⁰.

Відомий вчений Г. Ф. Шершеневич вважав, що «поняття усиновлення — це імітація сім'ї з боку відсутнього потомства».

Окрім цього, Г. Ф. Шершеневич стверджував, що під усиновленням розуміється визнання за сторонніми особами юридичного становища законних дітей²⁰¹.

О. С. Йоффе писав, що «усиновлення встановлює правові зв'язки, які повною мірою збігаються за своїм змістом з відносинами між батьками та дітьми»²⁰².

А. Г. Гойхбарг зазначав, що «усиновлення є створенням штучних сімейних зв'язків за відсутності за загальним правилом природного зв'язку»²⁰³.

Відомі вчені сьогодення по-різному визначають поняття усиновлення. Так, К. А. Граве визначає усиновлення як юридичний акт, в силу якого між двома сторонніми особами (усиновлювачем і усиновленим) виникають правові (як особисті, так і майнові) відносини, які існують між батьками і дітьми²⁰⁴. В. І. Бошко вважає, що усиновлення — це оформлене особливим юридичним актом прийняття в сім'ю тієї чи іншої особи на правах сина або донь-

¹⁹⁹ *Зілковська Л. М.* Правове регулювання усиновлення в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2002. С. 1.

²⁰⁰ *Сергєєвич В.* Лекции и исследования по древней истории русского права. Санкт-Петербург, 1910. С. 498.

²⁰¹ *Шершеневич Г. Ф.* Учебник русского гражданского права. Москва, 1995. С. 444.

²⁰² *Йоффе О. С.* Советское гражданское право: курс лекций. Т. 3. Ленинград, 1965. С. 252.

²⁰³ *Гойхбарг А. Г.* Сравнительное семейное право. Москва, 1925. С. 163.

²⁰⁴ *Советское гражданское право: учебник / под ред. С. Н. Братуся.* Москва, 1950. С. 635.

ки²⁰⁵. В. І. Серебровський охарактеризовує усиновлення також як юридичний акт, в силу якого усиновлювана особа урівнюється в особистих і майнових правах з рідними дітьми усиновлювача²⁰⁶.

В. А. Рясенцев надає наступне визначення усиновленню як юридичному акту, в результаті якого між усиновлювачем і його родичами, з одного боку, і усиновленим — з іншого, виникають такі самі права і обов'язки, як між батьками і дітьми, іншими родичами за походженням²⁰⁷.

Відомий український цивіліст Г. К. Матвеев також визначає усиновлення як юридичний акт, у силу якого між усиновлюваним і його нащадками, з одного боку, і усиновлювачем і його родичами — з іншого, виникають такі ж права і обов'язки, як між родичами за походженням. Одночасно в силу цього акту усиновлені втрачають особисті і майнові права і звільняються від обов'язків стосовно своїх батьків та їх родичів²⁰⁸.

На підставі вищевикладеного видається доцільним зробити висновок про те, що усиновлення — це, безумовно, такий юридичний факт, з яким пов'язано виникнення, зміну, припинення правовідносин.

Загалом усиновлення у правовій теорії прийнято розглядати у декількох аспектах.

По-перше, як правовий інститут сімейного права, тобто як сукупність правових норм, які регулюють відносини, пов'язані із прийняттям усиновлювачем у свою сім'ю на правах дочки чи сина, здійсненням нагляду за дотриманням прав усиновлювачів та усиновлених та ін.

По-друге, як юридичний акт, тобто дію усиновлювача, спрямовану на виникнення правовідносин батьківства, материнства, які є наслідком прийняття чужої особи у свою сім'ю на правах сина чи дочки.

По-третє, як юридичний факт, внаслідок якого виникають, змінюються і припиняються правовідносини, причому не тільки у сфері сімейних відносин. Цей факт має доволі складний характер, оскільки для одних правовідносин це правостановлюючий факт, а для інших — правозмінюючий або правоприпиняючий. Усиновлення тягне за собою такі правові наслідки: а) встановлення нового правового зв'язку між усиновлювачем (усиновлювачами) та

²⁰⁵ Бошко В. И. Очерки советского семейного права. Киев, 1952. С. 290.

²⁰⁶ Серебровский В. И. Основы советского государства и права. Москва, 1947. С. 375.

²⁰⁷ Рясенцев В. А. Советское семейное право. Москва, 1982. С. 216.

²⁰⁸ Матвеев Г. К. Советское семейное право. Москва, 1985. С. 183.

усиновленою дитиною, а також між усиновленою дитиною і родичами усиновителя; б) припинення правового зв'язку усиновленої дитини з її батьками і родичами за кривним походженням. Таким чином, усиновлення одночасно є як правовстановлюючим, так і правоприпиняючим юридичним фактом.

І, врешті-решт, усиновлення є актом цивільного стану, тобто таким актом, який підлягає реєстрації у передбаченому законом порядку.

Деякі автори, зокрема К. Ю. Бородич, стверджують, що усиновлення породжує особливий вид правовідносин, які не можна назвати ні батьківським, ні подібними батьківським, оскільки у результаті усиновлення виникають правовідносини, схожі із сімейними відносинами, але ніяк не такими ж самими. Свою позицію вчена обґрунтовує тим, що в основі батьківських відносин лежить спільне походження батьків та дітей²⁰⁹.

Окремими ж авторами, які вважають, що між усиновлювачем і усиновленим виникають такі ж правовідносини, як між батьками і дітьми, усиновлення розглядається як підстава виникнення батьківських правовідносин так само, як походження дитини від певних осіб, посвідчене у встановленому законом порядку. На думку цих авторів, акт усиновлення у правовому відношенні прирівнюється до народження дитини²¹⁰.

Я. Р. Веберс указує на те, що споріднення «є зв'язком не природного, а соціального характеру», «виникає не тільки з кривного зв'язку»²¹¹.

Таким чином, на думку вченого, є можливим виникнення споріднення, що засноване не на біологічному зв'язку, а на правовому. Я. Р. Веберс розглядає усиновлення як повноцінне споріднення саме у соціальному розумінні.

Інакшої наукової позиції дотримується Б. Л. Хаскельберг, який вважає, що спорідненість є категорією біологічною, тому не може бути встановлена або скасована правовою нормою, і отже, не існує поряд зі спорідненістю, як біологічною категорією, спорідненість у «суспільному розумінні слова». Він також вважає, що правові наслідки усиновлення є тотожними правовідносинам, що ви-

²⁰⁹ Бородич К. Ю. Усыновление детей — граждан России иностранными гражданами: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2005. С. 17–18.

²¹⁰ Кузьмичева Л. А. Усыновление по действующему семейному законодательству // Правоведение. 1973. № 5. С. 110.

²¹¹ Веберс Я. Р. Понятие родства как основания возникновения прав и обязанностей // Вестник Московского государственного университета. Серия 10, Право. 1962. № 4. С. 35.

никають на підставі кровного зв'язку, але зв'язок усиновлювачів і усиновлених, на думку Б. Л. Хаскельберга, не є спорідненим²¹².

На законодавчому рівні поняття усиновлення визначено у частині 1 статті 207 Сімейного кодексу України наступним чином: усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду, крім випадку, передбаченого статтею 282 цього Кодексу.

Як вбачається, частина 1 статті 207 Сімейного кодексу України вказує на те, що усиновленням є прийняття усиновлювачем у свою сім'ю на правах дочки чи сина, якщо єдиний або обое з батьків дитини померли, невідомі або позбавлені батьківських прав, визнані в судовому порядку недієздатними, безвісно відсутніми або оголошені померлими, або з інших поважних причин не можуть виховувати своїх дітей.

Усиновлення у цьому випадку розуміється як юридичний факт, який спричиняє встановлення нового правового зв'язку, передусім між усиновлювачем і усиновленим, а також між усиновленим та родичами усиновлювача.

Поняття усиновлення, наведене у статті 207 СК України, перегукується з іншими його визначеннями, поданими в інших нормативно-правових актах (статті 24 Закону України «Про охорону дитинства», статті 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»).

Однак ці визначення дещо відрізняються один від одного. Так, наприклад, відповідно до статті 24 Закону України «Про охорону дитинства» усиновленням вважається передача неповнолітньої дитини на виховання, що дещо звужує поняття усиновлення, оскільки особам, які можуть бути усиновлені, можуть бути і повнолітні особи, а виховання — це не єдиний із наслідків усиновлення.

Необхідно також звернути увагу на те, що в законодавстві України застосовуються поняття «усиновлення» та «удочеріння», які різняться в залежності від статі особи, яку усиновлюють. Тому їх слід розуміти як синоніми. У ряді випадків у законодавстві вживається поняття «всиновлення», яке слід вважати видозміною поняття «усиновлення». Як тотожні слід розуміти також поняття «усиновлювач» та «усиновитель».

Наступним правовим інститутом галузі сімейного права, який автор вважає за доцільне розглянути, є інститут опіки та піклування.

²¹² Шахматов В. П., Хаскельберг Б. Л. Новый Кодекс о браке и семье РСФСР. Томск, 1970. С. 246–247.

Згідно з офіційними даними станом на 1 квітня 2016 р., на території України налічується 3858 прийомних сімей.

Станом на 1 квітня 2016 р. у сімейних формах виховання (опіка, піклування, прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу) виховується 65 705 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що становить 80,7 % від загальної кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. У прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу виховується 13 308 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування²¹³.

Окремі вчені вважають, що інститут опіки та піклування — це інститут сімейного та цивільного права. Цю точку зору поділяють, наприклад, І. А. Бірюков, Ю. С. Червоний²¹⁴.

Тим часом існують й інші точки зору. Так, С. Є. Морозова теж вважає, що це — комплексний інститут, але не тільки сімейного і цивільного права²¹⁵. Н. М. Єршова вважає опіку та піклування виключно інститутом сімейного права²¹⁶. Фактично таку позицію поділяв і Г. К. Матвеев, вважаючи, що норми, які регулюють відносини, пов'язані з вихованням дітей, позбавлених батьківського піклування, мають в основному сімейно-правовий характер²¹⁷.

Слід зазначити, що інститут опіки та піклування охоплює адміністративно-правові норми, що регулюють відносини між органами опіки та піклування, з одного боку, та опікунами та піклувальниками — з іншого.

Під опікою та піклуванням окремі автори розуміють правовий інститут, тобто сукупність юридичних норм, що регулюють суспільні відносини, пов'язані зі встановленням опіки та піклування, здійсненням функцій опіки та піклування і припиненням опіки та піклування.

Опіка та піклування є системою способів, спрямованих на забезпечення діяльності органів опіки та піклування, а також опікунів та піклувальників щодо виховання малолітніх і неповнолітніх дітей, а також захисту прав та законних інтересів недієздатних і обмежено дієздатних.

²¹³ *Статистика* влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у сім'ї у 2016 році. URL: <http://sirotstvy.net/ua/news/statistika-vlashtuvannya-ditey-sirit-ta-ditey-pozbavlenikh-batkivskogo-pikluvannya-u-sim-i-v-2016-ro>.

²¹⁴ *Научно-практический комментарий Семейного кодекса Украины* / под ред. Ю. С. Червоного. Киев, 2003. С. 410—411.

²¹⁵ *Сімейне право* України: підручник / за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. Київ, 2006. С. 197—198.

²¹⁶ *Ершова Н. М.* Вопросы семьи в гражданском праве. Москва, 1977. С. 47.

²¹⁷ *Матвеев Г. К.* Советское семейное право. Москва, 1985. С. 196.

Нарешті, опіку та піклування визначають як правовідносини щодо здійснення опіки та піклування, насамперед між опікуном (піклувальником) і підопічними, а також правовідносини між органами опіки та піклування й опікунами і піклувальниками.

У науковій літературі також зазначається, що у сімейному праві опіка та піклування розглядаються як передача дітей, які позбавлені батьківського піклування, іншим особам з метою виховання та захисту їхніх майнових та особистих прав²¹⁸.

Питання, пов'язані зі встановленням і здійсненням опіки та піклування над дітьми, які залишилися без батьківського піклування, на законодавчому рівні регулюються главою 19 Сімейного кодексу України «Опіка та піклування над дітьми», главою 6 Цивільного кодексу України «Опіка та піклування».

Встановлення опіки та піклування — це влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України, які перебувають переважно в сімейних, родинних відносинах із цими дітьми з метою забезпечення їх виховання, освіти, розвитку, захисту їх прав та інтересів (глава 19 Сімейного кодексу України).

Опікуни, піклувальники є законними представниками інтересів дитини без спеціальних на те повноважень, несуть відповідальність за життя, здоров'я, фізичний і психічний розвиток дитини, яка знаходиться під їх опікою, піклуванням.

Опікуни, піклувальники зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, психічний, духовний розвиток, забезпечити одержання дитиною повної загальної середньої освіти, двічі на рік здійснювати повне медичне обстеження підопічного.

Згідно із статтею 243 Сімейного кодексу України опіка та піклування встановлюються над дітьми, позбавленими батьківського піклування. Опіка встановлюється над дитиною, яка не досягла чотирнадцяти років, а піклування — над дитиною віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Відповідно до частини 3 статті 243 Сімейного кодексу України опіка та піклування над дитиною встановлюється судом (стаття 60 Цивільного кодексу України), а також органом опіки та піклування у випадках, передбачених статтею 61 Цивільного кодексу України.

Слід відмітити, що різний обсяг правомочностей опікуна та піклувальника обумовлений неоднаковим обсягом змісту цивільної дієздатності малолітніх і неповнолітніх осіб.

²¹⁸ *Сімейне право України: підручник* / за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової. Київ, 2004. С. 216.

Дитина, над якою встановлено опіку, піклування, не втрачає статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, що передбачає державні пільги, передбачені для такої категорії дітей. За такими дітьми зберігається право на аліменти, пенсії, інші соціальні виплати, на відшкодування у зв'язку з втраченою годувальника. Дитина, яка виховується в сім'ї, має право на захист від зловживань з боку опікуна, піклувальника.

Контроль за умовами утримання, виховання, навчання дитини, над якою оформлено опіку, піклування, покладається на органи опіки та піклування.

Звільнення опікуна або піклувальника здійснюється рішенням органу опіки та піклування за його бажанням або у разі невиконання ним своїх обов'язків, при влаштуванні вихованця до державного закладу або коли стосунки між вихователем та вихованцем не дозволяють здійснювати піклування.

У разі невиконання опікунами, піклувальниками обов'язків і за умови настання тяжких наслідків винні особи несуть кримінальну відповідальність.

Виховання дитини в сім'ї громадян України, наряду з усиновленням та опікою і піклуванням, є однією з форм сімейного влаштування дитини (статті 1, 5 Сімейного кодексу України).

Сімейним законодавством України передбачено такі форми передачі дитини на виховання в сім'ю громадян: патронат над дітьми (глава 20 Сімейного кодексу України), прийомна сім'я (глава 20-1 Сімейного кодексу України) та дитячий будинок сімейного типу (глава 20-2 Сімейного кодексу України).

Інститут патронату був відомий сімейному праву ще за радянського періоду. Законодавче закріплення патронату на території України уперше з'явилося в Сімейному кодексі України у 2002 р. Раніше у нормативних актах застосовувалися формули «прийомна сім'я» та «дитячий будинок сімейного типу».

Слід зазначити, що прямого визначення (дефініції) патронату Сімейний кодекс не дає. Проте суть даного поняття можна з'ясувати виходячи зі змісту статті 352 СК, згідно з якою «за договором про патронат орган опіки та піклування передає дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування, на виховання у сім'ю іншої особи (патронатного вихователя) до досягнення дитиною повноліття за плату».

Патронат істотно відрізняється від інших форм прийняття дітей на виховання: від усиновлення — договірним і тимчасовим характером відносин; від опіки і піклування — віковими межами підопічних, порядком та способом оформлення відносин; від при-

йомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу — способом і порядком передачі дитини, а також кількістю вихованців.

В основі відносин патронату над дітьми лежить договір про патронат, укладений між органами опіки та піклування і громадянином, який бере на виховання дитину.

У науці існують різні підходи до визначення природи договору про патронат стосовно того, є він цивільно-правовим чи сімейно-правовим. У цьому разі варто погодитися з думкою вчених, які вважають, що договір про патронат усе ж таки є за своєю природою сімейно-правовим договором, а не цивільно-правовим, оскільки предметом договору про патронат є належне виховання дітей, а відносини, спрямовані на забезпечення сімейного виховання дітей, є предметом сімейного права (стаття 2 Сімейного кодексу України).

Загалом, цей інститут не є поширеним на практиці і мало регламентований підзаконними нормативними актами.

Разом із тим вчинення незаконних дій, пов'язаних з незаконною посередницькою діяльністю, та інших незаконних дій щодо передачі дитини на виховання у сім'ю іншої особи (патронатного вихователя) за договором про патронат не виключає кримінальної відповідальності за статтею 169 КК.

А тому, з огляду на законодавче закріплення інституту патронату, незначне застосування його на практиці не зменшує його актуальності у перспективі настання кримінальної відповідальності за статтею 169 КК за порушення його приписів щодо передачі на виховання у сім'ю іншої особи (патронатного вихователя).

Другою формою передачі дитини на виховання в сім'ю громадян, що передбачена Сімейним кодексом України і є окремим інститутом сімейного права, є прийомна сім'я.

Уперше в Україні створення та існування прийомної сім'ї було передбачено Положенням про прийомну сім'ю, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2002 р. № 565, яке з наступними змінами і доповненнями зберігає свою чинність і дотепер²¹⁹.

У 2006 р. в Україні така форма виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як прийомна сім'я, отримала правове регулювання на рівні кодифікованого законодавчого акта у зв'язку з доповненням розділу IV СК главою 20-1. Відповідно до статистичних даних профільного міністерства станом

²¹⁹ Про затвердження Положення про прийомну сім'ю: постанова Кабінету Міністрів України від 26 квіт. 2002 р. № 565 // Офіційний вісник України. 2002. № 7. Ст. 926.

на 1 квітня 2016 р., в Україні функціонує 3858 прийомних сімей, в яких виховується 7087 дітей²²⁰.

Влаштування у прийомну сім'ю дитини, яка позбавлена можливості перебувати у біологічній сім'ї, спрямовано на реалізацію її права зростати у сімейному оточенні. Проблеми, які виникають у випускників інтернатних закладів, підтверджують перевагу сімейних форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Метою утворення прийомної сім'ї є забезпечення належних умов для зростання в сімейному оточенні дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, шляхом їх влаштування у сім'ї на виховання та спільне проживання.

Прийомна сім'я є інститутом виховання дітей в умовах, наближених до сімейних.

Відповідно до статті 256-1 Сімейного кодексу України прийомною є сім'я, яка добровільно взяла на виховання та спільне проживання від одного до чотирьох дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Із цієї норми закону випливає, що рішення про створення прийомної сім'ї приймають самі її члени. Добровільність взяття на виховання та спільне проживання є основною передумовою створення сім'ї. Така добровільна згода повинна бути виражена усіма її членами — батьками і дітьми, у разі незгоди чоловіка (дружини) або дитини (дітей) прийомна сім'я не може створюватися.

Загальна кількість дітей у прийомній сім'ї не може перевищувати чотирьох.

Діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, влаштовані до прийомної сім'ї, називаються прийомними дітьми, а особи, які їх виховують, називаються прийомними батьками.

Відносини щодо передачі дітей до прийомної сім'ї є оплатними. Прийомна сім'я створюється з метою виховання та для спільного проживання прийомних батьків та дитини. Однак, на відміну від усиновлення, прийомна сім'я є тимчасовою. Між прийомними батьками та дитиною не виникають родинні зв'язки. У прийомній сім'ї можуть виховуватися діти, батьки яких не позбавлені батьківських прав, але протягом деякого часу не спроможні виховувати дітей.

І нарешті, третьою формою передачі дитини на виховання в сім'ю громадян, яка є самостійним інститутом сімейного права,

²²⁰ *Статистика* влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у сім'ї у 2016 році. URL: <http://sirotstvy.net/ua/news/statistika-vlashtuvannya-ditey-sirit-ta-ditey-pozbavlenikh-batkivskogo-pikluvannya-u-sim-i-v-2016-ro>.

якому відведено главу 20-2 Сімейного кодексу, є дитячий будинок сімейного типу.

Згідно з офіційними даними профільного міністерства України станом на 1 квітня 2016 р. в Україні функціонує 946 дитячих будинків сімейного типу, в них виховується 6221 дитина²²¹.

Так, дитячий будинок сімейного типу є однією з альтернативних форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на виховання в сім'ї. Це змішана форма виховання дітей, яка поєднує сімейне виховання із збереженням повного державного утримання. Розвиток зазначеного виду опіки над дітьми пов'язується із прийнятим у 2002 р. Кабінетом Міністрів України Положення про дитячий будинок сімейного типу від 26 квітня 2001 р. № 564²²².

Подальше правове регулювання такої форми виховання дітей, як дитячий будинок сімейного типу, одержала у главі 20-2 Сімейного кодексу України.

Згідно з положеннями статті 256-5 Сімейного кодексу України дитячий будинок сімейного типу — це окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, для забезпечення сімейним вихованням та спільного проживання не менше як п'яти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Аналогічне поняття дитячого будинку сімейного типу надається у частині 2 Положення про дитячий будинок сімейного типу. Як випливає з абзацу 3 частини 2 Положення про дитячий будинок сімейного типу, вихованці перебувають у дитячому будинку сімейного типу до досягнення 18 років, а у випадках продовження навчання у професійно-технічному, вищому навчальному закладі I–IV рівнів акредитації — до його закінчення, але не пізніше досягнення ними 23 років.

Передача дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, до дитячого будинку сімейного типу так само, як і передача дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, до прийомної сім'ї, має ряд спільних рис з укладенням договору про патронат.

²²¹ *Статистика* влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у сім'ї у 2016 році. URL: <http://sirotstvy.net/ua/news/statistika-vl-ashtuvannya-ditey-sirit-ta-ditey-pozbavlenikh-batkivskogo-pikluvannya-u-sim-i-v-2016-ro>.

²²² *Про затвердження* Положення про дитячий будинок сімейного типу: постановою Кабінету Міністрів України від 26 квіт. 2002 р. № 564 // Офіційний вісник України. 2002. № 18. Ст. 12.

Розглянувши передбачені законодавством форми сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, варто звернутися до кримінально-правової норми, яка охороняє ті суспільні відносини, змістом яких є права та обов'язки, уже встановлені нормами регулятивного законодавства. Саме тому дослідження об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України, було б неможливим без відповідного аналізу правових норм, які регулюють відносини у цій сфері.

З метою проведення більш глибокого дослідження об'єктивної сторони злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України, необхідно послідовно розглянути зазначені діяння окремо:

- 1) незаконна посередницька діяльність щодо усиновлення (удочеріння) дитини;
- 2) незаконна посередницька діяльність щодо передачі дитини під опіку (піклування);
- 3) незаконна посередницька діяльність щодо передачі дитини на виховання в сім'ю громадян;
- 4) інші незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) дитини;
- 5) інші незаконні дії щодо передачі дитини під опіку (піклування);
- 6) інші незаконні дії щодо передачі дитини на виховання в сім'ю громадян.

Варто також зазначити, що за своєю конструкцією склад злочину, передбачений частиною 1 статті 169 Кримінального кодексу України, є формальним і злочин вважається закінченим з моменту вчинення суспільно небезпечних дій, зазначених у диспозиції цієї кримінально-правової норми.

Натомість, у частині настання тяжких наслідків у результаті вчинення незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння), склад злочину є матеріальним і вважається закінченим з моменту настання відповідних наслідків (частина 2 статті 169 Кримінального кодексу України).

Як вбачається з аналізу диспозиції статті 169 Кримінального кодексу України, спеціально виділеною законодавцем ознакою об'єктивної сторони складу злочину, яка стосується усіх розглянутих вище інститутів сімейного права, є незаконна посередницька діяльність.

У статті 102-3 Кодексу законів про шлюб та сім'ю України 1969 р. було встановлено заборону посередницької комерційної діяльності щодо усиновлення дітей, передачі їх під опіку (піклу-

вання) чи на виховання в сім'ї громадян України, громадян інших держав²²³.

Чинні норми українського законодавства також забороняють посередницьку діяльність у сфері усиновлення, опіки, піклування, передачі дитини на виховання в сім'ю громадян України, зокрема, стаття 216 Сімейного кодексу України «Заборона посередницької, комерційної діяльності при усиновленні дітей»²²⁴, частина 10 статті 24 Закону України «Про охорону дитинства»²²⁵ та стаття 169 Кримінального кодексу України «Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння)»²²⁶.

Вони встановлюють заборону щодо здійснення посередницької, комерційної; незаконної посередницької діяльності щодо усиновлення дітей громадянами України та іноземцями, передачі їх під опіку, піклування та на виховання в сім'ю громадян України.

Видається, стаття 216 Сімейного кодексу України створює додаткові гарантії саме державного захисту для дітей, які позбавлені сім'ї. Водночас чинне законодавство України не забороняє громадським, благодійним організаціям та в цілому будь-яким іншим особам збирати інформацію про дітей, які залишилися без батьківського піклування, з метою передачі її відповідним державним органам для подальшого реагування.

Разом із тим на законодавчому рівні відсутні визначення поняття «посередницької, комерційної діяльності» та поняття «незаконної посередницької діяльності».

Насамперед, необхідно встановити значення категорії «посередництво», яка у різноманітних варіаціях використовується в чинному законодавстві України,

При цьому сам термін «посередництво» залишається невизначеним на законодавчому рівні. Окрім того, у цивілістичній науці поняття «посередництво», його співвідношення з поняттям «представництво» є дискусійним. Одні автори вважають, що посередництво обмежується лише здійсненням фактичних дій, інші, навпаки, вважають, що до поняття посередництва включаються у тому числі договірні відносини.

²²³ *Кодекс о браке и семье Украины: науч.-практ. коммент.: по сост. на 1 авг. 2000 г. 2-е изд. Харьков, 2000. С. 295–296.*

²²⁴ *Сімейний кодекс України: за станом на 8 берез. 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21–22. Ст. 135.*

²²⁵ *Про охорону дитинства: Закон України від 26 квіт. 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 30. Ст. 142.*

²²⁶ *Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25. Ст. 131.*

На теперішній час під посередництвом все частіше пропонується розуміти будь-яку діяльність, що здійснюється на основі договорів про надання «юридичних» послуг: доручення, комісії, агентування. Однак при цьому залишається поза увагою та випускається з поля зору та обставина, що історично склалось інше розуміння посередництва, — як діяльності зі «зведення» двох контрагентів, до складу якої не входять дії юридичного характеру, натомість ця діяльність включає в себе дії фактичного характеру, не пов'язані з виявленням посередником своєї волі в угоді. Все актуальніше звучить питання про те, яке ж із названих явищ має охоплюватися терміном «посередництво» на сучасному етапі та чи можуть охоплюватися усі вони одним поняттям «посередництво».

Визначення змісту категорії «посередництво» дозволить відмежувати посередництво у його юридичному розумінні від суміжних категорій.

У цьому дослідженні необхідно визначитись із поняттям посередницької діяльності саме у сфері усиновлення, у тому числі у сфері міжнародного усиновлення, адже категорія «посередництво» застосовується у сфері цивільно-правових відносин.

У цивільно-правовій доктрині щодо інституту посередництва на теперішній час мають місце три основних підходи.

1. За першим підходом під посередництвом традиційно розуміється здійснення фактичних дій, спрямованих на виявлення потенційного контрагента, погодження з ним необхідних умов угоди, а також зведення сторін для безпосереднього укладення угоди²²⁷. Найбільш яскравим представником цього підходу є Г. Ф. Шершеневич. На сучасному етапі за цим підходом посередництво визначено як вид правової діяльності, що здійснюється однією особою (посередником) в інтересах другої сторони (клієнта), що сприяє вступу клієнта у правовідносини з третіми особами, при цьому посередник здійснює фактичне сприяння іншим особам у набутті та реалізації їхніх прав та обов'язків, а також у їх зміні та припиненні. Для посередника не виникає правових наслідків щодо третіх осіб²²⁸.

Н. О. Нерсесов здійснює детальну класифікацію різних видів фактичного сприяння при укладенні угод. Так, до однієї з груп автор включив сприяння (співучасть) щодо укладення юридичної угоди, що знаходить свій вияв у вигляді поради або ж зовнішньо-

²²⁷ Резнікова В. В. Інститут посередництва в правовій доктрині. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2010_84_12.

²²⁸ Там само. У виносці автор посилається на таку роботу: Шершеневич Г. Ф. Учебник торгового права. Москва: Спартак, 1994. 480 с.

го формулювання угоди (словесно або письмово). Сама ж угода виникає (укладається) лише після оголошення волі принципала у належній формі та належним чином. До того моменту, незважаючи на прояв фактичної співучасті, угода в юридичному сенсі є неіснуючою, нікчемною. До такої фактичної співучасті належить і діяльність посередника, який здійснює пошук контрагентів, сприяє укладенню між ними угоди, веде переговори, готує угоди, однак укладають її самі контрагенти²²⁹.

Отже, за першим підходом, під посередництвом розуміється діяльність суб'єкта (особи) від власного імені посередника з надання послуг фактичного характеру, спрямована на виявлення потенційного контрагента, зведення сторін для безпосереднього укладення договору між ними. При цьому комерційний або інший посередник, виступаючи в обороті від власного імені, сприяє укладенню угоди шляхом пошуку осіб, зацікавлених у її укладенні, зборі та передачі інформації щодо умов здійснення угоди, однак у жодному разі не вчиняє правовстановлювальних дій (дій юридичного характеру), що могли би потягти за собою виникнення прав та обов'язків в інших осіб. Підкреслюється також, що діяльність «простого посередника» є спрямованою на те, аби в результаті такої діяльності особи, які користуються послугами «простого посередника», могли безпосередньо самі (своїми діями) породити юридичні наслідки у відносинах між собою.

2. За другим підходом, на думку Е. Л. Невзгодіна, посередництво — це вид встановлення та реалізації цивільних правовідносин між двома особами за участю третьої особи (під встановленням розуміється юридична трансмісія юридичних прав та обов'язків між особою, яку представляють, та третьою особою²³⁰. Таким чином, змістом посередництва за другим підходом є юридичні дії, а посередництво, відповідно, визначається як юридичне посередництво. Останнє визначається як діяльність від імені та за рахунок іншої особи або від власного імені, але за рахунок іншої особи. Е. А. Суханов у зв'язку із цим вводить у користування новий термін — «юридичні послуги»²³¹. Зміст поняття «юридичні послуги» за визначенням вченого не вичерпується одним лише здійс-

²²⁹ Резнікова В. В. Інститут посередництва в правовій доктрині. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2010_84_12. У виносці автор посилається на таку роботу: *Нерсесов Н. О.* Избранные труды по представительству и ценным бумагам в гражданском праве. Москва: Статут, 2000. 286 с.

²³⁰ Там само. Посилання на працю: *Невзгодина Е. Л.* Представительство по советскому гражданскому праву. Томск: Том. гос. ун-т, 1980. 156 с.

²³¹ Там само. Посилання на працю: *Гражданское право.* В 2 т. Т. 2, полут. 1: учебник / отв. ред. Е. А. Суханов. Москва: БЕК, 2000. 860 с.

ненням юридичних дій, між тим автор не вказує, за яким критерієм слід розмежовувати дії фактичного характеру, які входять до змісту поняття «юридичні послуги», від фактичних дій, що становлять зміст інших договорів про надання послуг.

3. Якщо за першим підходом суть посередництва зводиться лише до вчинення фактичних дій, а за другим — лише до вчинення юридичних дій, то за третім підходом посередництво може мати місце як у формі вчинення дій фактичного характеру, так і у формі вчинення дій юридичного характеру. За визначенням М. Р. Саркісян, посередництво — це правовий інститут, що регулює відносини у сфері надання послуг, спрямований на сприяння в установленні правових зв'язків між клієнтами шляхом здійснення посередником правомірних дій юридичного та/або фактичного характеру. М. Р. Саркісян вважає, що як юридичні дії, так і фактичні дії породжують правові наслідки²³². Відповідно, будь-які дії, у т. ч. і фактичні, які в силу загальних правових основ викликають правовий результат, повинні визнаватися юридичними. Окрім того, зазначає автор, слід враховувати і той факт, що при укладенні угод волевиявлення посередника є обмеженим, оскільки правовідносини виникають унаслідок сукупності дій між сторонами угоди, яким належить право самостійно узгоджувати умови договору, хоча і під наглядом посередника. Таким чином, при посередництві правовідносини виникають у результаті дій як посередника, так і інших учасників, причому обидва види дій становлять єдине ціле і спрямовані на суто правову мету — укладення договору між сторонами. Тому не можна категорично стверджувати, що посередник виконує лише фактичні дії чи лише юридичні дії.

На думку А. В. Єгорова, сутність категорії посередництва полягає у самостійній діяльності особи, яка діє в чужих інтересах, що полягає у підготовці та укладенні договору для зацікавленої особи або ж здійснюється у вигляді надання сприяння при укладенні такого договору²³³.

Під сприянням при укладенні договору автор пропонує розуміти діяльність, яка підготовлює та спрощує процес його укладення, зводить контрагентів, залишаючи для зацікавленої особи лише необхідність здійснити цілеспрямоване волевиявлення. При

²³² Резнікова В. В. Інститут посередництва в правовій доктрині. URL: http://pbulv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2010_84_12. У виносі автор посилається на таку роботу: Саркісян М. Р. Биржевое посредничество по законодательству Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук. Краснодар, 2000. 190 с.

²³³ Егоров А. В. Понятие посредничества в гражданском праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2001. С. 7.

цьому діяльність, що включає в себе укладення договору для зацікавленої особи, автор називає юридичним посередництвом, а діяльність, пов'язану лише зі сприянням при його укладенні, — фактичним посередництвом.

Г. І. Сальнікова робить висновок, що посередництво у правовому сенсі можна визначити як підприємницьку діяльність юридичних та фізичних осіб (посередників), спрямовану на сприяння вступу клієнта у правовідносини з третіми особами шляхом вчинення посередником дій юридичного і фактичного характеру, здійснювану як від свого імені, так і від імені, за рахунок і в інтересах клієнта²³⁴.

В. А. Васильєва визначає посередництво як правовий інститут, що регулює відносини у сфері надання послуг, спрямоване на сприяння у встановленні правових зв'язків між клієнтами шляхом здійснення посередником правомірних дій юридичного і/або фактичного характеру²³⁵.

В. А. Васильєва у науковій праці «Проблеми цивільно-правового регулювання відносин з надання посередницьких послуг» звертає увагу на те, що посередницьке правовідношення — це вид зобов'язального правовідношення, яке виникає на підставі такого юридичного факту, як договір. З огляду на це, позадоговірне уповноваження особи на вчинення дій в інтересах третіх осіб — це представництво. Іншими словами, уповноваження на представництво за договором є посередництвом, в основі якого лежить договірне представницьке правовідношення. Посередницьке зобов'язання — це зобов'язання, яке виникає на підставі укладеного договору (наприклад, договору доручення)²³⁶.

Отже, можна зробити висновок, що посередницькою діяльністю щодо усиновлення (удочеріння) дитини, встановлення опіки, піклування, передачі на виховання в сім'ю громадян України слід визнавати діяльність із будь-якого сприяння щодо влаштування дітей у тому разі, коли одна особа зобов'язується в інтересах однієї із сторін виконати певні дії: розшукати батьків усиновленого та отримати від

²³⁴ Резнікова В. В. Інститут посередництва в правовій доктрині. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2010_84_12. У виносці автор посилається на таку роботу: Сальнікова Г. І. Правове регулювання посередництва у підприємницькій діяльності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2003. 21 с.

²³⁵ Там само. Посилання на працю: Васильєва В. А. Цивільно-правове регулювання діяльності з надання посередницьких послуг: монографія. Івано-Франківськ, 2006. 345 с.

²³⁶ Там само. Посилання на працю: Васильєва В. А. Проблеми цивільно-правового регулювання відносин з надання посередницьких послуг: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 31 с.

них згоду на усиновлення; вплинути на суддю з метою прийняття ним позитивного рішення щодо усиновлення; сприяти в оформленні документів, які дали би змогу усунути обмеження, що встановлені законодавством для усиновителів, опікунів, піклувальників, тощо.

Якщо звернутися до характеристик незаконної посередницької діяльності, то, зокрема, О. І. Белова у дисертаційному дослідженні «Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх» указує на те, що незаконною посередницькою діяльністю є будь-яка діяльність, яка полягає у сприянні в усиновленні (удочерінні) дитини, передачі її під опіку, піклування, на виховання в сім'ю громадян України зацікавленій особі (особам) та може здійснюватись як з метою отримання прибутку, так в інший незаконний спосіб (за допомогою насильства, обману, шантажу).

Вчена пропонує диспозицію частини 1 статті 169 КК викласти у такій редакції: «Посередницька, комерційна діяльність або інші незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) дитини, передачі її під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ю громадян...»²³⁷.

Незаконною посередницькою діяльністю слід також вважати незаконне здійснення особою певних незаконних дій від імені або за дорученням і на користь особи, яка має намір усиновити дитину, стати опікуном, піклувальником або взяти дитину на виховання в сім'ю; представництво інтересів такої особи в органах виконавчої влади, ведення переговорів з батьками дітей або іншими особами, від згоди яких або здійснення певних дій якими залежить прийняття бажаного рішення, наприклад, підбурювання матері, батька дитини за винагороду дати письмову згоду на усиновлення дитини, або підбурювання осіб, які мають право на усиновлення, призначення опікунами, піклувальниками, відмовитися від реалізації такого права тощо.

На думку автора дослідження, не може розглядатися заборонею посередницька діяльність громадських організацій, благодійних та інших фондів, які співпрацюють з органами державної влади щодо сприяння особам, які бажають усиновити дитину, щодо надання консультацій у сфері усиновлення, представництва інтересів адвокатами, особами, які надають правову допомогу, діяльність перекладачів та інших осіб, які сприяють здійсненню усиновленню в силу виконання своїх службових обов'язків.

У випадках залучення до співпраці органами державної влади громадських організацій слід звертати увагу на ті факти, що

²³⁷ Белова О. І. Вказ. дис. С. 115–117.

вони можуть використовувати інформацію, якою володіють у своїх цілях, наприклад, на своїх інтернет-сторінках поміщають не лише інформацію про дітей, які, наприклад, можуть бути усиновлені, але й ціни, за які цей процес може бути якнайшвидше завершено.

При дослідженні незаконної посередницької діяльності у сфері усиновлення, передачі дитини під опіку (піклування), на виховання в сім'ю громадян України необхідно звернути увагу на думку окремих вчених, які, використовуючи буквально тлумачення кримінально-правової норми, вказують на те, що під посередницькою, комерційною діяльністю розуміється не разова дія особи, а систематичність вчинення таких дій.

Вважається, що такий підхід законодавця до опису ознак складу злочину є не досить вдалим, оскільки, по-перше, за наявності у статті 169 Кримінального кодексу України законодавчої конструкції формально поза межами досяжності кримінального закону буде перебувати особа, яка фактично вчинила будь-яку одноразову незаконну посередницьку дію при усиновленні однієї конкретної дитини (наприклад, виступила фактичним посередником усиновлювача у справі усиновлення, отримавши за це грошову винагороду), що може викликати у неї бажання внаслідок відчуття безкарності з боку держави повторно вдатися до подібних дій.

По-друге, ускладнюється процес притягнення до кримінальної діяльності особи, що була посередником у справі усиновлення за матеріальну винагороду, оскільки у разі викриття такої особи правоохоронними органами («взяття її на факті») для відкриття кримінального провадження за статтею 169 Кримінального кодексу України необхідно доводити уже вчинення нею в минулому хоча б однієї аналогічної дії щодо різних дітей.

Слід також звернути увагу на думки окремих вчених, зокрема В. В. Гальцової, про те, що назва статті 169 Кримінального кодексу України не повністю охоплює та збігається з її фактичним змістом, який є значно ширшим, оскільки, крім незаконної посередницької діяльності та інших незаконних дій безпосередньо щодо усиновлення (удочеріння), включає в себе злочинні дії, пов'язані з незаконною посередницькою діяльністю та іншими незаконними діями щодо передачі дитини під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ю громадян України²³⁸.

²³⁸ Гальцова В. В. Кримінальна відповідальність за розголошення таємниці усиновлення та незаконні дії щодо усиновлення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2012. С. 9.

Із цього приводу автор дослідження вважає, що спільним для наведених злочинних дій і тим, що їх об'єднує, є порушення установлених законодавством правових норм, які містяться в інститутах сімейного (та частково цивільного) права, які у сукупності традиційно прийнято вважати «формами сімейного виховання дітей». У зв'язку із цим автор вважає за доцільне змінити назву статті 169 Кримінального кодексу України із «незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння)» на «незаконні дії щодо усиновлення та інших форм сімейного виховання».

Зважаючи на колізії, які існують у сімейному (стаття 216 Сімейного кодексу України) та кримінальному (стаття 169 Кримінального кодексу України) законодавстві щодо понять «посередництва, комерційна діяльність» та «незаконна посередницька діяльність», аналіз правових категорій «посередництва» та «представництва», вивчення досвіду окремих зарубіжних країн, видається за можливе здійснити заборону вчинення посередницьких дій у диспозиції статті 169 КК України, визначивши при цьому у сімейному законодавстві (статті 216 Сімейного кодексу України), діяльність яких органів, установ, організацій не буде визнаватися посередницькою.

Вважаємо, що під посередницькими діями щодо усиновлення (удочеріння) дитини, встановлення опіки, піклування, передачі на виховання в сім'ю громадян слід визнавати будь-яке сприяння щодо виховання дітей на сімейне виховання у тому разі, коли одна особа зобов'язується в інтересах однієї із сторін виконати певні дії²³⁹.

З огляду на це, необхідно зазначити, що не може розглядатися забороненою посередницька діяльність уповноважених органів державної влади, громадських організацій, благодійних та інших фондів, що співпрацюють з органами державної влади щодо сприяння особам, які бажають усиновити дитину, не перевищуючи при цьому своїх повноважень та не порушуючи норм законів.

Внесення вищевказаних змін до диспозиції статті 169 Кримінального кодексу України та статті 216 Сімейного кодексу України може стати поштовхом щодо можливої ратифікації Україною Конвенції про захист дітей та співробітництво у галузі міждержавного усиновлення, оскільки діяльність міжнародних агентств з усиновлення є однією з основних причин того, що Україна не ратифікувала зазначену Конвенцію.

²³⁹ Тавлуй О. В. Окремі питання кримінально-правової охорони інституту усиновлення та інших форм сімейного виховання // Вісник Асоціації кримінального права України. 2015. № 2. С. 213.

Наразі варто розглянути такі ознаки об'єктивної сторони злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України, як: 1) інші незаконні дії щодо усиновлення; 2) інші незаконні дії щодо встановлення опіки (піклування); 3) інші незаконні дії щодо передачі дитини на виховання в сім'ю громадян України.

Варто перш за все зазначити, що законодавець вищевказані дії у кримінально-правовій нормі безпосередньо не визначає. На думку автора, ця позиція законодавця є цілком слушною, адже перелік незаконних дій не може бути визначений у кримінально-правовій нормі, зважаючи на те, що злочинність кожної конкретної дії визначається кримінальним провадженням і передбачити увесь обсяг цих дій у разі їх закріплення, наприклад у примітці 1 до статті 169 Кримінального кодексу України, є неможливим.

Під вчиненням інших незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння), встановлення опіки (піклування), передачі дитини в сім'ю громадян України, відповідальність за вчинення яких передбачена статтею 169 КК, слід розуміти порушення окремих правових норм, які регулюють відносини, пов'язані з влаштуванням дитини, позбавленої батьківського піклування, в іншу сім'ю на виховання, а саме — правових норм, які встановлюють порядок усиновлення дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, передачі під опіку (піклування), передачі дитини на виховання в сім'ю громадян України.

Зважаючи на те, що диспозиція статті 169 Кримінального кодексу України є бланкетною, для встановлення суспільно небезпечних дій, які підпадають під ознаки «інших незаконних дій», варто звернутися до системи нормативно-правових актів, які є регулятором суспільних відносин у сфері усиновлення та інших формах сімейного виховання та на підставі правових положень яких держава здійснює кримінально-правову охорону дитинства.

Зокрема, до таких законодавчих актів належить Сімейний кодекс України, Цивільний кодекс України, Закон України «Про охорону дитинства», Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей, позбавлених батьківського піклування», Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей», Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту «Про Порядок та умови прийому громадян України, які проживають за межами України, та іноземців, які бажають усиновити дитину в Україні, для подання ними справ» та Наказ Міністерства охорони

здоров'я «Про створення спеціальних експертних медичних комісій для огляду дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та затвердження порядку їх діяльності» та ін.

Так, до «інших незаконних дій» видається можливим віднести:

- примушування дитини надати згоду на її усиновлення, вчинене з погрозою насильством, обмеженням прав, свобод чи законних інтересів, погрози знищення чи пошкодження майна, погрози розголошення певних відомостей, знищення чи пошкодження майна тощо (так, згідно із статтею 218 Сімейного кодексу України для усиновлення дитини потрібна її згода, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити). Вважається за необхідне на законодавчому рівні визначити вік дитини, з якого має бути висловлена її згода;

- прийняття рішень про усиновлення (удочеріння), за відсутності для того законних підстав (наприклад, відсутність згоди батьків на усиновлення, яка має бути надана відповідно до статті 217 Сімейного кодексу України);

- передачу дитини на виховання в сім'ю громадян України за відсутності законних підстав (кандидати у прийомні батьки не відповідають вимогам сімейного законодавства);

- усиновлення дітей, передачі їх під опіку (піклування), на виховання в сім'ю громадян України, до яких не можуть застосовуватися ці форми сімейного влаштування, які не мають на це права і не здатні виконувати відповідні обов'язки;

- прийняття рішення про усиновлення за відсутності письмової згоди батьків дитини (існують випадки, коли лікарі передають новонароджених, від яких відмовилися матері, іншим сім'ям, здійснюючи при цьому порушення порядку усиновлення);

- ведення приватного обліку дітей, які можуть бути усиновлені, з метою його комерційного використання та ін.²⁴⁰

Вчинення інших незаконних дій щодо усиновлення нерідко супроводжується підробленням документів, прийняттям пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, що безумовно потребує кваліфікації за сукупністю злочинів.

Так, відповідно до вироку Котовського міського районного суду України від 19 липня 2011 р., громадянка Особа 1, достовірно знаючи, що для створення прийомної сім'ї необхідно подати до Котовського районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та

²⁴⁰ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. Київ, 2008. С. 468–469.

молоді довідку про доходи, відповідно до якої сукупний дохід на кожного члена сім'ї за останні шість місяців має бути не менше прожиткового мінімуму, встановленого законодавством, отримала від головного бухгалтера державної установи «Котовська лінійна санепідемстанція на Одеській залізниці» завідомо підробну довідку про заробітну плату та інші доходи, а також характеристику працівника, працюючого у тій же організації на посаді молодшої медичної сестри. Вказані підробні документи було завірено відтиском гербової печатки установи та підписами неіснуючих керівників. Указані документи вона надала до Котовського районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, та 8 травня 2008 р. було видано розпорядження № 229 про створення прийомної сім'ї та передачі дітей на виховання та спільне проживання.

Суд визнав Особу 1 винною у вчиненні злочинів, передбачених частиною 3 статті 358 та частиною 1 статті 169 Кримінального кодексу України²⁴¹.

Варто також звернутися до факту, який стався у Донецькій області, коли з 27 липня 2010 р. по 30 липня 2010 р. службова особа Артемівської міської ради виготовила підробний лист-згоду на роз'єднання дітей Краєвських та усиновлення у подальшому двох дітей замість чотирьох²⁴².

Отож, під іншими незаконними діями щодо усиновлення, встановлення опіки, піклування, передачі дитини на виховання в сім'ю громадян автор розуміє порушення правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері забезпечення права дитини на сімейне виховання та встановлюють відповідний порядок усиновлення, передачі дитини під опіку, піклування чи на виховання в сім'ю громадян України, порушення якого і спричиняє посягання на об'єкт досліджуваного злочину.

²⁴¹ *Вирок* Котовського міськрайонного суду Одеської області по кримінальній справі від 19 липня 2007 р. № 1-203/1539/11, реєстр. номер 17132891. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/19874059>.

²⁴² *Відомості* про злочини, передбачені ст. 169 КК України (незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) за 12 місяців 2011 року. URL: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/mai0n/uk/publish/article/544651>.

2.2. Суб'єктивні ознаки незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння)

2.2.1. Суб'єкт злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України

Аналізуючи статтю 169 Кримінального кодексу України, слід окремо зупинитися на суб'єкті цього злочину, адже як у теорії кримінального права, так і у правозастосовчій сфері існують спірні моменти, пов'язані із даною кримінально-правовою категорією.

Злочин, який передбачає відповідальність за незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) може бути вчинений як загальним суб'єктом, так і спеціальним. Дослідженням даної проблематики займалися такі вчені, як А. М. Ігнатов, С. М. Нікулін, Ю. О. Крайков, А. І. Рарог, М. Г. Янаєва, О. В. Белова та ін.

А. Н. Трайнін зазначав, що «там, де немає людини як винуватця злочину, там не може бути питання про наявність чи відсутність складу злочину; більше того... де немає осудної людини, яка досягла за законом встановленого віку, там немає і самого питання про кримінальну відповідальність і склад злочину»²⁴³.

Практично усі питання кримінальної відповідальності мають нерозривний зв'язок із фізичною осудною особою, яка досягла віку кримінальної відповідальності і вчинила суспільно небезпечне діяння, що знайшло своє відображення у законодавчому визначенні суб'єкта злочину (частина 1 статті 18 Кримінального кодексу України).

Саме на ці ознаки вказує вчений П. С. Матишевський: «Суб'єктом злочину вважається фізична особа, що вчинила заборонене кримінальним законом діяння у віці, з якого може наступати кримінальна відповідальність, і усвідомлювала суспільну небезпеку свого діяння та керувала ним»²⁴⁴.

Проте спірним питанням при характеристиці суб'єкта злочину є питання про юридичну особу як суб'єкта злочину. Згідно з чинним кримінальним законодавством України, юридичні особи не є суб'єктами злочину, проте до них, у випадку вчинення злочинів, перелік яких зазначено у статті 96-3 Кримінального кодексу України, можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру.

²⁴³ Трайнин А. Н. Состав преступления по советскому уголовному праву. Москва, 1951. С. 213.

²⁴⁴ Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник. Київ, 2001. С. 10.

Враховуючи, що у процесі усиновлення іноземцями українських дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, нерідко беруть участь неурядові міжнародні організації з усиновлення, це питання є актуальним.

Кримінальна відповідальність юридичних осіб була давно відома зарубіжному кримінальному праву, у тому числі не тільки в країнах з англосаксонською системою права (Великобританія, США), але й в країнах континентальної Європи. Вона існує у кримінальному праві інших держав і на теперішній час.

Інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб відомий міжнародному праву уже багато десятиліть.

Одним із перших актів ООН, присвячених відповідальності юридичних осіб, стала Конвенція «Проти транснаціональної організованої злочинності» від 15 листопада 2000 р.²⁴⁵

Наступним актом, регулюючим питання кримінальної відповідальності юридичних осіб, є Конвенція ООН проти корупції, прийнята 31 жовтня 2003 р.²⁴⁶

Серед інших міжнародних актів, які у своїх положеннях регулюють кримінальну відповідальність юридичних осіб, слід відзначити прийняту Радою Європи 27 січня 1999 р. Конвенцію про кримінальну відповідальність за корупцію²⁴⁷; Міжнародну конвенцію про відмивання, виявлення, виїмку та конфіскацію доходів від злочинної діяльності, прийняту Радою Європи 8 листопада 1990 р.²⁴⁸; Рамкове рішення Ради ЄС № 2002/946 від 28 листопада 2002 р. «Про боротьбу з торгівлею людьми»²⁴⁹; Рамкове рішення Ради від 24 жовтня 2008 р. «Про боротьбу з організованою злочинністю»²⁵⁰.

Із позицій кримінальної відповідальності юридичних осіб за незаконні дії щодо усиновлення викликає інтерес законодавство

²⁴⁵ Конвенция ООН от 15 ноября 2000 г. против транснациональной организованной преступности // Бюллетень международных договоров. 2005. № 2. С. 3–33.

²⁴⁶ Конвенция ООН от 31 октября 2003 г. против коррупции // Бюллетень международных договоров. 2006. № 10. С. 7–54.

²⁴⁷ Конвенция Совета Европы от 27 января 1999 г. об уголовной ответственности за коррупцию // Бюллетень международных договоров. 2009. № 9. С. 3–29.

²⁴⁸ Конвенция Совета Европы от 8 ноября 1990 г. об отмыывании, выявлении, изъятии и конфискации доходов от преступной деятельности // Бюллетень международных договоров. 2003. № 3. С. 14–46.

²⁴⁹ Рамочное решение Совета Европейского Союза от 28 ноября 2002 г. № 2002/946/ПВД «О борьбе с торговлей людьми» // Ю. L 254. 13.12.2002.

²⁵⁰ Рамочное решение Совета Европейского Союза от 24 октября 2008 г. № 2008/841/ПВД «О борьбе с организованной преступностью» // СПС Консультант-Плюс.

Франції, яка відома своїми давніми правовими традиціями щодо притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Французьке кримінальне законодавство передбачає, що юридичні особи можуть бути притягнутими до відповідальності за вчинення значної кількості злочинів, у тому числі злочинів, які посягають на відносини батьків та дітей: підбурювання батьків або одного з них, здійснене з корисливою метою або з використанням подарунків, погроз, обіцянок, шляхом зловживання владою до залишення дитини, яка народилася чи ще ненародженої; посередництво між особою, яка бажає усиновити дитину, і батьками або одним із них, який бажає залишити свою дитину, яка народилася чи ще має народитися, скоєне з корисливою метою; умисна підміна, симуляція родів фіктивною матір'ю або приховання факту родів біологічної матері, що являє посягання на громадянське становище дитини.

У таких випадках, якщо до цих дій причетна юридична особа, французьке законодавство передбачає застосування до юридичних осіб наступних санкцій: штраф; ліквідація юридичної особи; заборона повною мірою або частково здійснювати свою діяльність тощо²⁵¹.

Проте у зв'язку з тим, що, як уже зазначалося, чинний український кримінальний закон визнає суб'єктом злочину лише фізичну особу, то, наприклад, не організації з усиновлення, а ті їх працівники, які безпосередньо виконували об'єктивну сторону злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України, та особи, які сприяли їм у скоєнні цього злочину, будуть підлягати кримінальній відповідальності.

Характерним для цього злочину є те, що іноземці, як усиновлювачі, можуть визнаватися суб'єктом злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України. Відповідно до частини 1 статті 6 Кримінального кодексу України «особи, які вчинили злочин на території України, підлягають кримінальній відповідальності за цим Кодексом», а частина 2 статті 10 цього ж Кодексу визначає, що «іноземці, які вчинили злочин на території України і засуджені за них на підставі цього Кодексу, можуть бути передані для відбування покарання тій державі, громадянами якої вони є».

Складніше врегульовується питання, якщо, наприклад, тяжкі наслідки у результаті незаконних дій щодо усиновлення (удоче-

²⁵¹ Голованова Н. А., Лафитский В. И., Цирина М. А. Уголовная ответственность юридических лиц в международном и национальном праве (сравнительно-правовое исследование): науч.-практ. пособие. Москва, 2013. С. 149–151.

ріння) настали на території іноземної держави (наприклад, статеві домагання до дитини з боку іноземних усиновлювачів — українській стороні уже відомі такі випадки, про які мова йтиме в іншому розділі цього дослідження). У такому разі ці особи підлягають кримінальній відповідальності в Україні, якщо це передбачено міжнародними договорами або якщо вони вчинили тяжкі чи особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України.

Натомість, злочин, передбачений частиною 2 статті 169 Кримінального кодексу України, є злочином середньої тяжкості та не належить до тяжких чи особливо тяжких злочинів, тому, відповідно, іноземці, якщо це не передбачено міжнародними договорами, не можуть притягуватися до відповідальності за свої дії, вчинені щодо українських дітей на території іншої держави за кримінальним законодавством України.

Наступною ознакою, яка має істотне значення для вирішення питання про можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності за злочин, передбачений статтею 169 Кримінального кодексу України, має вік, з якого настає кримінальна відповідальність.

Кримінальна відповідальність за злочин, передбачений статтею 169 Кримінального кодексу України, настає з шістнадцяти років, тобто мова йде про загальний вік кримінальної відповідальності за цей злочин:

- працівники державних установ, організацій, недержавних фондів, які беруть участь у процесі усиновлення, взяття дитини під опіку, піклування чи на виховання в сім'ю громадян України;

- працівники медичних установ, системи закладів охорони здоров'я, які видають медичні довідки про стан здоров'я дітей, зокрема, наявність у них тих чи інших захворювань, і в залежності від цього можливість їх усиновлення, наприклад, громадянами інших держав;

- будь-які інші особи, які вчиняють дії, пов'язані з виконанням об'єктивної сторони складу злочину, який передбачає кримінальну відповідальність за незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) та/або сприяють цьому.

Також цей злочин може бути вчинено спеціальними суб'єктами:

- особами, які бажають усиновити дитину. Сімейний кодекс України у своїх нормах визначає, які особи можуть бути усиновлювачами: 1) дієздатна особа віком не молодша двадцяти одного року, за винятком, коли усиновлювач є родичем дитини; 2) різ-

ниці у віці між усиновлювачем та усиновленою дитиною має бути не менше п'ятнадцяти років; 3) усиновлювачами можуть бути подружжя, за винятком окремих випадків, усиновлювачами не можуть бути особи однієї статі (стаття 211 Сімейного кодексу України). Разом із тим Сімейний кодекс України також визначає коло осіб, які не можуть бути усиновлювачами: 1) обмежені у дієздатності; 2) визнані недієздатними; 3) позбавлені батьківських прав, якщо ці права не були поновлені; 4) були усиновлювачами (опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями) іншої дитини, але усиновлення було скасовано або визнано недійсним (було припинено опіку, піклування чи діяльність прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу) з їхньої вини; 5) перебувають на обліку або на лікуванні у психоневрологічному чи наркологічному диспансері; 6) зловживають спиртними напоями або наркотичними засобами; 7) не мають постійного місця проживання та постійного заробітку (доходу); 8) страждають на хвороби, перелік яких затверджений Міністерством охорони здоров'я України; 9) є іноземцями, які не перебувають у шлюбі, крім випадків, коли іноземець є родичем дитини; 10) були засуджені за ряд злочинів відповідно до норм кримінального законодавства або мають непогашену чи незняту в установленому законом порядку судимість за вчинення інших злочинів; 11) за станом здоров'я потребують постійного стороннього догляду; 12) є особами без громадянства; 13) перебувають у шлюбі з особою, яка відповідно до пунктів 3–6, 8 і 10 цієї статті не може бути усиновлювачем;

— особами, які бажають взяти дитину під опіку (піклування). Опікунами, піклувальниками відповідно до норм сімейного законодавства можуть бути: 1) повнолітня дієздатна особа за згодою дитини; 2) органи опіки та піклування враховують особисті якості особи, її здатність до виховання дитини, ставлення до неї. Не можуть бути опікунами та піклувальниками особи, зазначені у статті 212 Сімейного кодексу України, про яких описано вище;

— особами, які можуть отримати статус прийомних батьків та батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу. Згідно з сімейним законодавством прийомними батьками та батьками-вихователями дитячого будинку сімейного типу може бути подружжя або особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли для спільного виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Разом із тим якщо незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) можуть бути вчиненими особою з використанням службового становища, то, відповідно, вік кримінальної відповідальності буде наставати у цьому разі з вісімнадцяти років.

Злочин, передбачений статтею 169 Кримінального кодексу України, може також бути вчинено службовою особою з використанням службового становища, яка є спеціальним суб'єктом злочину і відповідальність якої настає за частиною 2 статті 169 Кримінального кодексу України.

Поняття спеціального суб'єкта злочину визначено на законодавчому рівні. Так, згідно з частиною 2 статті 18 Кримінального кодексу України спеціальним суб'єктом злочину визначається фізична осудна особа, яка скоїла злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

У теорії кримінального права зазначається, що спеціальний суб'єкт, окрім осудності та віку, має володіти й іншими додатковими ознаками, які вказано у диспозиціях окремих статей Особливої частини Кримінального кодексу України (наприклад, лікар, водій транспортного засобу, службова особа, військовослужбовець та ін.).

Спеціальні суб'єкти володіють однією і більше ознаками, які відносяться до їх характеристик. Наприклад, відповідно до статті 169 Кримінального кодексу України спеціальний суб'єкт володіє наступною додатковою ознакою — із використанням службового становища.

Ознаки спеціального суб'єкта злочину описуються безпосередньо в законі чи прямо впливають із нього. У більшості випадків їх вказано у диспозиції статті, тобто законодавець вимальовує саме ту особу, яка і може бути суб'єктом цього злочину.

У науковій літературі обґрунтовується також точка зору, згідно з якою додаткові ознаки суб'єкта злочину незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) не завжди перетворюють суб'єкта злочину із загального на спеціальний.

Відповідно до цієї позиції спеціальний суб'єкт — це той, хто вчиняє діяння, яке заборонено не для всіх без винятку осіб, а лише для певної їх категорії, до якої ця особа належить.

Так, на думку окремих вчених, у тому числі А. М. Орлеан, немає сенсу вести мову про спеціальний суб'єкт злочину у кваліфікованих складах злочинів. Він вважає, що доцільніше визнавати спеціальними суб'єктів лише тих злочинців, притягнення до відповідальності за які осіб, що мають ознаки лише загального суб'єкта, є неможливим²⁵².

Відповідно до частини 3 статті 18 Кримінального кодексу України службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за

²⁵² Орлеан А. М. Кримінально-правова характеристика торгівлі людьми: монографія. Харків, 2005. С. 141–142.

спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства).

Під використанням службовою особою свого службового становища, яке є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони злочину, передбаченого частиною 2 статті 169 Кримінального кодексу України, слід розуміти, перш за все, використання нею тих повноважень, якими її наділено в силу займаної посади.

Посада державної служби — визначена структурою і штатним розписом первинна структурна одиниця державного органу з установленими відповідно до законодавства посадовими обов'язками у межах повноважень (стаття 2 Закону України «Про державну службу»)²⁵³.

Для правильної кваліфікації дій, пов'язаних із вчиненням незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння), важливо встановити співвідношення між частиною 2 статті 169 і статтею 364 Кримінального кодексу України, адже важливим для кваліфікації діянь службових осіб, що здійснювали дії, пов'язані з виконанням об'єктивної сторони злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України, є встановлення умислу особи на вчинення відповідних дій.

Якщо службова особа усвідомлювала свою роль саме у вчиненні незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) і використовувала при цьому своє службове становище (наприклад, підроблення директором дитячого будинку акта відвідувань дитини родичами),

²⁵³ *Про державну службу*: Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2016. № 4. Ст. 43.

вона підлягає кримінальній відповідальності за частиною 2 статті 169 Кримінального кодексу України. За відсутності умислу на вчинення незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) особа буде підлягати кримінальній відповідальності за злочини у сфері службової діяльності.

Наступною ознакою суб'єкта злочину є осудність. «Поза осудністю, — як писав А. Н. Трайнін, — не може бути самого питання про склад злочину та його елементи»²⁵⁴.

Дійсно, якщо особа визнається неосудною, то, відповідно, немає суб'єкта злочину і самого складу злочину.

Осудність як ознака суб'єкта злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України, виявляється у тому, що особа не тільки усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій, тобто незаконну посередницьку діяльність щодо усиновлення (удочеріння) дитини, встановлення щодо неї опіки, піклування чи передачі на виховання в сім'ю громадян України (інтелектуальний критерій), але й здатна контролювати свої дії та керувати ними (вольовий критерій).

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що встановлення усіх ознак суб'єкта незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) має суттєве значення для кваліфікації даного діяння за статтею 169 Кримінального кодексу України та визначення міри покарання особі, винній у вчиненні цього злочину²⁵⁵.

Отже, злочин, передбачений статтею 169 Кримінального кодексу України, може бути вчинений

• *як загальним:*

- *працівниками державних установ, організацій, які беруть участь у процесі усиновлення, взяття дитини під опіку, піклування чи на виховання в сім'ю громадян України;*
- *працівниками медичних установ, системи закладів охорони здоров'я, які видають медичні довідки про стан здоров'я дітей, зокрема, наявність у них тих чи інших захворювань, і в залежності від цього можливість їх усиновлення, наприклад, громадянами інших держав;*
- *будь-якими іншими особами, які вчиняють дії, пов'язані з виконанням об'єктивної сторони складу злочину, який передбачає кри-*

²⁵⁴ Трайнін А. Н. Состав преступления по советскому уголовному праву. Москва, 1951. С. 218.

²⁵⁵ Тавлуй О. В. Суб'єкт незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) // Правове життя сучасної України: матеріали міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу, присвяч. 15-річчю Нац. ун-ту «Одес. юрид. акад.» та 165-річчю Одес. школи права, 20–21 квіт. 2012 р. Одеса, 2012. Т. 2. С. 292.

мінальну відповідальність за незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) та /або сприяють цьому

• так і спеціальним суб'єктом:

- особою з використанням нею службових повноважень;
- особами, які бажають усиновити дитину (Сімейний кодекс України у статті 211 визначає, які особи можуть бути усиновлювачами);
- особами, які бажають взяти дитину під опіку, піклування (Сімейний кодекс України у статті 244 визначає, які особи можуть бути опікунами та піклувальниками);
- особами, які отримали статус прийомних батьків та батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу (Сімейний кодекс України у статтях 256-2, 256-6 визначає осіб, які можуть отримати цей статус).

2.2.2. Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України

Суб'єктивна сторона складу злочину — це елемент складу злочину, що становить сукупність певних ознак, які характеризують внутрішню сторону злочину, тобто психічну діяльність особи, безпосередньо пов'язану із вчиненням злочину²⁵⁶.

Л. Д. Гаухман зазначає, що проблема суб'єктивної сторони складу злочину є однією з найбільш складних у кримінальному праві²⁵⁷.

Цьому питанню присвячено багато наукових праць, проблемам визначення суб'єктивної сторони, встановлення та співвідношення її ознак приділяли увагу відомі фахівці у галузі кримінального права В. І. Борисов, Б. С. Волков, П. С. Дагель, Р. І. Міхеєв, Б. С. Нікіфоров, А. О. Пінаєв, А. А. Піонтковський, О. І. Рарог, Б. С. Утєвський, І. Г. Філановський, В. А. Якушин та інші науковці.

Я. М. Брайнін писав: «Суб'єктивна сторона злочину — це будь-яка психічна діяльність, яка супроводжує злочин і в якій інтелектуальні, вольові та емоційні процеси відбуваються у повній єдності та взаємообумовленості»²⁵⁸.

²⁵⁶ Гришук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина: навч. посіб. Київ, 2006. С. 173.

²⁵⁷ Уголовное право: Часть Общая; Часть Особенная: учебник / под общ. ред. Л. Д. Гаухмана, Л. М. Колодкина и С. В. Максимова. Москва, 1999. С. 132.

²⁵⁸ Брайнин Я. М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве. Москва, 1963. С. 227.

Форма вини може бути прямо вказана в законі, впливати із певних ознак складу злочину, що передбачені як обов'язкові, або визначатися шляхом тлумачення кримінально-правової норми. Як зазначає А. Н. Трайнін, «замовчування щодо форми вини не знімає питання про саму вину, а лише вимагає ретельного з'ясування думки законодавця для встановлення необхідної для даного складу форми вини»²⁵⁹.

Вина є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони кожного складу злочину.

Мотив, мета є факультативними ознаками суб'єктивної сторони злочину, і обов'язковими вони стають тоді, коли вони прямо вказані у кримінально-правовій нормі.

Автор погоджується із Б. С. Утевським, який писав, що при дослідженні понять вини, інтелектуального та вольового моментів умислу, категорій «бажав», «не бажав», «свідомо допускав» автори приділяли незначну увагу при цьому питанням психології²⁶⁰.

Визначення форми вини як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони злочину, передбаченого частиною 1 статті 169 Кримінального кодексу України, викликає певні труднощі у зв'язку з тим, що цей склад злочину є формальним.

Проблема змісту вини у формальних складах злочину знайшла своє відображення у дослідженнях багатьох відомих науковців, зокрема М. І. Бажанова, Я. М. Брайніна, П. С. Дагеля, Г. А. Кригера, В. А. Ломако, В. Г. Макашвілі, Б. С. Нікіфорова, Е. Я. Немировського, А. О. Пінаєва, А. А. Піонтковського, О. І. Рарога, М. С. Таганцева, О. М. Трайніна, Б. С. Утевського, І. Г. Філановського та ін. Однак єдиного підходу до її вирішення поки що не знайдено.

Одні вчені, зокрема П. С. Дагель, А. А. Музика, О. І. Рарог, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, В. Б. Харченко та ін., є прихильниками тієї позиції, що у злочинах із формальним складом є можливим лише прямий умисел і зміст вини визначається лише до вчиненого суспільно небезпечного діяння і не може визначатися до наслідків, як це закріплено в законодавчій конструкції форм вини.

Протилежну позицію щодо характеристики вини у злочинах із формальним складом висловлював Б. С. Нікіфоров. На його думку, слід виходити з того, що суспільно небезпечний результат завжди є органічно втіленим у діяння. Вчинення діяння є не чим

²⁵⁹ Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления. Москва, 1957. С. 206.

²⁶⁰ Утевский Б. С. Вина в советском уголовном праве. Москва, 1950. С. 68.

іншим, як спричиненням певних наслідків. Умисел — форма психічного ставлення не до власне діяння, а до його соціальної сутності, тобто до його наслідків²⁶¹.

Зазначене вище підтримував Г. А. Кригер, на думку якого психічне ставлення як до діяння, так і до наслідків необхідно встановлювати незалежно від того, йдеться про матеріальний чи формальний склад злочину²⁶². Цю позицію поділяв і М. Й. Коржанський, який наголошував на обов'язковості встановлення вольової ознаки щодо наслідків злочину²⁶³.

Отже, вчені, які підтримують позицію щодо необхідності визначення змісту вини у злочинах із формальним складом як до суспільно небезпечного діяння, так і до наслідків, мотивують це в основному тим, що під наслідками розуміється завдання шкоди об'єкту посягання.

Автор дослідження вважає, що злочин, передбачений частиною 1 статті 169 Кримінального кодексу України, може бути вчинений лише з прямим умислом і характеризується поєднанням інтелектуального та вольового моментів.

Неможливість вчинення незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) з непрямым (евентуальним) умислом пояснюється тим, що свідоме допущення може стосуватися винятково наслідків суспільно небезпечного діяння, які передбачені у частині 2 статті 169 Кримінального кодексу України.

Інтелектуальний момент умислу полягає в усвідомленні суб'єктом суспільно небезпечного характеру свого діяння, тобто у відображенні в його психіці фактичної, соціальної та юридичної сторін злочину. Усвідомлення фактичної сторони відбувається через усвідомлення ознак об'єктивної сторони²⁶⁴.

Усвідомлення фактичної сторони передбачає розуміння дій, які становлять диспозицію статті 169 Кримінального кодексу України. Так, винний має розуміти, що, вчиняючи такі дії, він порушує встановлений в державі порядок щодо усиновлення (удочеріння), встановлення опіки, піклування, передачі дитини на виховання в сім'ю громадян України, що може спричинити загрозу

²⁶¹ Никифоров Б. С. Об умысле по действующему законодательству // Советское государство и право. 1965. № 6. С. 27–28.

²⁶² Кригер Г. А. Рецензия на книгу: Бушуев И. А. Ответственность за укрывательство преступлений и недоносительство // Советская юстиция. 1966. № 6. С. 29.

²⁶³ Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. Москва, 1980. С. 234–235.

²⁶⁴ Орлан А. М. Кримінально-правова характеристика торгівлі людьми. Харків, 2005. С. 123.

нормальному фізичному, психічному, моральному розвитку неповнолітнього, його вихованню.

Питання усвідомлення суб'єктом суспільно небезпечного характеру незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) нерозривно пов'язане з проблемою про необхідність усвідомлення протиправності вчинюваних ним дій. Із цього приводу в літературі висловлюються різні думки.

Одні вчені ототожнюють²⁶⁵ усвідомлення протиправності з усвідомленням суспільної небезпеки скоєного злочину і розкривають протиправність як елемент умислу.

Інші вважають, що усвідомлення протиправності не є обов'язковою ознакою інтелектуального елемента умислу, оскільки вчинення умисного злочину є можливим і без знання про заборону такого діяння кримінальним законом²⁶⁶.

Для даного наукового дослідження цей момент є важливим з точки зору того, що в окремих випадках законодавець визнає діяння умисним лише при усвідомленні його протиправності. Зокрема, це є властивим для вчинення незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) спеціальним суб'єктом злочину, адже якщо службова особа усвідомлювала свою роль саме у вчиненні незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) і використовувала при цьому своє службове становище (наприклад, підроблення директором дитячого будинку акта відвідувань дитини родичами), вона підлягає кримінальній відповідальності за частиною 2 статті 169 Кримінального кодексу України. За відсутності умислу на вчинення незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) особа буде підлягати кримінальній відповідальності за злочини у сфері службової діяльності.

Інтелектуальна ознака умислу при вчиненні злочину, передбаченого частиною 2 статті 169 Кримінального кодексу України включає не тільки усвідомлення суспільно небезпечного характеру своїх дій, але й передбачення настання суспільно небезпечних наслідків.

Ступінь передбачення визначається як можливістю, так і неминучістю настання суспільно небезпечних наслідків. Таким чином, ставлення до наслідків може бути різним (як умисним, так і необережним).

²⁶⁵ Кригер Г. А. Рецензия на книгу: Бушуев И. А. Ответственность за укрывательство преступлений и доноительство // Советская юстиция. 1966. № 6. С. 29.

²⁶⁶ Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. Москва, 1961. С. 28.

Так, у разі настання тяжких наслідків, передбачених частиною 2 статті 169 Кримінального кодексу України, наявна умисна форма вини до діяння та необережне ставлення до наслідків у формі злочинної самовпевненості чи злочинної недбалості.

При умисному ставленні винної особи до тяжких наслідків у результаті скоєного злочину вчинене, за наявності підстав, має бути кваліфікованим по сукупності злочинів за іншими статтями Кримінального кодексу України.

Враховуючи вищенаведені характеристики інтелектуальної ознаки умислу, можна стверджувати, що при вчиненні незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння і бажає його вчинення. Якщо ж ці дії пов'язані із настанням суспільно небезпечних наслідків, то особа має передбачати можливість їх настання та легковажно розраховувати на їх відвернення або не передбачати можливості їх настання, хоча повинна була і могла їх передбачити.

Другим елементом прямого умислу є вольовий елемент, який у злочинах із формальним складом (частина 1 статті 169 Кримінального кодексу України) характеризується бажанням вчинити суспільно небезпечне діяння. У такого роду бажанні знаходить своє вираження вольова ознака умислу як його найважливіша і відмінна риса.

Під бажанням у психологічній літературі розуміється прагнення до конкретного результату, що передбачає свідому та цілеспрямовану діяльність особи. Наявність у кримінально-правовій формулі вини такого елемента, як бажання суб'єкта, свідчить про намір включати у вину вольовий момент — спонуку злочинної поведінки²⁶⁷.

Зміст суб'єктивної сторони складу злочину, який міститься у статті 169 Кримінального кодексу України, не вичерпується лише виною.

Як відомо, мотив і мета є обов'язковими ознаками складу злочину у тому разі, коли вони прямо передбачені у диспозиції основного чи кваліфікованого складу злочину. У цьому випадку мотив злочину прямо не вказаний у статті 169 Кримінального кодексу України, але впливає з його змісту.

Під мотивом у кримінальному праві розуміють такі обумовлені домінуючими на час вчинення злочину інтересами і потребами особи внутрішні спонукання, які викликають у нього рішучість

²⁶⁷ Склярів С. В. Вина и мотивы преступного поведения. Санкт-Петербург, 2004. С. 77.

вчинити злочин і керують ним у процесі вчинення злочинного діяння.

Під мотивом також розуміють «адекватний стан психіки, який спонукає індивіда до діяльності».

Поведінка людини в конкретній ситуації мотивується не будь-якими або всіма можливими її мотивами, а тим більш сильним мотивом у їх ієрархії, який за даних умов найбільш за все пов'язаний з перспективою досягнення відповідного цільового стану. Такий мотив активізується, стає дієвим²⁶⁸.

Домінуючим серед інших мотивів вчинення незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння), на думку автора дослідження, є корисливий мотив, хоча він і не вказаний безпосередньо у диспозиції статті 169 Кримінального кодексу України.

У науковій літературі корисливий мотив розуміється як «прагнення одержати вигоду матеріального характеру»²⁶⁹.

Слід розглянути, на думку автора, визначення користі, як мотиву злочину, яке сформульовано А. Ф. Зелінським. Під таким мотивом вчений розуміє «прагнення задовільнити будь-яку індивідуальну життєву потребу шляхом свідомого протиправного, забороненого кримінальним законом, заволодіння чужим майном чи майновими правами, які не належать винному, або шляхом звільнення від майнових обов'язків та скорочення витрат»²⁷⁰.

Згідно із статтею 91 Кримінального процесуального кодексу України мотив кримінального правопорушення підлягає доказуванню і має вказуватися у вироку суду (пункт 2 частини 3 статті 374 Кримінального процесуального кодексу України)²⁷¹.

Отже, користь як мотив, що спонукає особу на вчинення злочину у вигляді незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння), полягає у прагненні отримати матеріальну чи грошову винагороду за відповідні дії, заборонені кримінальним законом.

Корисливий мотив може бути присутній як при незаконній посередницькій діяльності, так і при інших незаконних діях щодо усиновлення (удочеріння), опіки (піклування), передачі дитини на виховання в сім'ю громадян України.

Так, відповідно до вироку Приморського районного суду міста Одеси від 6 липня 2012 р., Особу було засуджено за частиною 3

²⁶⁸ *Вереша Р. В.* Умисел і його види (коментар до ст. 24 КК України) // Вісник Академії адвокатури України. 2010. № 3. С. 79.

²⁶⁹ *Волков Б. С.* Мотивы преступления (уголовно-правовое и социально-психологическое исследование). Казань, 1982. С. 64.

²⁷⁰ *Зелінський А. Ф.* Кримінологія: навч. посіб. Харків, 2000. С. 156.

²⁷¹ *Кримінальний процесуальний кодекс України.* URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>; <http://www.ukrstat.gov.ua>.

статті 27, частиною 2 статті 368, частиною 2 статті 169 Кримінального кодексу України. У мотивувальній частині вироку вказано, що Особа, діючи за попередньою змовою з групою осіб, зловживаючи службовим становищем, із корисливих мотивів, незаконно передала малолітню дитину сторонній особі та передала завідомо неправдивий документ — медичне свідоцтво, що ніби-то ця стороння особа народила дитину²⁷².

Мета як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України, відсутня.

Таким чином, встановлення факту усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру своїх дій у формі незаконної посередницької діяльності та інших незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) та бажання вчинити саме такі дії свідчить про віднесення незаконних дій до усиновлення (удочеріння) до злочинів, формою вини яких є прямий умисел. Він включає в себе інтелектуальну ознаку (усвідомлення суспільно небезпечного характеру свого діяння) і вольову ознаку (бажання вчинити саме ці дії).

У разі вчинення злочину, передбаченого частиною другою статті 169 Кримінального кодексу України, наявна подвійна форма вини, яка передбачає вчинення злочину з умисним ставленням до діяння (можливий непрямий умисел) і необережністю (у формі злочинної самовпевненості чи злочинної недбалості) до суспільно небезпечних наслідків («тяжкі наслідки»).

²⁷² *Вирок* Приморського районного суду міста Одеси по кримінальній справі від 6 липня 2012 р. № 1522/2589/2012, реєстр. номер 25353400. URL: <http://reestr.court.gov.ua/Review/19874059>.

ОКРЕМІ ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ВІДНОСИН, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ УСИНОВЛЕННЯМ

3.1. Загальна характеристика кваліфікуючих ознак злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України

Кваліфікований склад більшості злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України, пов'язується з наявністю у ньому додаткових ознак, які змінюють характер злочинного посягання, підвищуючи його ступінь суспільної небезпечності, збільшують розмір санкції.

Кваліфікований склад злочину — це склад, який містить ознаки основного складу і одну чи кілька додаткових ознак, які підвищують суспільну небезпеку посягання. Ці ознаки можуть бути альтернативними або ж являти собою обов'язкове поєднання (комбінацію) кількох ознак.

Частиною 2 статті 169 Кримінального кодексу України передбачено такі кваліфікуючі ознаки:

- ті самі дії, вчинені щодо кількох дітей;
- повторно;
- за попередньою змовою групою осіб;
- з використанням службового становища;
- або якщо вони спричинили тяжкі наслідки.

Так, стаття 1 Закону України «Про охорону дитинства» визначає дитину як особу віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше²⁷³.

У статті 6 Сімейного кодексу України зазначається, що малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти

²⁷³ *Про охорону дитинства*: Закон України від 26 квіт. 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 30. Ст. 142.

років, неповнолітньою вважається дитина до досягнення нею вісімнадцятирічного віку²⁷⁴.

Слід звернути увагу на те, що усиновленими згідно з чинним законодавством можуть бути дитина-сирота (дитина, в якій померли чи загинули батьки) та діти, позбавлені батьківського піклування (діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням батьків померлими, відбуванням покарання у місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинуті діти; діти, батьки яких невідомі; діти, від яких відмовились батьки, та безпритульні діти). Тому, аналізуючи цю кваліфікуючу ознаку, необхідно мати на увазі саме ці категорії дітей.

Окремі автори, зокрема М. І. Мельник та М. І. Хавронюк, вважають, що незаконними діями щодо усиновлення (удочеріння), передачі дітей під опіку (піклування) чи на виховання їх у сім'ю громадян України, вчиненими щодо кількох дітей, слід визнавати такі дії у разі, коли вони одночасно вчиняються щодо двох і більше дітей.

Дійсно, слід зазначити, що дії винної особи повинні охоплюватися єдиним умислом і вчиняються, як правило, одночасно (тобто за відсутності часового проміжку між окремими діями винного).

У разі вчинення злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України щодо кількох дітей у різний час, обов'язково необхідно встановити, що умисел на вчинення цього злочину щодо кількох дітей в особи виник на початку злочинної діяльності, тобто його дії являли собою єдиний злочин.

Потрібно зазначити, що якщо особа намагалася вчинити зазначений злочин щодо кількох осіб, але їй вдалося виконати свій злочинний намір лише щодо однієї особи, такі дії необхідно кваліфікувати за частиною 1 статті 169 Кримінального кодексу України та статтею 15 і частиною 2 статті 169 Кримінального кодексу України, тобто як закінчений злочин щодо незаконного усиновлення (удочеріння), передачі під опіку, піклування, на виховання

²⁷⁴ *Сімейний кодекс України: за станом на 8 берез. 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21–22. Ст. 135.*

в сім'ю громадян України однієї дитини та замах на такі ж дії щодо іншої²⁷⁵.

Отже, для наявності такої кваліфікуючої ознаки, як вчинення вищезазначеного злочину щодо кількох дітей, винний повинен усвідомлювати факт здійснення незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння), передачі під опіку, піклування чи на виховання в сім'ю громадян України щодо кількох дітей (двох і більше) та бажати вчинити такі дії.

Наступною кваліфікуючою ознакою цього злочину є повторність. Відповідно до частини 1 статті 32 КК повторністю злочинів визнається вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини Кримінального кодексу.

Повторність злочинів у кримінально-правовій літературі трактується по-різному.

У радянській кримінально-правовій науці досить поширеною була думка, відповідно до якої розмежовувалася загальна повторність, тобто повторність у широкому розумінні, яка означала вчинення декількох злочинів однією особою, незалежно від характеру, ступеня суспільної небезпеки злочину і наявності судимості; та спеціальна повторність, під якою розуміли більш обмежене коло повторно скоєних злочинів — тотожних, а у прямо передбачених випадках і однорідних злочинів, скоєних однією особою, незалежно від наявності у неї судимості²⁷⁶.

Такої наукової позиції дотримувалися Н. П. Грабовський, В. М. Кудрявцев, Н. С. Лейкіна²⁷⁷.

Варто підтримати наукову позицію М. Н. Становського, який визначає повторність як вчинення двох і більше тотожних або однорідних злочинів, а у випадках, передбачених Особливою частиною Кримінального кодексу, — різнорідних злочинних діянь, за які особу не було засуджено та з моменту вчинення яких не втрачено правові якості²⁷⁸.

Поділ фактичної повторності на повторність тотожних злочинів, повторність однорідних злочинів і повторність різнорідних

²⁷⁵ *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України* / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 4-те вид. Київ, 2007. С. 376.

²⁷⁶ *Агаєв І. Б.* Проблема повторности в уголовном праве. Москва, 2004. С. 57.

²⁷⁷ *Кудрявцев В. Н.* Теоретические основы квалификации преступлений. Москва, 1963. 324 с.; *Курс советского уголовного права. Общая часть. Т. 1.* Ленинград, 1968. 418 с.

²⁷⁸ *Становский М. Н.* Назначение наказания при совокупности преступлений: дис. ... канд. юрид. наук. Санкт-Петербург, 1995. С. 121–122.

злочинів впливає із закону, з аналізу тих його норм, де повторність названа як кваліфікуюча ознака складу злочину або як обтяжуюча обставина, що враховується при призначенні покарання²⁷⁹.

Так, у статті 169 Кримінального кодексу України йде мова про тотожну повторність, оскільки повторним вважається вчинення будь-яких дій із передбачених частиною 1 статті 169 КК України особою, яка раніше вже вчинила такі дії.

Наступною кваліфікуючою ознакою цього злочину є його вчинення за попередньою змовою групою осіб.

Як зазначає Н. О. Бондаренко, «многие уголовно-правовые нормы придают группе значение квалифицирующего преступления признака»²⁸⁰.

Відповідно до частини 2 статті 28 КК України, вчинення цього злочину за попередньою змовою групою осіб має місце у тому разі, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення.

Видається вірним положення про те, що норми, які утворюють інститут співучасті у злочині, регулюють відповідальність за групову злочинну діяльність та за організовану злочинну діяльність, яка є одним із найбільш небезпечних проявів спільної злочинної діяльності людей²⁸¹.

Якщо звернутися до теорії кримінального права, то серед вчених не існує єдності щодо суб'єктного складу цієї форми співучасті. Одні вчені вважають, що для цієї форми співучасті характерним є лише співвиконавство, тобто коли не існує розподілу ролей між співучасниками і кожен з учасників безпосередньо виконує об'єктивну сторону злочину.

Так, Н. М. Ярмиш вважає, що «попередня змова групи осіб» передбачає відповідну змову саме співвиконавців злочину, тобто осіб, які виконують хоча б частину його об'єктивної сторони.

Вчена обґрунтовує свою позицію насамперед тим, що частина 2 статті 28 Кримінального кодексу України передбачає окре-

²⁷⁹ Бажанов М. І. Повторність злочинів як вид множинності злочинів: концепт лекції. Харків, 1993. С. 3.

²⁸⁰ Бондаренко Н. А. Уголовно-правовое значение совершения преступления группой лиц // Информационное обеспечение противодействия организованной преступности / под ред. М. Ф. Орзиха, В. Н. Дремина. 2003. С. 125.

²⁸¹ Кваша О. О. Щодо доцільності використання поняття «колектив» під час кримінологічного дослідження співучасті у злочині // Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: тези доп. наук.-теор. конф., м. Київ, 20 берез. 2014 року. Київ, 2014. С. 32.

мий випадок частини 1 статті 28 Кримінального кодексу України. У частині 1 статті 28 Кримінального кодексу України законодавець сформулював, що злочин вчинений групою осіб, якщо у ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців. У частині 2 статті 28 Кримінального кодексу України, не повторюючи сказаного про групу, він роз'яснює, яку саме змову слід вважати попередньою. Такий прийом цілком відповідає, на думку Н. М. Ярмиш, правилам законодавчої техніки, що ґрунтуються на законах формальної логіки, отже, на здоровому глузді²⁸².

Отже, на думку вченої, група осіб за попередньою змовою — це група співвиконавців.

Водночас А. В. Наумов вважає, що ця форма співучасті може бути скоєна як у співвиконавстві, так і з розподілом ролей, але за умови участі не менше ніж двох співвиконавців²⁸³.

Як видається, вірно зазначає О. О. Кваша, група, яка діє за попередньою змовою, може мати місце як у співвиконавстві, так і у формі співучасті з розподілом ролей²⁸⁴.

Слід звернутися також до Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 6 листопада 2009 р. № 10, у пункті 24 якої йдеться: «Злочин визначається вчиненням за попередньою змовою групою осіб у разі його вчинення декількома (двома і більше) суб'єктами цього злочину, які заздалегідь домовилися про його спільне вчинення. Учасники вчинення злочину групою осіб діють узгоджено, зі спільним умислом, і кожен із них безпосередньо виконує діяння, що повністю чи частково утворює об'єктивну сторону складу злочину. При цьому є можливим розподіл функцій, за якого кожен співучасник виконує певну роль у вчиненні злочину»²⁸⁵.

Окремі вчені вважають, що у цій формі співучасті можуть брати участь усі співучасники.

Зокрема, Г. П. Жаровська у дисертаційному дослідженні «Співучасть у злочині за кримінальним правом України» визначає, що діяльність групи осіб за попередньою змовою, як правило, є не-

²⁸² Ярмиш Н. Проблеми кваліфікації злочинів, вчинених групою осіб за попередньою змовою // Вісник Національної академії прокуратури України. 2010. № 4. С. 55–56.

²⁸³ Арутюнов А. Квалификация преступлений, совершенных группой лиц по предварительному сговору // Уголовное право. 2007. № 3. С. 4.

²⁸⁴ Кваша О. О. Значення причинного зв'язку для вчинення групового злочину // Часопис Київського університету права. 2010. № 10. С. 242–243.

²⁸⁵ Про судову практику у справах про злочини проти власності: постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листоп. 2010 р. № 10. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09>.

тривалою, оскільки умисел і змова співучасників виникають на вчинення одного конкретного злочину, що базується на певній ситуації і реалізується в одному бажаному злочині. Вона зазначає, що злочинна група, яка діє за попередньою змовою, може мати місце як у співвиконавстві, так і у формі співучасті з розподілом ролей.

Групу осіб за попередньою змовою як форму співучасті у злочині, на її думку, слід визнати як злочинну групу осіб за попередньою змовою, стихійно створену, без чіткого планування деталей злочину і конкретизації ролей співучасників²⁸⁶.

У науковій літературі існує точка зору щодо можливості виникнення змови між співвиконавцями уже у процесі вчинення злочину (виконання об'єктивної сторони), але її було піддано обґрунтованій критиці²⁸⁷.

Проаналізувавши існуючі позиції з приводу вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб, можна дійти висновку, що ця форма співучасті є можливою за участі двох або більше суб'єктів злочину, які попередньо домовилися про вчинення злочину, як у формі співвиконавства, так і з розподілом ролей.

Вчинення незаконної посередницької діяльності або інших незаконних дій щодо усиновлення за попередньою змовою групою осіб відзначається загальними характеристиками, які притаманні даній формі співучасті, зокрема, вчинення злочину за участі не менше двох осіб; наявність попередньої змови між співучасниками, тобто досягнення між ними домовленості про спільне вчинення злочину, що виникає заздалегідь.

Необхідно також відмітити, що співучасть під час вчинення незаконних дій щодо усиновлення відзначається окремими характерними ознаками. Зокрема, постає питання щодо кваліфікації дій, вчинених посередником при здійсненні незаконної посередницької діяльності щодо усиновлення, передачі дитини під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ю громадян України.

Яку роль відіграє посередник при вчиненні незаконних дій щодо усиновлення та яку форму співучасті буде утворювати вчинене ним та іншими особами діяння?

Для відповіді на це запитання необхідно звернутися до характеристик незаконної посередницької діяльності як ознаки

²⁸⁶ Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2004. С. 10.

²⁸⁷ Ільїна О. В. Особливості тлумачення кваліфікуючої ознаки вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб // Часопис Київського університету права. 2009. № 4. С. 289.

об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України.

Так, незаконною посередницькою діяльністю щодо усиновлення (удочеріння) дитини, встановлення опіки, піклування, передачі на виховання в сім'ю громадян України слід визнавати заборонену законодавством діяльність із будь-якого сприяння щодо влаштування дітей у тому разі, коли одна особа зобов'язується в інтересах однієї із сторін виконати певні дії: розшукати батьків усиновленого та отримати від них згоду на усиновлення; вплинути на суддю з метою прийняття ним позитивного рішення щодо усиновлення; сприяти в оформленні документів, які дали би змогу усунути обмеження, що встановлені законодавством для усиновителів, опікунів, піклувальників та ін.

Виходячи з характеристик незаконної посередницької діяльності, можна дійти висновку, що особи, які є посередниками і вчиняють такого роду дії, попередньо домовившись про це з іншими співучасниками, на думку автора, будуть утворювати групу осіб за попередньою змовою, та їх дії повинні бути кваліфікованими за частиною 2 статті 169 Кримінального кодексу України.

Це положення підтверджується, зокрема, вироком Приморського суду міста Одеси від 6 липня 2012 р, в якому дії Особи 2 кваліфіковані по епізоду незаконних дій щодо усиновлення дитини за частиною 2 статті 169 Кримінального кодексу України як незаконні дії по усиновленню (удочерінню) дитини, передачі дитини на виховання в сім'ю громадян України, вчинені за попередньою змовою групою осіб із використання службового становища.

Так, у квітні 2010 р. Особа 9, яка вирішила усиновити дитину, звернулася до знайомої Особи 2, яка працювала юрисконсультантом у роддомі № 1 м. Одеси, для надання їй допомоги в оформленні необхідних документів. Особа 2 надала згоду та приїхала до завідувачки відділення патології новонароджених та недоношених дітей Одеської обласної клінічної лікарні, матеріали щодо якої виділені в окреме провадження. Ці особи вступили між собою у злочинний зговір, спрямований на незаконну передачу Особі 9 для удочеріння дівчинки за неправомірну вигоду у сумі 4000 доларів США і видачу Особі 9 підробного медичного свідоцтва про народження нею (Особою 9) дівчинки.

Згодом Особа 9 звернулася до органів РАГСу і отримала на підставі підробних документів свідоцтво про народження.

Таким чином, Особа 2, діючи спільно і за попередньою змовою групою осіб, зловживаючи службовим становищем, діючи всупереч інтересам служби із корисливих мотивів, незаконно передала

малолітню дитину Особі 9, тим самим вчинила своїми умисними діями злочин, передбачений частиною 2 статті 169 Кримінального кодексу України.

Дії Особи 2 також було кваліфіковано за частиною 3 статті 27 і частиною 2 статті 368 Кримінального кодексу України²⁸⁸.

Отже, Особа 2 згідно з вироком суду була визнана організатором указаних злочинів, а інші особи, матеріали з приводу яких виділено в окреме провадження, на думку автора, діяли, у тому числі, як посередники, здійснюючи за матеріальну винагороду сприяння в оформленні документів.

Вважаємо, що варто також звернути увагу на вчинення незаконних дій щодо усиновлення організованою групою осіб, хоча її як кваліфікуючу ознаку законодавцем не передбачено.

Зважаючи на те, що нерідко незаконні дії щодо усиновлення пов'язані з організованою злочинністю, для якої вчинення даних злочинів не є поодиноким, слід зазначити, що у результаті здійснення організованою групою злочинних дій, передбачених статтею 169 Кримінального кодексу України, суд при призначенні покарання може застосувати пункт 2 статті 67 Кримінального кодексу України, але ж у цьому разі межі кримінально-правової санкції статті 169 Кримінального кодексу України будуть однаковими для різних форм співучасті.

З огляду на досліджені матеріали судової практики, опитування працівників правозастовчої сфери, запропоновано доповнити статтю 169 Кримінального кодексу України частиною третьою, яка буде встановлювати більш сувору кримінальну відповідальність за вчинення даного злочину організованою групою.

Наступною кваліфікуючою ознакою є вчинення незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) особою з використанням її службового становища, але оскільки цю ознаку було детально розглянуто при характеристиці спеціального суб'єкта цього злочину, то тепер зупинятися на ній не має сенсу.

Останньою кваліфікуючою ознакою складу злочину, що аналізується, є тяжкі наслідки, які настали у результаті незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння), передачі дитини під опіку, піклування, на виховання у сім'ю громадян України.

Вважається за доцільне погодитися з думкою В. М. Кудрявцева з приводу того, що законодавець, покладаючи на судові органи оцінку тяжкості вчиненого суспільно небезпечного діяння та ви-

²⁸⁸ *Вирок* Приморського районного суду міста Одеси по кримінальній справі від 6 липня 2012 р. № 1522/2589/2012, реєстр. номер 25353400. URL: <http://re-jestr.court.gov.ua/Review/19874059>.

рішення, який ступінь тяжкості є достатнім для настання кримінальної відповідальності, виходить з того, що лише у правозастосовчій діяльності можна найбільш правильно і всебічно врахувати реалії суспільного життя²⁸⁹.

Такої ж думки дотримується і А. В. Наумов, який зазначає: «Оцінні поняття в кримінально-правових нормах — це ті ознаки складу злочину, які визначаються не законом або іншим нормативним актом, а правосвідомістю особи, яка застосовує відповідну правову норму, виходячи з конкретних обставин справи»²⁹⁰.

М. І. Панов визначає цю категорією такою, що «характеризується невизначеністю, відсутністю однозначних, чітких, суворо фіксованих ознак»²⁹¹.

Як зазначає В. І. Осадчий, тяжкість ймовірних наслідків визначається залежно від цінності благ, які поставлено під загрозу, кількості осіб, які можуть постраждати від небезпечних дій, розміру можливої матеріальної шкоди тощо²⁹².

В. О. Питецький стверджує, що «ці поняття, будучи високо абстрактними, дають можливість законодавцеві вводити до сфери правового регулювання більшу кількість явищ, предметів, які відрізняються різними емпіричними властивостями»²⁹³.

Кримінально-правове визначення досліджуваної категорії дав С. Д. Шапченко. На думку вченого, оціночні поняття — це «загальні уявлення, які використовуються законодавцем для безпосереднього вираження соціальної значущості у праві та які привносять тим самим у правові норми оціночний момент, у результаті чого застосування цих норм припускає можливість самостійної оцінки конкретного випадку з боку правозастосовників та здійснення на її основі індивідуального регулювання суспільних відносин»²⁹⁴.

²⁸⁹ Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступлений. Москва, 1960. С. 137, 164–166.

²⁹⁰ Наумов А. В. Применение уголовно-правовых норм (по материалам следственной и прокурорско-судебной практики). Волгоград, 1973. С. 97.

²⁹¹ Панов Н. И. Оценочные понятия и их применение в уголовном праве // Проблемы социалистической законности. Харьков, 1981. Вып. 7. С. 99.

²⁹² Осадчий В. І. Щодо наслідків у злочинах проти безпеки виробництва // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 13–14 жовт. 2011 р.). Харків, 2011. С. 318.

²⁹³ Питецкий В. А. Конкретизация оценочных признаков уголовного законодательства // Советская юстиция. 1991. № 2. С. 12.

²⁹⁴ Шапченко С. Д. Оценочные признаки в составах конкретных преступлений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Киев, 1988. С. 12.

Натомість інші вчені мають дещо відмінні позиції із цього питання. Так, О. М. Миколенко у науковій роботі, присвяченій дослідженню шкоди, завданої злочином, зазначає, що в кожному розділі Особливої частини КК України необхідно передбачити самостійну статтю, яка містила б законодавче визначення усіх оціночних понять, що використовуються у цьому розділі, а також наповнити ці оціночні поняття самостійним змістом, який впливає з особливостей об'єкта посягання²⁹⁵.

Отже, вчена пропонує обрати більш формалізований підхід до визначення змісту оціночних понять, до яких відносяться також і «тяжкі наслідки», що є досить дискусійним.

Адже, як вірно зазначають М. Ф. Селівон і С. С. Яценко, «навіть чи можна погодитись з твердженням, що оціночні поняття дають правозастосовному органу можливість вільного розсуду, вільної оцінки фактів»²⁹⁶.

Варто зазначити, що в теорії кримінального права, у цілому, не сформульовано єдиного поняття суспільно небезпечних наслідків злочину. Так, Н. Ф. Кузнецова, визначає їх як шкідливі зміни у суспільних відносинах, що охороняються кримінальним законом, та які скоюються злочинною дією чи бездіяльністю суб'єкта²⁹⁷.

В. М. Кудрявцев пише, що злочинні наслідки — це передбачена кримінально-правовою нормою матеріальна і нематеріальна шкода, яка завдається злочинною дією (бездіяльністю) об'єкта посягання суспільним відносинам, які перебувають під охороною закону, та учасникам цих відносин²⁹⁸.

А. С. Міхлин під злочинними наслідками розуміє шкоду, яка спричиняється злочинною діяльністю людини суспільним відносинам, які охороняються кримінальним законом²⁹⁹.

Значний науковий інтерес викликає позиція Є. В. Фесенка, який зазначає, що визначення суспільно небезпечних наслідків має забезпечувати точність у тлумаченні кримінального закону при його застосуванні.

Тому суспільно небезпечний наслідок, якщо йому надається кваліфікуюче значення, має піддаватись або кількісним вимірам,

²⁹⁵ Миколенко О. М. Теоретичні основи заподіяння шкоди: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2005. С. 7.

²⁹⁶ Яценко С. С., Селівон М. Ф. Про оціночні поняття в кримінальному праві // Радянське право. 1972. № 6. С. 79.

²⁹⁷ Кузнецова Н. Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности. Москва, 1948. С. 10.

²⁹⁸ Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступлений. Москва, 1960. С. 137.

²⁹⁹ Михлин А. С. Последствия преступления. Москва, 1969. С. 16.

або конкретному якісному визначенню, якщо його навіть сформульовано як оцінчне поняття. У протилежному разі він не може бути ознакою складу злочину через неможливість його точного встановлення. Оскільки у багатьох статтях КК наслідки злочину та інші ознаки зазначаються як оцінчні поняття, нагальною потребою є уточнення критеріїв їх визначення³⁰⁰.

У цілому, до тяжких наслідків, які спричинюються в результаті незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) дитини, передачі її під опіку, піклування чи на виховання в сім'ю громадян України, можна віднести: завдання шкоди здоров'ю дитини (спричинення тілесних ушкоджень середнього ступеня тяжкості та тяжких тілесних ушкоджень), посягання на статеву недоторканність дитини, психічні розлади у дитини, які з'явилися після її усиновлення, передачі під опіку, піклування чи на виховання в сім'ю громадян України, втягнення дитини у зайняття злочинною діяльністю, залучення її до порнобізнесу, експлуатація праці дитини, матеріальна шкода у значних розмірах (позбавлення дитини житла).

Так, наприклад, дії винної особи можуть бути кваліфіковано за частиною 2 статті 169 Кримінального кодексу України, якщо дитину було усиновлено особою, яка не відповідає вимогам, установленим сімейним законодавством (надала подробиці документи), і згодом ця особа систематично знущалася над дитиною, завдаючи їй фізичних та психічних страждань.

Спричинення тяжких наслідків під час вчинення об'єктивної сторони злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України, є кваліфікуючою ознакою і потребує кваліфікації за частиною 2 статті 169 Кримінального кодексу України. У разі спричинення дитині-сироті або дитині, позбавленій батьківського піклування, в результаті незаконних дій щодо усиновлення тяжких наслідків суд та правоохоронні органи обов'язково мають встановити причинний зв'язок між діями винного та наслідками, які настали. Суд також має встановити, що настання тяжких наслідків охоплювалося виною особи, яка вчинила незаконне усиновлення, в іншому ж разі кримінальна відповідальність цієї особи виключається.

Варто наголосити на тій позиції, що тяжкі наслідки для дитини мають настати в результаті незаконної посередницької діяльності або ж інших незаконних дій щодо усиновлення, передачі

³⁰⁰ *Фесенко Є. В.* Особливості наслідків та причинного зв'язку у злочинах із матеріальним складом // Часопис Академії адвокатури України. 2010. № 6. С. 1–2.

дитини під опіку, піклування чи на виховання в сім'ю громадян України.

Так, є відомим випадок, коли в результаті підроблення директором дитячого будинку листка відвідувань дитини її українськими родичами цю дитину було усиновлено іноземцем (на той момент сімейне законодавство України дозволяло одноосібне усиновлення іноземцями українських дітей), і в подальшому усиновитель здійснював посягання на статеву недоторканність цієї дитини.

Для поставлення у вину особі настання таких тяжких наслідків необхідно встановити причинний зв'язок між її діями і таким наслідком, під яким у кримінальному праві розуміють «об'єктивно існуючий зв'язок між діянням (дією або бездіяльністю (причиною) і суспільно небезпечними наслідками (наслідком), коли дія або бездіяльність викликає (породжує) настання суспільно небезпечного наслідку».

Як зазначає Є. В. Фесенко, причинний зв'язок між суспільно небезпечною поведінкою суб'єкта злочину та наслідком може бути або безпосереднім, або включати проміжні ланки.

У цьому сенсі є можливими різні варіанти причинно-наслідкового ланцюга: 1) діяння в результаті його закономірного розвитку безпосередньо породжує наслідки; 2) діяння закономірно породжує друге явище, яке, у свою чергу, закономірно зумовлює настання суспільно небезпечного наслідку; 3) діяння одного суб'єкта закономірно породжує діяння іншого суб'єкта, яке, у свою чергу, закономірно породжує наслідок; 4) одночасні діяння двох або більше суб'єктів закономірно породжують наслідки³⁰¹.

Ще одним важливим елементом дослідження є встановлення форми вини особи, яка вчинила суспільно небезпечне посягання, адже при кваліфікації дій винного за частиною 2 статті 169 Кримінального кодексу України має бути наявна змішана форми вини, яка полягає в умисному ставленні до діяння та в необережному ставленні до наслідків, у протилежному випадку дії особи мають бути кваліфікованими за сукупністю злочинів.

Особа, яка вчиняє злочин, передбачений статтею 169 Кримінального кодексу України, має усвідомлювати суспільно небезпечний характер вчинюваних дій та передбачати настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, але легковажно розраховувати на їх відвернення або не передбачати настання су-

³⁰¹ Фесенко Є. В. Особливості наслідків та причинного зв'язку у злочинах із матеріальним складом // Часопис Академії адвокатури України. 2010. № 6. С. 3–4.

спільно небезпечних наслідків свого діяння, хоча у цьому випадку вона повинна була і могла їх передбачити³⁰².

Так, з огляду на обґрунтовані наукові позиції, опитування серед суддів, адвокатів, працівників правоохоронних органів, до статті 169 Кримінального кодексу України, пропонується додати третю частину, до якої віднести «тяжкі наслідки» як кваліфікуючу ознаку, збільшивши при цьому розмір санкції кримінально-правової норми.

3.2. Проблеми розмежування злочину, який встановлює кримінальну відповідальність за незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння), із суміжними злочинами та відмежування його від інших правопорушень

Кримінально-правова кваліфікація діяння, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України, є практично неможливою без проведення розмежування цього злочину з іншими злочинами і правопорушеннями.

Окремі аспекти розмежування незаконних дій щодо усиновлення з іншими злочинами та відмежування від інших правопорушень знаходять своє відображення у наукових працях таких вчених, як О. І. Белова, В. В. Гальцова, О. В. Зарубенко, С. Я. Лихова, С. М. Морозюк та ін.

Розмежування, яке здійснюється у ході проведення кримінально-правової кваліфікації, є неодмінним атрибутом такої діяльності. За образним висловом В. М. Кудрявцева, розмежування злочинів є зворотною стороною їх кваліфікації. Розмежування злочинів включає в себе проведення таких дій:

- знаходження спільного — того, що об'єднує порівнювані об'єкти. Проблема розмежування виникає лише щодо споріднених суміжних злочинів чи інших правопорушень, тобто таких, що збігаються за рядом своїх характерних рис;

- виведення ознак, за якими порівнювані об'єкти відрізняються між собою;

- встановлення, у чому ж полягає відмінність у виявлених розмежувальних ознаках. Такі ознаки мають бути збіжними за формою, але вони відрізняються за змістом та об'ємом³⁰³.

³⁰² Підгоровинський В. М. Відповідальність за торгівлю людьми за кримінальним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2005. С. 148.

³⁰³ Панов Н. И. Оценочные понятия и их применение в уголовном праве // Проблемы социалистической законности. 1981. Вып. 7. С. 99.

Ознаки складу злочину дозволяють не лише порівняти фактично вчинене діяння і кримінально-правову норму, довести, що певна норма поширюється саме на дане діяння, але й розмежувати злочини між собою, встановити відмінність між злочином і відповідним адміністративним проступком, іншим правопорушенням. Це фактично є можливим або через розмежувальні риси, або через їх розчленування на складові частини (елементи) та перерахування з наступним порівнянням та інтеграцією в єдине ціле.

Саме тому метою цього підрозділу є необхідність виділити ті ознаки, за якими можна найбільш повно здійснити розмежування складу злочину, який є об'єктом дослідження, з іншими складами злочинів і правопорушеннями, що, безперечно, матиме значення для кримінально-правової кваліфікації дій, передбачених статтею 169 Кримінального кодексу України.

Насамперед, виникає необхідність у розмежуванні досліджуваного злочину та злочину, передбаченого статтею 149 Кримінального кодексу України, адже проблема торгівлі дітьми для України фактично розпочалася з масового незаконного усиновлення українських дітей іноземними громадянами, оскільки ці дії мали характер завуальованої торгівлі дітьми. Її транснаціональний характер значно ускладнює процедуру розслідування цього злочину для українських правоохоронних органів, оскільки існує добре відпрацьований механізм здійснення торгівлі дітьми, за якого простежити рух «живого товару» надзвичайно важко³⁰⁴.

Для розслідування цих фактів Верховною Радою України було створено тимчасову спеціальну слідчу комісію, до складу якої увійшли народні депутати України тринадцятого скликання. Підсумком роботи цієї комісії стало порушення низки кримінальних справ за фактами зловживань при усиновленні дітей-сиріт іноземними громадянами у ряді регіонів України, зокрема у Львові, Одесі, Тернополі, Києві. Як було встановлено парламентською комісією, незаконні дії щодо усиновлення дітей-сиріт по суті фактично мали характер завуальованої торгівлі ними³⁰⁵.

Так, спочатку необхідно порівняти об'єкти злочинного посягання, передбачені у статтях 149 та 169 Кримінального кодексу України.

³⁰⁴ Паляничко Д. Торгівля дітьми як один із злочинів, пов'язаних з дитячою порнографією // Актуальні питання запобігання і протидії торгівлі людьми: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 2010. С. 160.

³⁰⁵ Запобігання сучасним формам рабства та работоргівлі. URL: http://www.ua-pravo.com/hro/text.php?lan=rus&id=1716&id_book=1698&id_parent=1710.

Як відомо, торгівля людьми посягає на свободу, честь та гідність особи. Разом із тим російські вчені при торгівлі дітьми (у Російській Федерації ця норма виділена в окрему статтю 152 Кримінального кодексу Російської Федерації) об'єктом цього злочину називають суспільні відносини, пов'язані з правом дитини виховуватись у сім'ї, отримувати належне виховання, яке має забезпечувати повноцінний розвиток дитини³⁰⁶.

У статті 169 Кримінального кодексу України безпосереднім об'єктом є суспільні відносини, пов'язані з установленим порядком усиновлення (удочеріння) дитини, передачі її під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ю громадян.

Об'єктивну сторону злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України, становлять незаконна посередницька діяльність та інші незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) дитини, передачі її під опіку, піклування чи на виховання в сім'ю громадян України.

Натомість стаття 149 Кримінального кодексу України визначає, що усиновлення (удочеріння) з метою наживи — це оформлене спеціальним юридичним актом прийняття в сім'ю особи на правах дочки або сина для її подальшого використання у жебрацтві, зайнятті азартними іграми, використанні дитячої праці, для виготовлення порнографічних матеріалів, для насильницького донорства, а також укладення щодо неї договорів — купівлі-продажу, обміну та інших дій, пов'язаних з передачею права власності³⁰⁷.

Виокремлюють такі форми торгівлі дітьми:

- торгівля дітьми з метою комерційної сексуальної експлуатації (КСЕД), у тому числі організації дитячої проституції, виробництва порнографії, дитячий секс-туризм;

- торгівля дітьми з метою експлуатації їх праці, у тому числі дитяча праця у сфері виробництва та послуг, дитяча праця в домашньому господарстві;

- торгівля дітьми для трансплантації їх органів і тканин.

Визначальним моментом при усиновленні (удочерінні) з метою наживи є усвідомлення цього суб'єктом злочину.

Суб'єкти цих злочинів є загальні (фізичні осудні особи, які досягли віку кримінальної відповідальності) та спеціальні (службові особи та ін.).

³⁰⁶ *Дмитриев О.* Уголовно-правовая характеристика торговли несовершеннолетними // Уголовное право. 2002. № 3. С. 14–15.

³⁰⁷ *Зарубенко О.* Усиновлення іноземцями як вид торгівлі людьми // Актуальні питання запобігання і протидії торгівлі людьми: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Харків, 2010. С. 164–165.

Таким чином, можна зробити висновок, що дії щодо усиновлення (удочеріння) з метою наживи будуть кваліфікуватися за статтею 149 Кримінального кодексу України, якщо сам процес усиновлення, передачі під опіку, піклування чи на виховання в сім'ю громадян України відбудеться відповідно до норм чинного законодавства.

Якщо ж під час цих процесів буде зафіксовано факти порушення норм діючого законодавства, що виражається в незаконній посередницькій діяльності або інших незаконних діях, та усиновлювач матиме на меті, наприклад, продаж дитини, то такі дії утворюють сукупність злочинів, передбачених статтями 149 та 169 Кримінального кодексу України.

Так, злочин, передбачений статтею 169 Кримінального кодексу України, може бути виявлений при розслідуванні фактів торгівлі дітьми, та, навпаки, виявлення факту незаконного усиновлення може привести до викриття договору купівлі-продажу, який приховувався за таким фіктивним усиновленням. Таким чином, у деяких випадках, можна стверджувати, що усиновлення є завуальованою формою торгівлі дітьми³⁰⁸.

Так, Ольга Рахненко, викладач Академії суддів України, у доповіді, присвяченій усиновленню іноземцями як форми торгівлі дітьми, зазначила, що під час кваліфікації злочинів на стадії досудового слідства та судового розгляду справ викликає серйозні ускладнення торгівля людьми, завуальована під посередництво в усиновленні.

Вона навела приклад однієї з небагатьох кримінальних справ, яка дійшла до суду. Так, «громадянка Ц., розлучена, виховувала малолітню дитину. З часом уклала шлюб з іноземцем, громадянином В'єтнаму. Від шлюбу народила троє дітей, останню дитину не було зареєстровано. Через нетривалий час саме цю малолітню дитину було передано в іншу сім'ю іноземців до Києва, за словами батьків, начебто для подальшого усиновлення, але без оформлення документів, тобто без правових підстав до цього. Як установило слідство, сім'я громадянки України та в'єтнамця через певний час отримала від так званих потенційних усиновлювачів гроші у сумі три тисячі доларів США. За показаннями «усиновлювачів», сплачені гроші є гуманітарною допомогою в'єтнамської діаспори багатодітній сім'ї, а не сплатою за куплену дитину»³⁰⁹.

³⁰⁸ Кушпель Е. В. Проблемы выявления и расследования торговли несовершеннолетними // Вестник криминалистики. 2006. Вып. 1 (17). С. 72–76.

³⁰⁹ Фінальний звіт за результатами науково-практичного семінару «Розгляд суддями справ щодо насильства над дітьми та торгівлі людьми: міжнародні

Відповідно до цієї справи, слід зазначити, що спочатку, тобто на момент винесення вироку Каховським міськрайонним судом Херсонської області від 16 лютого 2007 р., Особа 1 та Особа 2 обвинувачувались у вчиненні злочинів, передбачених частиною 2 статті 169 та частиною 2 статті 149 Кримінального кодексу України.

Так, як вбачається з вироку, Особа 1, яка перебуває у фактичних шлюбних відносинах з Особою 2, народила від нього чотирьох дітей, але до органів РАЦСу про визнання батьківства вони не звертались. 3 січня 2006 р. ці особи за попередньою змовою між собою з метою отримання грошової винагороди продали свого малолітнього сина Особі 3 з метою подальшого усиновлення за 3000 гривень. За даним вироком Особа 1 та Особа 2 виправдані за частиною 2 статті 169 Кримінального кодексу України та визнані винними за частиною 2 статті 149 Кримінального кодексу України³¹⁰.

20 січня 2009 р. цю справу знову було розглянуто Каховським міськрайонним судом Херсонської області, і Особа 1 та Особа 2 були виправдані по частині 2 статті 149 Кримінального кодексу України у зв'язку з відсутністю складу злочину у діях вищевказаних осіб, оскільки суд дійшов висновку, що підсудні не продали сина, а передали його на виховання більш забезпеченій в'єтнамській сім'ї, а 3000 гривень були передані їм в якості матеріальної допомоги В'єтнамським земляцтвом в Україні. Підсудних було засуджено за частиною 2 статті 169 Кримінального кодексу України і звільнено від відбування покарання на підставі статті 75 Кримінального кодексу України³¹¹.

Проте у цьому випадку слід кваліфікувати дії винних осіб належним чином, і якщо при цьому наявна як торгівля дітьми, так і незаконна посередницька діяльність при усиновленні, то варто було би ці дії кваліфікувати за сукупністю злочинів.

У разі, коли під час процесу усиновлення (удочеріння) дитини, передачі її під опіку, піклування чи на виховання в сім'ю громадян України складаються або використовуються підроблені

стандарты та досвід» (Львів, 26–27 січня 2011 р.). URL: http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/economiccrime/Trafficking/Projects/Tres/4.7_ACTIVITY_REPORT.pdf.

³¹⁰ *Вирок* Каховського міськрайонного суду Херсонської області по кримінальній справі від 16 лютого 2007 року справа № 1-78/2007, реєстр. номер 2311557. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>.

³¹¹ *Вирок* Каховського міськрайонного суду Херсонської області по кримінальній справі від 20 січня 2009 року справа № 1-67/2009, реєстр. номер 3860851. URL: <http://reyestr.court.gov.ua>.

документи, вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів, передбачених статтею 169 та залежно від суб'єкта злочину статтею 358 або статтею 366 Кримінального кодексу України.

Під підробленням документа слід розуміти як повне виготовлення сфальсифікованого документа, так і часткову фальсифікацію змісту справжнього документа. В останньому випадку (так звана переробка) перекручення фактичних даних відбувається шляхом внесення в документ неправдивих відомостей (наприклад, приховування факту відвідування дитини її родичами, що дало змогу для усиновлення її іноземцем, видача сфальшованих медичних довідок дітям про нібито наявні у них хвороби, що також дало змогу усиновити цих дітей іноземцям без дотримання строків перебування на централізованому обліку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування).

Підроблення документів, вчинене службовою особою з використанням свого службового становища, визнається службовим підробленням (стаття 366 Кримінального кодексу України).

Постановлення суддею (суддями, у випадку усиновлення за участю народних засідателів) завідомо неправосудного рішення, ухвали або постанови у справі про усиновлення (удочеріння) дитини, передачі її під опіку, піклування чи на виховання в сім'ю громадян України потребує самостійної кримінально-правової кваліфікації та оцінки дій винного за сукупністю злочинів, передбачених статтею 169 та статтею 375 Кримінального кодексу України.

Неправосудним є судові рішення, в якому завідомо неправильно застосовано норму матеріального права, яке постановлено з грубим порушенням норм процесуального права або в якому завідомо є невідповідність висновків суду фактичним обставинам справи³¹².

Необхідно зазначити, що під час вчинення злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України, досить часто особи, які вчиняють злочин з використанням свого службового становища, отримують неправомірну вигоду. Відповідно до цього, якщо при вчиненні незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) наявні прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою або ж пропозиції чи надання неправомірної вигоди, то такі дії слід кваліфікувати за сукупністю статей 169, 368, 369 Кримінального кодексу України.

Так, відповідно до повідомлення у ЗМІ, прокуратурою м. Одеси було передано кримінальну справу до суду з приводу переда-

³¹² *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 3-тє вид. Київ, 2005. С. 375, 826–827, 868.*

чі новонароджених дітей стороннім особам. У ході слідства з'ясувалися факти незаконного усиновлення дітей у РАГСах м. Одеси, яке здійснювалось за підробленими медичними довідками про народження. Досудовим слідством було також виявлено 9 епізодів передачі новонароджених дітей, які були покинуті матерями у пологових будинках, стороннім особам, за що обвинуваченим давалися хабарі (у редакції норми, яка діяла на момент винесення вироку) у розмірі від десяти тисяч до сорока тисяч гривень. Обвинувачені звинувачувались у скоєнні злочинів, передбачених частиною 2 статті 148, статтею 368, частиною 2 статті 366, частиною 2 статті 364, частиною 2 статті 169 Кримінального кодексу України. Отже, у цьому випадку наявна сукупність вищезазначених злочинів³¹³.

Слід зазначити, що для правильної кваліфікації дій, пов'язаних із вчиненням незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння), важливо встановити співвідношення між частиною 2 статті 169 і статтею 364 Кримінального кодексу України. Важливим для кваліфікації діянь службових осіб, що здійснювали дії, пов'язані з виконанням об'єктивної сторони злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України, є встановлення умислу особи на вчинення відповідних дій. Якщо службова особа усвідомлювала свою роль саме у вчиненні незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) і використовувала при цьому своє службове становище (наприклад, підроблення директором дитячого будинку акта відвідувань дитини родичами), вона підлягає кримінальній відповідальності за частиною 2 статті 169 Кримінального кодексу України. За відсутності умислу на вчинення незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) особа буде підлягати кримінальній відповідальності за злочини у сфері службової діяльності.

Загалом, варто зазначити, що під час правозастосування не можна обмежуватися нормами лише однієї галузі, оскільки слід оцінювати скоєне, враховуючи всі нормативні акти, що входять до системи права.

Потреба в проведенні відмежування норм, передбачених різними галузями права, обумовлена: наявністю в різних галузях права норм, які регламентують схожі суспільні відносини, і статей нормативно-правових актів, що характеризуються суміжними ознаками; неприйнятністю ситуації, при якій одне і те ж діяння оцінюється як правопорушення, передбачене різними нормативно-правовими актами; недопустимістю того, що особа відповідатиме за

³¹³ В Одесі в пологових будинках немовлят можна було отримати за хабар. URL: <http://chitay.net>.

більш тяжкий вид правопорушення, ніж вчинено насправді; необхідністю виключити можливість уникнути відповідальності за фактично вчинене і обмежитися відповідальністю за менш тяжке правопорушення.

Кримінальне та адміністративне законодавство належать до галузей права, які визначають відповідальність за деліктну поведінку. Вони мають суміжний предмет правового регулювання, що визначає необхідність встановлення їх співвідношення як на рівні правотворчості, так і під час правозастосування³¹⁴.

Такий висновок підтверджується порівняльним аналізом злочинів та інших правопорушень, зокрема найбільш близьких до злочинів — адміністративних деліктів³¹⁵.

Так, статтею 184-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачено порушення посадовими особами порядку або строків подання інформації про дітей-сиріт та дітей, які залишилися без опіки (піклування) батьків, для централізованого обліку³¹⁶.

У результаті такої діяльності діти роками позбавлені права на усиновлення, а деякі діти отримують право бути усиновленими напередодні повноліття.

Так, наприклад, службі у справах дітей Солом'янського району м. Києва знадобилося шість років для постановки дитини на облік, тому ця дитина практично втратила можливість бути усиновленою³¹⁷. Але ж ці дії відповідно до діючого законодавства не будуть утворювати склад злочину статті 169 Кримінального кодексу України, оскільки вони є адміністративним правопорушенням, за яке настає адміністративна відповідальність.

У цьому контексті вважається за доцільне внести зміни до диспозиції статті 184-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення та вказати, що адміністративна відповідальність настає за порушення посадовими особами порядку або строків подання інформації про дітей-сиріт та дітей, які залишилися без опіки (піклування) батьків, для централізованого обліку з необережності. Якщо ж ці дії вчинено умисно, то винні особи мають нести кримінальну відповідальність за незаконні дії у сфері усиновлення,

³¹⁴ Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. Київ, 2006. С. 489.

³¹⁵ Кримінальне право України (частина Загальна) / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-ге вид. Київ, 2005. С. 83.

³¹⁶ Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. Дод. до № 51. Ст. 1122.

³¹⁷ Незалежний громадський Звіт щодо виконання Україною положень «Конвенції про права дитини» (ООН). URL: <http://commongoal.org.ua/?p=122>.

передачі дитини під опіку (піклування) чи на виховання у сім'ю громадян.

З огляду на суспільну небезпечність правопорушення, яке передбачено у статті 184-2 Кодексу про адміністративні правопорушення та яке завдає шкоди відносинам, пов'язаним з усиновленням, вважається, що це правопорушення охоплюється диспозицією статті 169 Кримінального кодексу України та підпадає під ознаки «інших незаконних дій» щодо усиновлення, оскільки в результаті цих дій порушується пункт 12 Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, а саме, якщо протягом місяця перебування дитини на регіональному обліку ніхто не виявив бажання її усиновити або взяти під опіку чи піклування, один примірник анкети разом із документами, підписаними відповідною посадовою особою, передається до Мінсоцполітики України та дитина втрачає право на сімейне виховання³¹⁸.

Отже, проведене розмежування злочину, який встановлює кримінальну відповідальність за незаконне усиновлення (удочеріння), з іншими злочинами, передбаченими Кримінальним кодексом України, та відмежування від адміністративних правопорушень, дає змогу здійснювати правильну кваліфікацію вчинених суспільно небезпечних діянь та належним чином застосовувати кримінальний закон до винних осіб.

У цьому контексті вважається за доцільне зупинитися на питанні можливості та доцільності віднесення окремих положень статті 169 Кримінального кодексу України до інституту кримінальних проступків.

Серед науковців немає одностайності щодо критеріїв віднесення окремих суспільно небезпечних діянь до категорії кримінальних проступків.

Як зазначає професор Н. А. Мирошніченко, під кримінальним проступком пропонується розуміти вид кримінального правопорушення, яке характеризується пониженим ступенем суспільної небезпеки та за яке може бути призначене покарання, що не пов'язане з позбавленням волі (арешт, виправні роботи, громадські роботи, штраф) та не тягне за собою судимості. Н. А. Мирошніченко також звертає увагу на те, що кримінальний проступок — це один із видів кримінального правопорушення, тому питання

³¹⁸ Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовт. 2008 р. № 905 // Урядовий кур'єр. 2008. № 209.

про інститут кримінального проступку слід вирішувати у рамках діючого кримінального законодавства України³¹⁹.

Цю наукову позицію підтримує М. М. Дмитрук, який у науковому дослідженні, присвяченому вивченню категорії проступку у кримінально-правовій доктрині, доводить доцільність впровадження кримінального проступку поряд із злочином в єдиному законодавчому акті шляхом викладення Кримінального кодексу України у новій редакції.

Як стверджує М. М. Дмитрук, підставою для криміналізації кримінальних проступків має бути ступінь суспільної небезпеки, який визначається певними об'єктивно-суб'єктивними ознаками. Так, для діянь загальнокримінальної спрямованості вчений виокремлює такі ознаки: посягання на суспільні відносини, пов'язані з реалізацією негативних прав людини першого покоління без заподіяння значних наслідків, об'єктивна сторона у формі активних дій, безпосередній чи прямий причинно-наслідковий зв'язок, вина у формі умислу, загальний суб'єкт посягання³²⁰.

Так, на думку В. О. Навроцького, до кримінальних проступків необхідно віднести злочини, за які передбачено покарання, не пов'язані з позбавленням волі³²¹. П. Л. Фріс пропонував віднести до кримінальних проступків як злочини невеликої тяжкості, так і окремі злочини середньої тяжкості, за які передбачалось покарання до 3 років позбавлення волі³²².

З цього приводу автори монографії «Наукове та законодавче забезпечення реалізації концепції кримінальних проступків» під кримінальним проступком пропонують розуміти діяння, що має знижений ступінь суспільної небезпеки, за яке може бути призначено покарання, не пов'язане з позбавленням чи обмеженням волі (позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи), або штраф в розмірі від однієї до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян і яке не тягне за собою судимість³²³.

³¹⁹ *Мирошніченко Н. А.* Уголовные правонарушения и их виды // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11–12 жовт. 2012 р.). Харків, 2012. С. 199.

³²⁰ *Дмитрук М. М.* Категорія проступку в кримінально-правовій доктрині: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2012. 228 с.

³²¹ *Навроцький В. О.* Кримінальний кодекс України 2001 р.: підсумки та перспективи. URL: <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=13&d=673>.

³²² *Фріс П. Л.* Ознаки та склад кримінального проступку // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2007. № 2. С. 168.

³²³ *Наукове та законодавче забезпечення реалізації концепції кримінальних проступків* / за заг. ред. С. В. Ківалова, В. О. Тулякова. Одеса, 2014. С. 22.

Отож, вважається, що за вчинення кримінальних проступків не повинно застосовуватись позбавлення волі, оскільки цей вид покарання є достатньо суворим видом покарання, який має застосовуватись лише за такий вид кримінального правопорушення, як злочини.

В останніх проектах Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування (основний) за № 7279 від 10 листопада 2017 р. та Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування (альтернативний) за № 7279-1 від 16 листопада 2017 р. запропоновано різні за своїм змістом концепції інституту кримінальних проступків.

Так, відповідно до проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування за № 7279 від 10 листопада 2017 р. під кримінальним проступком слід розуміти діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше двох років або інше, більш м'яке, покарання за винятком основного покарання у виді штрафу в розмірі понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян³²⁴.

Отож, автори вказаного законопроекту віднесли до кримінальних проступків діяння у відповідності до виду та розміру покарання, яке передбачено у санкціях відповідних статей Кримінального кодексу. Разом з тим автори також пропонують зміни у цілий ряд статей Кримінального кодексу України щодо існуючих розмірів покарання за вчинення окремих суспільно небезпечних діянь.

Проте вищевказані зміни не стосуються положень статті 169 Кримінального кодексу України.

Натомість, згідно з проектом Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування (альтернативний) за № 7279-1 від 16 листопада 2017 р. під кримінальним проступком слід розуміти кримінальне правопорушення, що являє собою:

- умисне чи необережне діяння, яке заподіює істотну шкоду, яка не є значною чи тяжкою шкодою;

- умисне діяння, яке створює загрозу заподіяння значної шкоди.

Також автори даного законопроекту пропонують закріпити у відповідній Примітці значення термінів, зокрема:

³²⁴ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування від 10.11.2017 року за № 7279: проект Закону України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62859.

«Примітка. У статтях цього Кодексу відповідні терміни, якщо не визначено інше, застосовуються у такому значенні:

1. Істотна шкода:

- легке тілесне ушкодження, заподіяне одній або більше особам;
- матеріальна (майнова) шкода, яка на момент вчинення кримінального проступку в п'ятдесят разів перевищує розмір розрахункової одиниці, встановленої цим Кодексом;
- порушення прав, свобод людини чи громадянина, якщо така шкода не визначена в законі як значна чи тяжка шкода.

2. Значна шкода:

- середньої тяжкості тілесне ушкодження, заподіяне одній або більше особам;
- значна матеріальна (майнова) шкода, яка на момент вчинення злочину в одну тисячу разів перевищує розмір розрахункової одиниці, встановленої цим Кодексом, у тому числі заподіяна в результаті масової загибелі тварин чи рослин, техногенної катастрофи, забруднення, отруєння чи зараження навколишнього середовища;
- порушення прав, свобод людини чи громадянина, гарантованих Конституцією України та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, якщо така шкода не визначена в законі як тяжка шкода.

3. Тяжка шкода:

- тяжке тілесне ушкодження, заподіяне одній або більше особам;
- зараження особи вірусом імунодефіциту людини або іншою невиліковною інфекційною хворобою;
- засудження невинуватої особи;
- велика матеріальна (майнова) шкода, яка на момент вчинення злочину в десять тисяч разів перевищує розмір розрахункової одиниці, у тому числі заподіяна в результаті масової загибелі тварин чи рослин, катастрофи, забруднення, отруєння чи зараження навколишнього середовища.

Різновидом тяжкої шкоди є особливо тяжка шкода — смерть людини або смерть двох чи більш осіб³²⁵.

Таким чином, як вказують автори у Пояснювальній записці до законопроекту, розмежування кримінальних правопорушень на злочини та кримінальні проступки здійснено залежно від сту-

³²⁵ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування від 16.11.2017 року за № 7279 -1: проект Закону України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62902.

пеня тяжкості, а також від правових наслідків їх вчинення і форми вини.

Також у альтернативному проекті Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування передбачено внесення змін до абзацу першого частини другої статті 169 Кримінального кодексу України: «Ті самі дії, вчинені щодо кількох дітей або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або з використанням службового становища, або якщо вони через необережність спричинили тяжку шкоду, — ».

Разом з тим частина перша статті 169 КК України залишається без змін, не змінюються також види і розміри покарань, які передбачено у санкціях обох частин статті 169 Кримінального кодексу України.

Також у даному законопроекті передбачено, що нетяжким злочином є злочин, за який передбачене основне покарання у виді позбавлення волі на строк не більше п'яти років або інше, більш м'яке, покарання. Таким чином, діяння, за яке передбачено кримінальну відповідальність за статтею 169 Кримінального кодексу України, запропоновано віднести до категорії нетяжких злочинів.

Зважаючи на те, що якщо в результаті вчинення незаконних дій щодо усиновлення відбувається порушення правових норм, які регулюють суспільні відносини у сфері забезпечення права дитини на сімейне виховання, що призводить до недотримання відповідного порядку усиновлення, передачі дитини під опіку, піклування чи на виховання в сім'ю громадян України, проте негативних наслідків, зокрема у вигляді тяжких наслідків, для учасників суспільних відносин у сфері усиновлення не настає, вважається за можливе віднести частину першу статті 169 Кримінального кодексу України до інституту кримінальних проступків.

Так, окремі вчені, зокрема П. Л. Фріс, М. М. Дмитрук, зазначають, що можливе віднесення до інституту кримінальних проступків окремих злочинів середньої тяжкості, за які передбачено покарання до 3 років позбавлення волі.

Якщо звернутися до зарубіжного досвіду з цього питання, то, зокрема, варто зазначити, що казахський законодавець відносить частину 1 статті 137 Кримінального кодексу Республіки Казахстан до інституту кримінальних проступків [незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) дитини, передачі її під опіку (піклування), патронатному вихователю], передбачаючи відповідальність у виді штрафу, виправних робіт, арешту з правом позбавлення посади або зайняття певною діяльністю чи без такого.

Натомість частину 2 статті 137 (дії, передбачені частиною 1 статті 137, вчинені з корисливою метою або посадовою особою з використанням службового становища) Кримінального кодексу Республіки Казахстан законодавець відносить до категорії злочинів, за які передбачено максимальну санкцію у виді позбавлення волі до двох років³²⁶.

За вчинення кримінального правопорушення у вигляді незаконних лій щодо усиновлення (удочеріння) у законодавстві окремих зарубіжних країн (Франція, Іспанія, Польща та ін.) передбачаються різні види кримінально-правових санкцій — від штрафу до позбавлення волі.

Проте питання щодо можливості та доцільності, віднесення окремих положень статті 169 Кримінального кодексу України до інституту кримінальних проступків, зважаючи на ступінь суспільної небезпеки даного злочину, безперечно потребує наукового обговорення та дискусії.

Загалом, проведене розмежування злочину, який встановлює кримінальну відповідальність за незаконне усиновлення (удочеріння), з іншими злочинами, передбаченими Кримінальним кодексом України, та відмежування від адміністративних правопорушень дає змогу здійснювати правильну кваліфікацію вчинених суспільно небезпечних діянь та належним чином застосовувати кримінальний закон до винних осіб.

3.3. Особливості кримінально-правової охорони відносин, пов'язаних із усиновленням українських дітей іноземцями

Забезпечення прав та інтересів дітей при міжнародному усиновленні відноситься до глобальних проблем сучасності, у вирішенні яких зацікавлене усе світове співтовариство. Наразі все очевиднішим стає той факт, що на сучасному етапі історичного розвитку збільшується об'єктивна необхідність у теоретичному осмисленні міждержавної співпраці при міжнародному усиновленні з метою захисту прав та законних інтересів дітей.

Відповідно до частини 3 статті 51 Конституції України сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. На

³²⁶ Уголовный кодекс Республики Казахстан. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&doc_id2=31575252#activate_doc=2&pos=165;-8&pos2=1757;0.

жаль, на теперішній час багато дітей в Україні з різних причин залишаються без батьківської опіки. У зв'язку з цим гарантування належних умов виховання і повноцінного розвитку кожної дитини є важливим напрямком внутрішньої державної політики. Саме держава в особі уповноважених органів має сприяти реалізації права кожної окремої дитини жити й виховуватись у повноцінній сім'ї. Серед форм прийняття дітей на виховання пріоритетною для держави і суспільства, а також для самої дитини є усиновлення.

Усиновлення дітей громадянами інших держав набуло поширення після Другої світової війни. Так, після закінчення військових подій у Північній Кореї, коли багато осиротілих корейських дітей усиновили американські військовослужбовці. Згодом з'явилася тенденція до усиновлення дітей із країн, які звільнилися від колоніальної залежності.

З кінця 1980-х рр. все частіше стали усиновлювати дітей із деяких європейських держав, особливо Румунії, де можна було оформити усиновлення як цивільно-правову угоду. Збільшення масштабів усиновлення та вивезення цих дітей за межі країни їх громадянства викликало необхідність більш детального регламентування процесу усиновлення дітей іноземцями. Така проблема виникла і в Україні. Численні правопорушення у цій сфері суспільних відносин привели до необхідності створення належної правової бази, яка регламентувала б усі аспекти питань, що виникали з приводу міжнародного усиновлення³²⁷.

Наприкінці 80-х рр. минулого століття в юридичній науці з'явився термін «міжнародне усиновлення», який об'єднав раніше існуючі поняття «усиновлення дітей іноземців» та «усиновлення дітей іноземцями».

Усиновлення набуває міжнародного характеру, коли усиновитель та усиновлений є громадянами різних держав або ж коли усиновлення відбувається у третій країні, яка не є державою громадянства усиновителя чи усиновленого³²⁸.

До набуття незалежності Україною випадки міжнародного усиновлення були поодинокими. Але згодом у статистичних даних помітними стали суттєві зміни, оскільки усиновлення українських

³²⁷ Кантарбекова А. М. Правовые аспекты межгосударственного сотрудничества по вопросам усыновления (удочерения) на примере Республики Казахстан: дис. ... канд. юрид. наук. Астана, 2010. С. 19–20.

³²⁸ Ситкова О. Ю. Правовое регулирование международного усыновления: дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2003. С. 21.

дітей іноземними громадянами в державі інколи перевищувало національне усиновлення³²⁹.

Так, у період з 1996 р. по 2006 р. іноземцями було усиновлено більше 20 тисяч українських дітей. За даними Міністерства закордонних справ України, таких дітей станом на початок 2010 р. в сім'ях США — 7735, Італії — 5839, Іспанії — 3162, Франції — 1173, Ізраїлю — 916, ФРН — 654, Канади — 376, Бельгії — 137, Швеції — 126, Швейцарії — 105, Ірландії — 102.

І лише починаючи з 2006 р., відповідно до статистичних даних, стала помітною перевага національного усиновлення.

Так, відповідно до статистичних даних Департаменту з питань усиновлення за 2005–2010 рр. іноземцями було усиновлено 9089 дітей, натомість громадянами України — 11 367³³⁰. Протягом 2016 р. іноземцями було усиновлено — 411 дітей, а громадянами України — 2552 дитини³³¹.

Вивчення інституту міжнародного усиновлення є необхідним у рамках цього дослідження, оскільки дає змогу виявити необхідні ознаки та елементи для встановлення незаконності дій у процесі усиновлення за участю громадян інших держав.

Для всебічного дослідження цього поняття необхідно зупинитися на самому терміні «міжнародне усиновлення».

По-перше, термін «міжнародний» у більшості випадків ототожнюється зі словами «міждержавний», «міжвладний». За допомогою цих понять стає зрозумілим зміст терміна «міжнародні відносини», який є предметом вивчення у міжнародному публічному праві.

У свою чергу, у міжнародному приватному праві термін «усиновлення» застосовується у тому разі, коли відносини виникають в умовах трансграничного спілкування, тобто виходять за рамки правової системи однієї держави. Як відомо, предметом міжнародного приватного права є цивільно-правові, сімейні, трудові відносини.

По-друге, слово «міжнародний» на іноземній мові, наприклад англійській, звучить як «international» і перекладається як «міжнародний», а в деяких випадках як «міждержавний».

Окремі фахівці апелюють до того, що оскільки дитину усиновлює фізична особа, яка проживає на території іншої держави,

³²⁹ Кухар А. О. Актуальні питання удосконалення інституту міжнародного усиновлення // Держава і право. 2010. Вип. 48. С. 408.

³³⁰ Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усиновлених протягом 2005–2010 років. URL: <http://www.ditu.gov.ua>.

³³¹ Чисельність дітей, усиновлених протягом року (2000–2016). URK: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/oz_rik/oz_u/vsunovlennia_06_u.html.

а не держава, термін «міждержавне усиновлення» суперечить самому змісту вказаних відносин.

Але, зокрема, на думку А. М. Кантарбекової, необхідно брати до уваги той факт, що держава, до якої дитина переїжджає жити, безпосередньо бере участь в її усиновленні, зокрема, надає можливість своїм громадянам ввезти дитину на її територію, надає їй своє громадянство (у тому разі якщо це не суперечить законодавству приймаючої держави). Звичайно, що дитина буде виховуватись і жити насамперед в сім'ї, а після цього уже в тій чи іншій державі, але саме роль держави в забезпеченні прав та законних інтересів дитини, як у процесі усиновлення, так і після його завершення, має першочергове значення³³².

Вважається, що правильніше буде вести мову про використання терміна «міжнародне усиновлення», а під поняттям «міждержавне усиновлення» варто розуміти міждержавне співробітництво у процесі міжнародного усиновлення.

Проблема міжнародно-правової охорони прав дітей при міжнародному усиновленні у сучасних умовах є не тільки однією з головних складових державної політики окремої держави, але й стає складовою політики світового масштабу. Безробіття, зниження якості життєвого рівня, тяжке матеріальне становище значної частини громадян, фінансова нестабільність молодих сімей, вимушена міграція призводять до поступової інтернаціоналізації процесу усиновлення.

Актуальність проблеми є очевидною, адже у багатьох своїх моментах вона обумовлюється необхідністю вирішення проблем міжнародного усиновлення зусиллями світової спільноти, шляхом погодження та укладення міжнародних договорів, як універсального, так і регіонального характеру, а також імплементації цих норм у національні правові системи, зокрема і в законодавство України.

Міжнародно-правові аспекти усиновлення висвітлюються у наукових працях М. В. Антокольської, В. Г. Богуславського, К. Ю. Бородич, М. М. Буткевич, Ю. А. Єжова, І. І. Корольова, Ю. А. Кузнєцова, А. М. Нечаєва, Л. М. Пчелинцева, О. Ю. Ситкової та ін.

Аналізуючи міжнародно-правові акти у сфері охорони прав дітей, варто зробити висновок про те, що міжнародне усиновлення є альтернативним способом забезпечення права дитини на сім'ю, коли не виявляється можливим передача дитини на виховання у сім'ю чи для усиновлення у країні походження.

³³² Кантарбекова А. М. Правовые аспекты межгосударственного сотрудничества по вопросам усыновления (удочерения) на примере Республики Казахстан: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Алматы, 2010. С. 17–18.

Міжнародне усиновлення здійснюється через компетентні органи чи установи із застосуванням норм і гарантій, аналогічних тим, які діють при усиновленні у країні походження. При міжнародному усиновленні особлива увага має приділятися питанням захисту правових і соціальних інтересів дитини, у зв'язку з чим особливе значення має кримінально-правова охорона дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, під час усиновлення їх іноземцями.

Як відомо, основні засади та принципи міжнародного усиновлення закріплено у міжнародних документах. Зусиллями світового співтовариства розроблено правові норми, які регламентують порядок міжнародного усиновлення. Вони містяться у Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, та визнання рішень про усиновлення від 15 листопада 1995 р., яка встановила, що компетентні органи застосовують свій внутрішній закон, якщо його застосування не заборонене при ратифікації даної Конвенції (статті 4, 13), Декларації про соціальні і правові принципи, які стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх подальше усиновлення на національному та міжнародному рівнях, яка затверджена Асамблеєю ООН 3 грудня 1986 р.; Конвенції про права дітей від 20 жовтня 1989 р.

Принципово нові положення було закріплено у міжнародному документі, який визначає шляхи співпраці держав у справі розвитку й удосконалення відносин щодо міждержавного усиновлення.

Так, 29 травня 1993 р. було відкрито для підписання Конвенцію про захист дітей та співробітництво у галузі міждержавного усиновлення (далі — Гаазька конвенція).

Мета Конвенції — створення гарантій захисту інтересів дитини, усиновлення має проводитись лише з урахуванням дитини. Конвенція базується лише на принципі добровільності усіх суб'єктів процесу усиновлення. При цьому дія Конвенції поширюється лише на такі види усиновлення, які породжують постійний зв'язок із дитиною.

Згідно з Конвенцією міжнародне усиновлення передбачає не лише різницю у громадянстві між усиновлювачем та усиновленим, але й переміщення дитини в іншу державу. Таким чином, міжнародним визнається також усиновлення дитини, яка проживає за межами держави походження кандидатів в усиновлювачів.

Гаазька конвенція у своїх положеннях закріпила законність існування організацій, які є посередниками між іноземцями-уси-

новлювачами та уповноваженими органами влади держави походження³³³.

Гаазьку конвенцію ратифікувала значна кількість держав: Австралія, Австрія, Білорусія, Германія, Данія, Ізраїль, Італія, Іспанія, Канада, Російська Федерація та ін.

В аспекті кримінально-правової охорони прав українських дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, під час їх усиновлення іноземцями варто зазначити, що Україною не ратифіковано Конвенцію про захист дітей та співробітництво у галузі міждержавного усиновлення, що в основному пов'язано з діяльністю міжнародних агенцій з усиновлення.

Стосовно ратифікації цієї Конвенції на території Української держави тривалий час ведуться розмови про необхідність та доцільність цього кроку.

Зокрема, Ю. В. Деркаченко зазначає, що Гаазька конвенція встановлює рівні права іноземців і громадян країни походження усиновлювального. Вказується, що єдиною умовою міжнародного усиновлення є попереднє вивчення можливостей внутрішньодержавного усиновлення³³⁴. Наголошується на тому, що Конвенція встановлює так званий «пільговий режим» міжнародного усиновлення. У більшості розвинених країн практично немає дітей у віці до трьох років, яких можна було б усиновити, кількість громадян у цих державах, охочих усиновити дітей, більше числа самих дітей, які можуть бути усиновлені всередині країни, а в деяких державах усиновлення дітей є досить ускладненим різноманітними умовами та обставинами.

Сама процедура усиновлення здійснюється за кордоном простіше за рахунок діяльності некомерційних громадських агентств, діяльність яких на території Української держави заборонено. Проте за різними підрахунками на території України завуальовано усиновленням займається близько 90 агентств із США, Франції, Канади, Італії тощо.

Правова проблема контролю за іноземними агентствами, що займаються усиновленням, привертає увагу не лише вчених-юристів, але й правоохоронних органів. Яскравим прикладом тому може слугувати відома російська справа так званої пані Фратті, яка викликала широкий резонанс у ЗМІ, що містили численні публікації про процес. Ця справа стала показовою у тому значенні,

³³³ Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення: від 29 трав. 1993 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.

³³⁴ Деркаченко Ю. Правова забезпеченість і соціальна обумовленість міжнародного усиновлення // Юридика Україна. 2006. № 4. С. 97–98.

що ще раз було доведено неспроможність нормативної бази та діяльності самої правоохоронної системи у боротьбі з незаконним усиновленням; стали явними складності, з якими зіткнулися правоохоронні органи у процесі доведення вини Фратті й пошуку усиновлених дітей за кордоном³³⁵.

Противники ратифікації Конвенції зазначають, що неурядові організації перетворюються на приватні агентства, які будуть надавати посередницькі послуги при усиновленні, фактично займаючись торгівлею дітьми та експлуатацією їх, як це було у Львові, Харкові, Одесі наприкінці 90-х рр. минулого століття.

Проте наявні й інші позиції з цього питання. Варто зазначити, що стаття 32 Гаазької конвенції передбачає, що посередники у справі усиновлення — юристи, перекладачі, можливо, інші консультаційні служби — не можуть отримувати невмотивовану нагороду.

Необхідно також звернути увагу на те, що Конвенція передбачає акредитацію агентств із міжнародного усиновлення і контроль за дотриманням законності ними під час здійснення діяльності центральним органом з усиновлення.

Так, відповідно до статті 12 Гаазької конвенції організації або, як їх називають, міжнародні агенції (агентства) щодо усиновлення мають пройти акредитацію на території приймаючої держави і лише після цього здійснювати свої функції³³⁶.

На думку автора, для запобігання правопорушенням у сфері усиновлення з іноземним елементом потрібно здійснити ратифікацію Конвенції про захист дітей та співробітництво у галузі міждержавного усиновлення та дозволити діяльність на території України акредитованих міжнародних агентств з усиновлення, що значно знизить рівень незаконного посередництва у цій сфері суспільних відносин, яке зазвичай пов'язано з наявністю корисливого мотиву.

Слід зазначити, що необхідність захисту прав та інтересів дітей, яких передають у сім'ї за кордон, вимагає особливого підходу до процедури та її учасників. Для вирішення окремих питань міжнародного усиновлення необхідно посилити контроль за дотриманням законодавства у сфері усиновлення, чітко визначити посадові обов'язки спеціалістів з охорони дитинства.

³³⁵ Деркаченко Ю. Правова забезпеченість і соціальна обумовленість міжнародного усиновлення // Юридична Україна. 2006. № 4. С. 97–98.

³³⁶ Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення: від 29 трав. 1993 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_365.

Так, наприклад, у Гватемалі родич президента цієї країни усиновив трьох українських дітей. Найближче посольство України знаходиться лише у Мексиці, отже консул не може зустрічатися один раз на місяць із цими дітьми, як того вимагає українське законодавство. Українські діти є в Нікарагуа і в Коста-Ріці, але через відсутність там українських дипломатичних представництв вони ніде не зареєстровані і про їх долю нічого не відомо.

На території України контроль за дітьми, усиновленими іноземцями, відбувається на підставі Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, який затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 р. за № 905³³⁷.

Відповідно до цього Порядку МЗС України реєструє та ставить на відповідний облік дітей, які усиновлені іноземцями на підставі поданої усиновлювачами копії рішення суду або ж відповідно до тих даних, які надійшли з Державного департаменту з усиновлення.

Більш детально процедуру постановки усиновленої дитини на облік закріплено у наказі Міністерства закордонних справ України від 17 листопада 2011 р. «Про затвердження Правил ведення закордонними дипломатичними установами України консульського обліку громадян України, які постійно проживають або тимчасово перебувають за кордоном, та дітей — громадян України, усиновлених іноземцями або громадянами України, які постійно проживають за кордоном»³³⁸.

Для здійснення нагляду за дотриманням прав дітей, які усиновлені іноземцями або громадянами України, які постійно проживають за межами України, Міністерство закордонних справ України у місячний строк після надходження документів про усиновлення дитини надсилає їх до відповідної закордонної дипломатичної установи України та доручає прийняти дитину на постійний консульський облік до досягнення нею 18-річного віку.

Проте, як зазначає Уповноважений з прав людини в Україні, залишається проблема щодо здійснення нагляду за дотриманням

³³⁷ *Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей*: постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовт. 2008 р. № 905 // Урядовий кур'єр. 2008. № 209.

³³⁸ *Про затвердження Правил ведення закордонними дипломатичними установами України консульського обліку громадян України, які постійно проживають або тимчасово перебувають за кордоном, та дітей — громадян України, усиновлених іноземцями або громадянами України, які постійно проживають за кордоном*: наказ Міністерства закордонних справ України від 17 листоп. 2011 р. № 337 // Офіційний вісник України. 2011. № 99.

прав та законних інтересів дітей — громадян України, усиновлених іноземцями, незважаючи на те, що згідно з частиною 2 статті 235 Сімейного кодексу України нагляд за дотриманням прав дитини, яка усиновлена, здійснюється до досягнення нею повноліття та відповідно до частини 6 статті 283 Сімейного кодексу України за усиновленою дитиною зберігається громадянство України до досягнення нею вісімнадцятирічного віку.

Так, у липні 2005 р. було арештовано громадянку США Пеггі Сью Хілт за жорстоке вбивство усиновленої нею дівчинки з Росії. Уповноважений з прав людини Н. І. Карпачова невідкладно надіслала лист до МЗС України з проханням перевірити наявність у сім'ї подружжя Хілт усиновлених українських дітей. Після того як з'ясувалося, що в сім'ї виховувалася друга дитина — українська дівчинка, удочерена подружжям Хілт з Рівненського дитячого будинку ще у 2001 р., Уповноваженим негайно було відкрито провадження.

Проте після виявлення цього факту українські дипломати протягом п'яти місяців не допускалися представниками американської влади до зустрічі з дитиною, яка перебувала під опікою Департаменту соціальної служби округу Вейк штату Північна Кароліна. Тільки 12 січня 2006 р. відбулася зустріч з дівчинкою, яка за законодавством України до 18 років залишається громадянкою України. Її подальшу долю не вирішено, як це має бути, з урахуванням інтересів самої дитини відповідно до Конвенції ООН про права дитини та законодавства обох країн. Так звана мати засуджена американським судом на 35 років позбавлення волі, а її чоловік навіть не позбавлений батьківських прав і продовжує виховувати дівчинку. Досі так і не визначено питання щодо повернення цієї дитини на батьківщину.

Ще один не менш жаклиний випадок пов'язаний з усиновлювачем — громадянином США Джоном Волтером Крюгером, який у 2002–2004 рр. усиновив в Україні трьох хлопчиків 1994, 1995 і 1997 років народження, а у грудні 2005 р. Департаментом поліції м. Бейкерсфілда проти нього було порушено кримінальну справу за обвинуванням у сексуальних знушеннях над цими дітьми. Попри те, що Д. Крюгер у 1991 р. уже був підозрюваним у сексуальних домаганнях, каліфорнійська агенція соціальних послуг Chrysalis House надала позитивний висновок на нього як потенційного усиновителя, що дало підстави українській стороні поставити його на облік кандидатом на усиновлення, а потім двічі надавати дозвіл на усиновлення дітей-сиріт з Херсонського дитячого будинку. Надіслані ним в Україну звіти про стан виховання

дітей свідчили про те, що вони «без жодних проблем адаптувались у сім'ї».

Американська сторона не дозволила українським дипломатам зустрітись з дітьми — громадянами України, що позбавило можливості отримати всебічну інформацію. Дітей влаштували до сімей, які мають начебто «добру репутацію та співпрацюють із соціальними службами». Департамент соціальних служб м. Бейкерсфілда відмовився від співпраці з Генеральним консульством України в Сан-Франциско, запевнивши, що «стан дітей є задовільним»³³⁹.

У разі приєднання до Конвенції профільне міністерство мало би змогу отримувати інформацію про усиновлених дітей України від аналогічних центрів і служб, що займаються здійсненням контролю за дотриманням прав дітей у тих країнах, де вони проживають³⁴⁰.

На території України регулювання відносин у сфері усиновлення з іноземним елементом здійснюється відповідно до діючого законодавства.

Так, усиновлення іноземцями дітей, які є громадянами України, здійснюється на загальних підставах, установлених главою 18 Сімейного кодексу України.

Разом із тим відносини щодо усиновлення з іноземним елементом мають свої особливості, які і знайшли своє законодавче відображення у розділі VI Сімейного кодексу України.

Розділ VI Сімейного кодексу України згідно з внесеними Законом України «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо особливостей усиновлення окремих категорій дітей» від 19 травня 2011 р. № 3381-VI має назву «Особливості усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами, та іноземцями»³⁴¹.

Таким чином, аналіз назви розділу VI Сімейного кодексу України дав змогу помітити, що законодавець уже не передбачає можливим здійснення усиновлення дітей — громадян України особами без громадянства.

Цей розділ Сімейного кодексу України регулює особливості усиновлення щодо таких випадків:

³³⁹ *Доповідь* Уповноваженого з прав людини. URL: <http://www.ombudsman.kiev.ua>.

³⁴⁰ *Маковей В., Сенік Г.* Право на сім'ю: так чи ні міжнародному всиновленню? // Український журнал про права людини. 2005. № 6. С. 36–38.

³⁴¹ *Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо особливостей усиновлення окремих категорій дітей*: Закон України від 19 трав. 2011 р. № 3381-VI // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 45. Ст. 490.

- усиновлення дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України (стаття 282 Сімейного кодексу України);
- усиновлення іноземцем дитини, яка є громадянином України (стаття 283 Сімейного кодексу України);
- усиновлення дитини, яка є іноземцем і проживає в Україні (стаття 284 Сімейного кодексу України);
- усиновлення в Україні іноземцем дитини, яка є іноземцем або особою без громадянства (стаття 286 Сімейного кодексу України).

У статті 283 Сімейного кодексу України законодавець закріпив умови щодо здійснення іноземцем усиновлення дитини, яка є громадянином України.

Зокрема, передбачено, що дитина, яка є громадянином України, може бути усиновлена іноземцем, якщо вона перебуває не менш як один рік на обліку в центральному органі виконавчої влади, до повноважень якого належать питання усиновлення та захисту прав дітей, і досягла п'яти років.

Разом із тим у статті 283 Сімейного кодексу України також визначено випадки, за яких цей вид усиновлення може бути здійснений без дотримання строків перебування дитини на обліку та досягнення нею 5-річного віку, а саме: усиновлювач є родичем дитини; дитина страждає на хворобу, що внесена до спеціального переліку хвороб, затвердженого Міністерством охорони здоров'я України³⁴²; здійснюється усиновлення усіх рідних братів і сестер в одну сім'ю, якщо один із них досяг п'яти років і перебуває на обліку в центральному органі виконавчої влади, до повноважень якого належать питання усиновлення та захисту прав дітей, не менш як один рік; іноземці виявили бажання усиновити дитину, яка є братом або сестрою раніше усиновленої ними дитини.

Отже, законодавець наводить вичерпний перелік обставин, за яких є можливим усиновлення іноземцем дитини — громадянина України без дотримання вимог частини 1 статті 283 Сімейного кодексу України.

У статті 283 Сімейного кодексу України також розширено компетенцію центрального органу виконавчої влади з усиновлення

³⁴² *Перелік захворювань*, які дають право на усиновлення хворих дітей без дотримання строків перебування на обліку в центральному органі виконавчої влади, до повноважень якого належать питання усиновлення та захисту прав дітей, а також до досягнення дитиною п'яти років: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 27 груд. 2011 р. № 973 // Офіційний вісник України. 2012. № 19.

(яким наразі є Міністерство соціальної політики України), оскільки він має право направляти у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, запит до Міністерства внутрішніх справ України щодо перевірки іноземців, що усиновлюють дитину, яка є громадянином України, на наявність або відсутність інформації компрометуючого характеру в правоохоронних органах інших держав та Генеральному секретаріаті Інтерполу.

На думку автора, цими змінами до розділу VI Сімейного кодексу України законодавець намагався посилити охорону прав та законних інтересів дитини при міжнародному усиновленні та мінімізувати зловживання у цій сфері сімейно-правових відносин³⁴³.

Також варто визначити поняття особи іноземця, якою відповідно до Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22 вересня 2011 р. визнається особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іношої держави або держав³⁴⁴.

Слід також відмітити порушення, які допускають державні органи при підготовці документів, необхідних для розгляду справи про усиновлення дитини — громадянина України іноземцем. Зокрема, частина 2 статті 283 Сімейного кодексу України передбачає, що дитина, яка є громадянином України, може бути усиновлена іноземцем, якщо вона не менше як один рік перебуває на обліку в центральному органі виконавчої влади (на той момент діяла така редакція цієї норми). У цілому суди дотримуються цієї норми, але трапляються порушення.

Так, у матеріалах справи за заявою громадян Ізраїлю про усиновлення дитини Ж., яка народилася 17 серпня 2005 р., є відомості про її постановлення на облік 13 березня 2005 р., тобто ще до народження. На зазначену обставину суд уваги не звернув, достовірність такої інформації не перевірів та ухвалив рішення про задоволення поданої заяви³⁴⁵.

Отож, незаконні дії щодо усиновлення з іноземним елементом можуть полягати:

— в усиновленні (удочерінні) іноземцями українських дітей, що не відповідає вимогам чинного українського законодавства

³⁴³ *Сімейний кодекс України: за станом на 8 берез. 2001 р.* // Відомості Верховної Ради України. 2002. № 21–22. Ст. 135.

³⁴⁴ *Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22 верес. 2011 р. № 3773-VI* // Відомості Верховної Ради України. 2012. № 19–20. Ст. 179.

³⁴⁵ *Практика розгляду судами справ, пов'язаних із позбавленням батьківських прав, поновленням батьківських прав, усиновленням, установленням опіки та піклування над дітьми.* URL: <http://www.ditu.gov.ua>.

(наприклад, недотримання строків перебування дітей на центральному обліку, усиновлення дітей, які взагалі на перебувають на обліку у відповідних органах держави, фальшування медичних довідок про хвороби дітей для надання змоги іноземцям усиновити дитину — громадянина України);

— в усиновленні українських дітей іноземцями — кандидатами в усиновлювачі, які не можуть бути такими згідно з нормами діючого українського законодавства (наприклад, підроблення документів, які стосуються зазначених фактів; усиновлення дитини іноземцем одноособово, що заборонено пунктом 9 частини 1 статті 212 Сімейного кодексу України).

Підсумовуючи, слід зазначити, що необхідно вести мову про вплив міжнародно-правових норм на становлення і розвиток кримінально-правової політики України у сфері захисту прав дітей під час їх усиновлення. При цьому кримінально-правова політика України стосовно незаконних дій щодо усиновлення може бути ефективною та дієвою, лише спираючись на норми міжнародно-правових актів, але зважаючи при цьому на національні особливості як законодавчої системи держави, так і ментальні риси її суспільства.

Дослідження проблемних питань, пов'язаних із незаконною посередницькою діяльністю та іншими незаконними діями щодо усиновлення за участі іноземного елемента є вагомим аспектом державницької політики щодо охорони однієї з найбільш вразливих верств населення.

У монографії здійснено наукове дослідження кримінально-правових характеристик незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння), на підставі якого зроблено ряд висновків, а саме:

1. Генезис кримінально-правової норми, яка передбачає відповідальність за незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння), нерозривно пов'язаний із розвитком таких інститутів сімейного права, як усиновлення, опіка та піклування, а також інших форм сімейного виховання дітей.

Саме тому автор, вивчаючи окремі нормативно-правові акти сімейного законодавства у сфері суспільних відносин, які пов'язані із захистом прав та інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, аналізуючи правові пам'ятки, починаючи із Законів Хамурапі та римського класичного права і закінчуючи сучасним етапом історико-правового розвитку, приходить до висновку, що суспільні відносини, спрямовані на захист та охорону прав і законних інтересів усиновлених, дітей, над якими встановлено опіку чи піклування та які перебувають у дитячих будинках сімейного типу, протягом усього історичного періоду свого розвитку потребували кримінально-правової охорони.

Важливість нормального функціонування та розвитку досліджуваних інститутів сімейного права в системі сімейно-правових відносин призвела до необхідності криміналізації незаконних дій у сфері усиновлення.

Злочини проти сім'ї та неповнолітніх у різні періоди історичного розвитку були самостійним об'єктом кримінально-правової охорони або ж постатейно знаходилися у різних частинах (розділах) актів кримінального законодавства (кримінальних кодексах). Норма, яка передбачає кримінальну відповідальність за незаконні дії щодо усиновлення, з'явилася у 1998 р. у Кримінальному кодексі України і знайшла своє відображення у статті 169 чинного Кримінального кодексу України.

2. Міжнародне співтовариство особливу увагу приділяє захисту прав та інтересів дітей, і особливо тих, кого позбавлено сімейного затишку. Ці намагання світової спільноти знаходять своє вираження в окремих міжнародно-правових актах, які, безперечно, справляють суттєвий вплив на кримінально-правову політику Української держави щодо захисту прав та інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зокрема, вказуючи про недопущення отримання комерційної вигоди від усиновлення та здійснення посередництва.

Вивчення досвіду щодо встановлення кримінальної відповідальності за незаконне усиновлення у законодавстві інших держав дає підстави для висновку про необхідність встановлення заборони здійснення посередницьких дій у цій сфері суспільних відносин та її комерціалізації в українському кримінальному законодавстві.

3. Визначено підстави криміналізації незаконних дій щодо усиновлення, серед яких: суспільна небезпека, відносна поширеність та типовість, динаміка, можливість впливу на діяння кримінально-правовими засобами при умові відсутності інших засобів впливу, соціально-економічні підстави.

Досліджено систему нормативно-правових актів, що здійснюють регулювання відносин у сфері усиновлення та інших сферах сімейного виховання, порушення яких може утворювати об'єктивну сторону незаконних дій щодо усиновлення, встановлення опіки (піклування), передачі дитини на виховання у сім'ю громадян.

4. Визначено структуру суспільних відносин у сфері незаконних дій щодо усиновлення та механізм заподіяння шкоди об'єкту. Так, суб'єктами (учасниками) таких суспільних відносин можуть виступати: особи, які бажають усиновити дитину; особи, які бажають взяти дитину під опіку (піклування); особи, які можуть отримати статус прийомних батьків та батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу; працівники державних установ, організацій, які беруть участь у процесі усиновлення, взяття дитини під опіку, піклування чи на виховання в сім'ю громадян України; працівники організацій, фондів з усиновлення; працівники медичних установ, системи закладів охорони здоров'я; діти-сироти; діти, позбавлені батьківського піклування; безпритульні діти.

Предметом суспільних відносин у сфері незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) є встановлений, відповідно до діючого законодавства України, порядок передачі дитини на усиновлення, встановлення щодо неї опіки (піклування) або передачі дитини на виховання у сім'ю громадян.

Соціальним зв'язком у цій сфері суспільних відносин слід вважати діяльність учасників суспільних відносин, які виникають із приводу усиновлення, опіки (піклування), передачі дитини на виховання в сім'ю громадян відповідно до норм діючого законодавства.

Механізм завдання шкоди суспільним відносинам у сфері усиновлення, які поставлені під охорону кримінальним законодавством, полягає у порушенні соціального зв'язку у цій сфері суспільних відносин таким чином, що скоюється протиправний вплив учасників на предмет відносин, внаслідок чого особи, порушуючи відповідний порядок з усиновлення, встановлення опіки (піклування), передачі дитини на виховання в сім'ю громадян, вчиняють незаконні дії щодо усиновлення.

5. Аргументовано позицію щодо доцільності виокремлення розділу в Особливій частині Кримінального кодексу України, який об'єднував би у собі злочини проти сім'ї та неповнолітніх. Видається за необхідне підтримати позицію вчених, які вважають доцільним визнання відносин, на які посягають злочини проти сім'ї та неповнолітніх, самостійним, окремим родовим об'єктом злочину.

Отож, родовим об'єктом незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) слід визначити суспільні відносини, які забезпечують конституційні права та свободи людини і громадянина. Відповідно видовий об'єкт незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) — це суспільні відносини, які забезпечують сімейні права та права дітей, які опинилися поза сімейним вихованням, на нормальний фізичний, матеріальний, інтелектуальний, духовний розвиток.

Основним безпосереднім об'єктом злочину, який передбачає кримінальну відповідальність за незаконні дії щодо усиновлення, пропонується визначити суспільні відносини, які виникають із приводу регламентованого порядку здійснення усиновлення (удочеріння) дитини, передачі її під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ю громадян, порушення якого може спричинити несприятливі наслідки для нормального фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку дитини.

Додатковим факультативним безпосереднім об'єктом цього злочину може бути завдання шкоди здоров'ю, життю дитини, її нормальному фізичному, психічному, емоційному розвитку, належному вихованню, а також інтересам усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків.

6. Проаналізовано колізії, які існують між окремими правовими нормами різних галузей права щодо понять «посередницька,

комерційна діяльність» та «незаконна посередницька діяльність», досліджено поняття «посередництво» та «представництво», вивчено досвід регламентації кримінальної відповідальності за незаконне усиновлення в окремих зарубіжних країнах, положення окремих міжнародно-правових актів, що дає підстави стверджувати про доцільність заборони посередницьких дій у диспозиції статті 169 КК України, визначивши при цьому у сімейному законодавстві (статті 216 Сімейного кодексу України), діяльність яких органів, установ, організацій не буде визнаватися посередницькою.

Вважається, що під посередницькими діями щодо усиновлення (удочеріння) дитини, встановлення опіки, піклування, передачі на виховання в сім'ю громадян слід визнавати будь-яке сприяння щодо влаштування дітей на сімейне виховання у тому разі, коли одна особа зобов'язується в інтересах однієї із сторін виконати певні дії.

З огляду на це, необхідно зазначити, що не може розглядатися забороненою посередницька діяльність громадських організацій, благодійних та інших фондів, що співпрацюють з органами державної влади щодо сприяння особам, які бажають усиновити дитину, не перевищуючи при цьому своїх повноважень та не порушуючи норм законів.

Під вчиненням інших незаконних дій слід розуміти порушення правових норм, які регулюють суспільні відносини з приводу забезпечення права кожної дитини на сімейне виховання та встановлюють відповідний порядок усиновлення, опіки (піклування), передачі дитини на виховання в сім'ю громадян, недотримання якого і спричиняє посягання на об'єкт злочину. Видається цілком слушною позиція законодавця, який у кримінально-правовій нормі безпосередньо не визначає переліку «інших незаконних дій», зважаючи на те, що злочинність кожної конкретної дії визначається кримінальним провадженням і передбачити увесь обсяг цих дій у разі їх закріплення, наприклад, у примітці 1 до статті 169 КК України, є недоцільним.

7. Суб'єкт злочину, передбачений статтею 169 КК України, може бути загальний — фізична осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку:

- працівники державних установ, організацій, недержавних фондів, які беруть участь у процесі усиновлення, взяття дитини під опіку, піклування чи на виховання в сім'ю громадян України;
- працівники медичних установ, системи закладів охорони здоров'я, які видають медичні довідки про стан здоров'я дітей, зокрема, наявність у них тих чи інших захворювань, і в за-

лежності від цього можливість їх усиновлення, наприклад, громадянами інших держав;

- будь-які інші особи, які вчиняють дії, пов'язані з виконанням об'єктивної сторони складу злочину, який передбачає кримінальну відповідальність за незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) та/або сприяють цьому.

Також цей злочин може бути вчинено спеціальними суб'єктами: особами, які бажають усиновити дитину; особами, які бажають взяти дитину під опіку (піклування); особами, які можуть отримати статус прийомних батьків та батьків-вихователів дитячого будинку сімейного типу.

Разом із тим незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) можуть бути вчиненими особою з використанням службового становища. Досліджено питання щодо відповідальності юридичних осіб у сфері незаконного усиновлення.

Злочин, передбачений частиною 1 статті 169 Кримінального кодексу України, може бути вчинений лише з прямим умислом і характеризується поєднанням інтелектуального та вольового моментів. У разі настання тяжких наслідків, передбачених частиною 2 статті 169 Кримінального кодексу України, наявна умисна форма вини до діяння та необережне ставлення до наслідків у формі злочинної самовпевненості чи злочинної недбалості.

Дії винної особи при умисному ставленні тяжких наслідків, які настали в результаті вчиненого злочину, за наявності підстав, мають бути кваліфіковані по сукупності злочинів за іншими статтями Кримінального кодексу України.

8. З огляду на досліджені матеріали судової практики, запропоновано та мотивовано необхідність додати до кваліфікуючих ознак вчинення незаконних дій щодо усиновлення такі ознаки, як з «корисливих мотивів» та «організованою групою осіб».

Варто також зазначити, що вчинення незаконних дій щодо усиновлення за попередньою змовою групою осіб визначається як загальними ознаками даної форми співучасті, так і окремими характерними ознаками, до яких варто віднести, зокрема, вчинення незаконних дій щодо усиновлення особами, які є посередниками, і разом з іншими співучасниками будуть утворювати групу осіб за попередньою змовою. Ще одним важливим моментом є визначення ролі посередника у вчиненні незаконних дій щодо усиновлення, який може бути як виконавцем, так і пособником (наприклад, надання певного роду інформації щодо дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування).

9. Проведено розмежування злочину, який передбачає кримінальну відповідальність за незаконне усиновлення (удочеріння), з іншими злочинами, передбаченими у статтях 149, 358, 366, 375, 368, 369 КК України, та відмежування від адміністративного правопорушення, передбаченого у статті 184-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення, що дає змогу здійснювати правильну кваліфікацію вчинених суспільно небезпечних діянь та належним чином застосовувати кримінальний закон до винних осіб.

10. Проаналізовано можливість та доцільність віднесення окремих положень статті 169 Кримінального кодексу України до інституту кримінальних проступків.

11. Досліджено особливості усиновлення українських дітей іноземцями з точки зору охорони їх прав кримінально-правовими засобами, які пов'язані, насамперед, з тим, що є відомими численні випадки порушення прав та інтересів дітей — громадян України, які усиновлені іноземцями, але фактично відсутні механізми повернення дітей на територію України та притягнення винних до кримінальної відповідальності.

Запропоновано розглянути питання про доцільність ратифікації Конвенції про захист дітей та співробітництво у галузі міждержавного усиновлення та дозволити на території України діяльність міжнародних організацій з усиновлення, які мають отримати акредитацію, що значно знизить рівень незаконного посередництва, який існує при усиновленні українських дітей іноземцями.

12. З метою удосконалення законодавчої конструкції кримінально-правової норми, закріпленої у статті 169 КК України, та практики її застосування пропонується викласти її у наступній редакції:

«Стаття 169. Незаконні дії щодо усиновлення та інших форм сімейного виховання»

«1. Посередницькі або інші незаконні дії щодо усиновлення, опіки (піклування), передачі дітей на виховання в сім'ю громадян, — »

караються...

«2. Ті самі дії, вчинені щодо кількох дітей, повторно, за попередньою змовою групою осіб, з використанням службового становища, — »

караються...

«3. Дії, передбачені частинами першою або другою, вчинені з корисливих мотивів, організованою групою осіб або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, — ».

караються...

Список використаних джерел

1. Абрамов В. И. Правовая политика современной России в сфере прав ребенка / В. И. Абрамов // Современное право. — 2004. — № 11. — С. 28–31.
2. Агаев Г. А. Научные взгляды о структуре уголовно-правовой нормы [Электронный ресурс] / Г. А. Агаев, Е. А. Зорина // Научный электронный журнал «Вестник Санкт-Петербургского университета государственной противопожарной службы». — Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/v/nauchnye-vzglyady-o-strukture-ugolovno-pravovoy-normy>. — Название с экрана.
3. Агаев И. Б. Проблема повторности в уголовном праве / И. Б. Агаев. — Москва : Юрист, 2004. — 157 с.
4. Актуальні питання кримінального законодавства України та практики його застосування : монографія / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, Л. М. Демидова [та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, Л. М. Демидової. — Харків : Право, 2017. — 400 с.
5. Александров Ю. В. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студентів вищ. навч. закл. / Ю. В. Александров, В. А. Клименко. — Київ : МАУП, 2004. — 328 с.
6. Андрушко П. П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі: кримінально-правова характеристика / П. П. Андрушко. — Київ : КНТ, 2007. — 328 с.
7. Андрушко П. П. Об'єкт кримінально-правової охорони, об'єкт злочину, об'єкт злочинного посягання та об'єкт злочинного впливу: основний зміст понять та їх співвідношення / П. П. Андрушко // Адвокат. — 2011. — № 12 (135). — С. 3–10.
8. Ансель М. Методологические проблемы сравнительного права / М. Ансель // Очерки сравнительного права. — Москва, 1991. — С. 36–87.
9. Арутюнов А. Квалификация преступлений, совершенных группой лиц по предварительному сговору / А. Арутюнов // Уголовное право. — 2007. — № 3. — С. 4–6.
10. Бажанов М. І. Повторність злочинів як вид множинності злочинів : конспект лекцій / М. І. Бажанов. — Харків : Укр. юрид. акад., 1993. — 15 с.
11. Баймуратов М. А. Международно-правовая защита прав ребенка / М. А. Баймуратов, Аль-Нсур Мухаммед // Актуальні проблеми політики. — 1999. — Вип. 5. — С. 159–164.
12. Балобанова Д. О. Теорія криміналізації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Балобанова Дар'я Олександрівна. — Одеса, 2007. — 200 с.
13. Белова О. І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08

/ О. І. Белова ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — Київ, 2007. — 26 с.

14. Белова О. І. Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Белова Ольга Іванівна. — Харків, 2006. — 184 с.
15. Бондаренко Н. А. Уголовно-правовое значение совершения преступления группой лиц / Н. А. Бондаренко // Информационное обеспечение противодействия организованной преступности : сб. науч. ст. / ОНЮА, под ред. М. Ф. Орзиха, В. Н. Дремина. — 2003. — С. 125–127.
16. Бородич К. Ю. Усыновление детей — граждан России иностранными гражданами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ксения Юрьевна Бородич. — Москва, 2005. — 175 с.
17. Бошко В. И. Очерки советского семейного права / В. И. Бошко. — Киев : Наук. думка, 1952. — 320 с.
18. Брайнин Я. М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве / Я. М. Брайнин. — Москва : Госюриздат, 1963. — 275 с.
19. Быкова Е. А. Международно-правовой механизм контроля за соблюдением обязательств государств в области защиты прав ребенка / Е. А. Быкова // Вестник Московского университета. Серия 11, Право. — 2004. — № 2. — С. 95–106.
20. В Одесі в пологових будинках немовлят можна було отримати за хабар [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://chitay.net>. — Назва з екрана.
21. В России возвращают усыновленных детей в детдома [Електронний ресурс] // Настроение. — Режим доступу: <https://nastroyenie.com.ua/news/54707.html>. — Назва з екрана.
22. Васильева В. А. Проблемы гражданско-правового регулирования отношений с надання посередницьких послуг : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Валентина Антонівна Васильева. — Київ, 2006. — 31 с.
23. Васильева В. А. Цивільно-правове регулювання діяльності з надання посередницьких послуг : монографія / В. А. Васильева. — Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2006. — 345 с.
24. Веберс Я. Р. Понятие родства как основания возникновения прав и обязанностей / Я. Р. Веберс // Вестник Московского государственного университета. Серия 10, Право. — 1962. — № 4. — С. 29–39.
25. Веберс Я. Р. Сущность и правовые последствия усыновления / Я. Р. Веберс // Правовые вопросы семьи и воспитания детей : сб. ст. / отв. ред. В. С. Тадевосян. — Москва : Юрид. лит., 1968. — С. 109–121.
26. Вереша Р. В. Умисел і його види (коментар до ст. 24 КК України) / Р. В. Вереша // Вісник Академії адвокатури України. — 2010. — № 3. — С. 73–82.
27. Вирок Каховського міськрайонного суду Херонської області по кримінальній справі від 16 лютого 2007 року справа № 1-78/2007, реєстр. номер 2311557 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>. — Назва з екрана.
28. Вирок Каховського міськрайонного суду Херонської області по кримінальній справі від 20 січня 2009 року справа № 1-67/2009, реєстр. номер 3860851 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>. — Назва з екрана.

29. Вирок Котовського міськрайонного суду Одеської області по кримінальній справі від 19 липня 2007 р. № 1-203/1539/11, реєстр. номер 17132891 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/19874059>. — Назва з екрана.
30. Вирок Приморського районного суду міста Одеси по кримінальній справі від 6 липня 2012 р. № 1522/2589/2012, реєстр. номер 25353400 [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. — Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/19874059>. — Назва з екрана.
31. Відомості про злочини, передбачені ст. 169 КК України (незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) за 12 місяців 2011 року [Електронний ресурс] // Департамент інформаційно-аналітичного забезпечення Міністерства внутрішніх справ України. — Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/544651>. — Назва з екрана.
32. Волков Б. С. Мотивы преступления (уголовно-правовое и социально-психологическое исследование) / Б. С. Волков. — Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1982. — 152 с.
33. Гавриш С. Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства / С. Б. Гавриш. — Київ : Ін-т законодавства Верховної Ради України, 2002. — 636 с.
34. Гавриш С. Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины / С. Б. Гавриш. — Харьков : Изд-во при Харьков. гос. ун-те «Основы», 1994. — 640 с.
35. Гальцова В. В. К проблеме объекта и системы преступлений против семьи, прав и интересов несовершеннолетних [Электронный ресурс] / В. В. Гальцова // Киберленинка. — Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/k-probleme-obekta-i-sistemy-prestupleniy-protiv-semi-prav-i-interesov-nesovershennoletnih>. — Название с экрана.
36. Гальцова В. В. Кримінальна відповідальність за розголошення таємниці усиновлення та незаконні дії щодо усиновлення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. В. Гальцова. — Харків, 2012. — 20 с.
37. Гоголева В. В. Опекa над несовершеннолетними: понятие, сущность / В. В. Гоголева // Право и государство. — 2008. — № 1 (37). — С. 40–44.
38. Гойхбарг А. Г. Сравнительное семейное право / А. Г. Гойхбарг. — Москва, 1925. — 232 с.
39. Голованова Н. А. Уголовная ответственность юридических лиц в международном и национальном праве (сравнительно-правовое исследование) : науч.-практ. пособие / Н. А. Голованова, В. И. Лафитский, М. А. Цирина ; отв. ред. В. И. Лафитский. — Москва : ИЗИСП при Правительстве РФ, 2013. — 372 с.
40. Гордейчик А. А. Уголовно-правовые и криминологические проблемы борьбы с преступлениями против семьи и несовершеннолетних : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Гордейчик Алена Анатольевна. — Хабаровск, 2009. — 224 с.
41. Гражданское право. В 2 т. Т. 2, полут. 1 : учебник / отв. ред. Е. А. Суханов. — Москва : БЕК, 2000. — 860 с.

42. Гришук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посіб. [для студентів юрид. ф-тів вищ. навч. закл.] / В. К. Гришук. — Київ : Вид. дім «Ін Юре», 2006. — 568 с.
43. Дагель П. С. Потерпевший в советском уголовном праве / П. С. Дагель // Потерпевший от преступления : темат. сб. — Владивосток : ДВГУ, 1974. — С. 16–37.
44. Деркаченко Ю. В. Міжнародне усиновлення: визначення поняття та актуальні питання правового регулювання / Ю. В. Деркаченко // Університетські наукові записки. — 2005. — № 1 (17). — С. 108–112.
45. Деркаченко Ю. Правова забезпеченість і соціальна обумовленість міжнародного усиновлення / Ю. Деркаченко // Юридична Україна. — 2006. — № 4. — С. 95–100.
46. Дигесты Юстиниана. Т. 4. Кн. 20–27 : пер. с лат. / отв. ред. Л. Л. Кофанов. — Москва : Статут, 2004. — 780 с.
47. Дмитриев О. Уголовно-правовая характеристика торговли несовершеннолетними / О. Дмитриев // Уголовное право. — 2002. — № 3. — С. 14–16.
48. Дмитрук М. М. Категорія проступку в кримінально-правовій доктрині : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Дмитрук Михайло Михайлович. — Одеса, 2012. — 228 с.
49. Доповідь Уповноваженого з прав людини [Електронний ресурс] // Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. — Режим доступу: <http://www.ombudsman.kiev.ua>. — Назва з екрана.
50. Дроздова Г. Конвенция конвенции враг? / Г. Дроздова // Человек и закон. — 1994. — № 11. — С. 49–53.
51. Егоров А. В. Понятие посредничества в гражданском праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Е. В. Егоров. — Москва, 2001. — 25 с.
52. Ершова Н. М. Вопросы семьи в гражданском праве / Н. М. Ершова. — Москва, 1977. — 176 с.
53. Євко В. Ю. Дитячий будинок сімейного типу : проблеми правового регулювання діяльності / В. Ю. Євко // Охорона дитинства. Дитяче право: теорія, досвід, перспективи : матеріали конф., присвяч. 80-й річниці від дня заснування держ. показового Дитячого містечка імені ІІІ комінтерну в Одесі. — Одеса, 2001. — С. 211–218.
54. Європейська конвенція про усиновлення дітей 24 квітня 1967 року [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/zakon/new/karta.htm>. — Назва з екрана.
55. Євтеєва Д. П. Питання родового та видового об'єктів злочину, передбаченого ст. 167 КК України / Д. П. Євтеєва // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. — Харків, 2012. — Вип. 24. — С. 193–207.
56. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2016 року. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2017 року [Електронний ресурс] // Генеральна прокуратура України. — Режим доступу: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113281-&libid=100820. — Назва з екрана.
57. Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Галина Петрівна Жаровська. — Київ, 2004. — 19 с.

58. Законы Хаммурапи царя Вавилона. Хрестоматия по всеобщей истории государства и права : учеб. пособие / сост. В. Н. Садилов ; под ред. З. М. Черниловского. — Москва : Гардарики, 1998. — 463 с.
59. Запобігання сучасним формам рабства та торгівлі людьми [Електронний ресурс] // Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. — Режим доступу: http://www.uapravo.com/hro/text.php?lan=rus&id=1716&id_book=1698&id_parent=1710. — Назва з екрана.
60. Зарубенко О. Усиновлення іноземцями як вид торгівлі людьми / О. Зарубенко // Актуальні питання запобігання і протидії торгівлі людьми : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. / Акад. упр. МВС. — Харків, 2010. — С. 164–165.
61. Звенигородская Н. Ф. Законодательство о защите семейных прав детей: международный и национальный компоненты / Н. Ф. Звенигородская // Международное публичное и частное право. — 2009. — № 5. — С. 14–19.
62. Звенигородская Н. Ф. История развития института приемной семьи в России / Н. Ф. Звенигородская // История государства и права. — 2007. — № 10. — С. 29–30.
63. Звіт про роботу прокурора за 2011–2014 роки [Електронний ресурс] // Генеральна прокуратура України. — Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111479&libid=100820&c=edit&_c=fo. — Назва з екрана.
64. Зелінський А. Ф. Кримінологія : навч. посіб. / А. Ф. Зелінський. — Харків : Рубікон, 2000. — 240 с.
65. Зилковская Л. М. Международная защита прав ребенка / Л. М. Зилковская // Молодь третього тисячоліття: гуманітарні проблеми та шляхи їх розв'язання. — 2000. — № 1. — С. 138–139.
66. Зілковська Л. М. Правове регулювання усиновлення в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Людмила Михайлівна Зілковська. — Київ, 2002. — 20 с.
67. Зілковська Л. М. Усиновлення в Римі / Л. М. Зілковська // Актуальні проблеми держави і права. — 2002. — Вип. 13. — С. 177–181.
68. Зінченко І. О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина. Аналіз законодавства і судової практики : монографія / І. О. Зінченко. — Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2007. — 320 с.
69. Зубарева О. Законодательство об обеспечении прав детей / О. Зубарева // Законность. — 2005. — № 6. — С. 43–45.
70. Ильяшенко А. Н. Семья как объект охраны по уголовному законодательству Испании / А. Н. Ильяшенко // Международное публичное и частное право. — 2002. — № 3. — С. 53–56.
71. Иоффе О. С. Советское гражданское право : курс лекций. Т. 3 / О. С. Иоффе. — Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1965. — 347 с.
72. Ільїна О. В. Особливості тлумачення кваліфікуючої ознаки вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб / О. В. Ільїна // Часопис Київського університету права. — 2009. — № 4. — С. 287–291.
73. Кантарбекова А. М. Правовые аспекты межгосударственного сотрудничества по вопросам усыновления (удочерения) на примере Республики

- Казахстан : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Аида Маратовна Кантарбекова. — Республика Казахстан, Алматы, 2010. — 27 с.
74. Кантарбекова А. М. Правовые аспекты межгосударственного сотрудничества по вопросам усыновления (удочерения) на примере Республики Казахстан : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Кантарбекова Аида Маратовна. — Республика Казахстан, Астана, 2010. — 142 с.
75. Кваша О. О. Значення причинного зв'язку для вчинення групового злочину / О. О. Кваша // Часопис Київського університету права. — 2010. — № 10. — С. 241–244.
76. Кваша О. О. Щодо доцільності використання поняття «колектив» під час кримінологічного дослідження співучасті у злочині / О. О. Кваша // Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: тези доп. наук.-теор. конф., м. Київ, 20 берез. 2014 року / редкол.: В. В. Коваленко [та ін.] ; Нац. акад. внутр. справ. — Київ, 2014. — С. 32.
77. Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, усиновлених протягом 2005–2010 років [Електронний ресурс] // Урядовий портал. — Режим доступу: <http://www.ditu.gov.ua>. — Назва з екрана.
78. Ковальська В. С. До питання про особливості сімейних правовідносин / В. С. Ковальська // Форум права. — 2012. — № 1. — С. 480–486.
79. Ковальчук І. В. Виникнення та становлення інституту усиновлення в Київській Русі / І. В. Ковальчук // Часопис Київського університету права. — 2008. — № 2. — С. 155–159.
80. Ковальчук І. В. Регулювання інституту усиновлення в Україні відповідно до Зводу Законів цивільних 1832 року / І. В. Ковальчук // Часопис Київського університету права. — 2007. — № 4. — С. 63–67.
81. Ковальчук І. Становлення та розвиток інституту усиновлення у Візантії / І. Ковальчук // Юридичний журнал. — 2006. — № 9. — С. 28–33.
82. Кодекс о браке и семье Украины : науч.-практ. коммент. : по сост. на 1 авг. 2000 г. — 2-е изд., с изм. и доп. — Харьков : Одиссей, 2000. — 439 с.
83. Кодекс України про адміністративні правопорушення // Відомості Верховної Ради Української РСР. — 1984. — Дод. до № 51. — Ст. 1122.
84. Комарук І. Роль Гаазької конференції з міжнародного приватного права у посиленні захисту прав дитини [Електронний ресурс] / Інна Комарук // Юридичний журнал. — 2010. — № 1. — Режим доступу: <http://justinian.com.ua>. — Назва з екрана.
85. Конвенция ООН от 15 ноября 2000 г. против транснациональной организованной преступности // Бюллетень международных договоров. — 2005. — № 2. — С. 3–33.
86. Конвенция ООН от 31 ноября 2003 г. против коррупции // Бюллетень международных договоров. — 2006. — № 10. — С. 7–54.
87. Конвенция Совета Европы от 27 января 1999 г. об уголовной ответственности за коррупцию // Бюллетень международных договоров. — 2009. — № 9. — С. 3–29.
88. Конвенция Совета Европы от 8 ноября 1990 г. об отмытии, выявлении, изъятии и конфискации доходов от преступной деятельности // Бюллетень международных договоров. — 2003. — № 3. — С. 14–46.

89. Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення : від 29 трав. 1993 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_365. — Назва з екрана.
90. Конвенція про права дитини [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: URL: <http://www.rada.gov.ua/zakon/new/karta.htm>. — Назва з екрана.
91. Конституція України : Закон України від 28 черв. 2006 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
92. Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н. И. Коржанский. — Москва : Акад. МВД СССР, 1980. — 248 с.
93. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : навч. посіб. / М. Й. Коржанський. — 2-ге вид. — Київ : Атіка, 2002. — 640 с.
94. Коржанський М. Цінність суспільних відносин / М. Коржанський, О. Коржанська // Право України. — 2006. — № 12. — С. 20–24.
95. Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика. Проблемы криминализации и пенализации / А. И. Коробеев. — Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1987. — 268 с.
96. Коробова П. А. Приоритеты правовой политики / П. А. Коробова // Российская правовая политика : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. — Москва : Норма, 2003. — С. 97–112.
97. Кригер Г. А. Рецензия на книгу: Бушуев И. А. Ответственность за укрывательство преступлений и доношительство / Г. А. Кригер // Советская юстиция. — 1966. — № 6. — С. 28–29.
98. Кримінальне право і законодавство України. Частина Загальна : курс лекцій / за ред. М. Й. Коржанського. — Київ : Атіка, 2001. — 432 с.
99. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студентів вищ. навч. закл. освіти / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — Київ : Юрінком Інтер ; Харків : Право, 2001. — 416 с.
100. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студентів вищ. навч. закл. освіти / М. І. Бажанов, В. Я. Тацій, В. В. Сташис [та ін.] ; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — Київ : Юрінком Інтер ; Харків : Право, 2003. — 496 с.
101. Кримінальне право України (частина Загальна) / за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. — 2-ге вид., переробл. і допов. — Київ : Юрінком Інтер, 2005. — 544 с.
102. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25. — Ст. 131.
103. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>; <http://www.ukrstat.gov.ua>. — Назва з екрана.
104. Кропачев Н. М. Уголовно-правовое регулирование. Механизм и система / Н. М. Кропачев. — Санкт-Петербург : Санкт-Петерб. гос. ун-т, 1999. — 262 с.
105. Кубишкіна В. Генезис інституту усиновлення [Електронний ресурс] // Віче : журн. Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://veche.kiev.ua/journal/2242>. — Назва з екрана

106. Кудрявцев В. Н. К вопросу о соотношении объекта и предмета преступления / В. Н. Кудрявцев // Советское государство и право. — 1951. — № 8. — С. 51–60.
107. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступлений / В. Н. Кудрявцев. — Москва : Гос. изд-во юрид. лит., 1960. — 240 с.
108. Кудрявцев В. Н. Теоретические основы квалификации преступлений / В. Н. Кудрявцев. — Москва, 1963. — 324 с.
109. Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі : монографія / В. В. Кузнецов. — Київ : ТОВ НВП «Інтерсервіс», 2012. — 908 с.
110. Кузнецова Н. Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности / Н. Ф. Кузнецова. — Москва : Госюриздат, 1948. — 219 с.
111. Кузьмичева Л. А. Усыновление по действующему семейному законодательству / Л. А. Кузьмичева // Правоведение. — 1973. — № 5. — С. 110.
112. Кушпель Е. В. Проблемы выявления и расследования торговли несовершеннолетними / Е. В. Кушпель // Вестник криминалистики. — 2006. — Вып. 1 (17). — С. 72–76.
113. Курс русского уголовного права. Общая часть : учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева, А. В. Наумова. — Москва : Спарк, 2001. — 767 с.
114. Курс советского уголовного права. Общая часть. Т. 1. — Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1968. — 418 с.
115. Кустова В. В. Усыновление по законодательству первых лет советской власти / В. В. Кустова // Журнал российского права. — 2002. — № 2. — С. 152–158.
116. Кухар А. О. Актуальні питання удосконалення інституту міжнародного усиновлення / А. О. Кухар // Держава і право. — 2010. — Вип. 48. — С. 407–412.
117. Лашук Є. В. Предмет злочину в кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Є. В. Лашук. — Київ, 2005. — 20 с.
118. Лихова С. Кримінально-правова охорона інтересів сім'ї, підопічних та неповнолітніх / С. Лихова, С. Морозюк // Прокуратура. Держава. Людина. — 2005. — № 10. — С. 76–88.
119. Люблинский П. И. Охрана детства и борьба с беспризорностью / П. И. Люблинский, С. Е. Копелянская. — Ленинград, 1924. — 146 с.
120. Маковей В. Право на сім'ю: так чи ні міжнародному всиновленню? / В. Маковей, Г. Сенік // Український журнал про права людини. — 2005. — № 6. — С. 36–38.
121. Маркс К. Избранные произведения. В 3 т. Т. 3 / К. Маркс, Ф. Энгельс. — Москва : Политиздат, 1986. — 639 с.
122. Матвеев Г. К. Советское семейное право / Г. К. Матвеев. — Москва : Юрид. лит., 1985. — 208 с.
123. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студентів юрид. вузів і ф-тів / П. С. Матишевський. — Київ : А.С.К., 2001. — 352 с.
124. Миколенко О. М. Теоретичні основи заподіяння шкоди : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Олена Миколаївна Миколенко ; Нац. ун-т внутр. справ. — Харків, 2005. — 19 с.

125. Мироненко В. Забезпечення дотримання прав дітей в Україні нормами національного законодавства / В. Мироненко // Підприємництво, господарство і право. — 2008. — № 8. — С. 6—8.
126. Миросниченко Н. А. Уголовные правонарушения и их виды / Н. А. Миросниченко // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 11—12 жовт. 2012 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) [та ін.]. — Харків, 2012. — С. 197—200.
127. Михеева Л. Ю. Опекa и попечительство: теория и практика / Л. Ю. Михеева ; под ред. Р. П. Мананковой. — Москва : Волтерс Клувер, 2004. — 296 с.
128. Михлин А. С. Последствия преступления / А. С. Михлин. — Москва, 1969. — 104 с.
129. Модельный уголовный кодекс для государств — участников СНГ // Известия вузов. Правоведение. — 1996. — № 1. — С. 88—150.
130. Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів / А. А. Музика. — Київ : Логос, 1998. — 324 с.
131. Музика А. А. Потерпілий від злочину: кримінально-правова концепція / А. А. Музика, Є. В. Лашук // Наука і правоохорона. — 2010. — № 4. — С. 112—124.
132. Музика А. А. Про загальне поняття предмета злочину / А. А. Музика, Є. В. Лашук // Вісник Асоціації кримінального права України. — 2014. — № 1 (2). — С. 103—118.
133. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина : курс лекцій / В. О. Навроцький. — Київ : Знання, 2000. — 771 с.
134. Навроцький В. О. Кримінальний кодекс України 2001 р. : підсумки та перспективи [Електронний ресурс] / В. О. Навроцький. — Режим доступу: <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=13&d=673>. — Назва з екрана.
135. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. / В. О. Навроцький. — Київ : Юрінком Інтер, 2006. — 704 с.
136. Наукове та законодавче забезпечення реалізації концепції кримінальних проступків : монографія / за заг. ред. С. В. Ківалова, В. О. Тулякова ; НУ ОЮА. — Одеса : Юрид. літ., 2014. — 176 с.
137. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. — 2-ге вид., переробл. та допов. — Київ : Дакор, 2008. — 1428 с.
138. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. — 3-тє вид., переробл. та допов. — Київ : Атіка, 2005. — 1064 с.
139. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. — 4-тє вид., переробл. та допов. — Київ : Юрид. думка, 2007. — 1184 с.
140. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / за ред. В. М. Коссака. — Вид. 2-ге, змін. і допов. — Київ : Істина, 2008. — 992 с.
141. Наумов А. В. Применение уголовно-правовых норм (по материалам следственной и прокурорско-судебной практики) / А. В. Наумов. — Волгоград : Высш. следств. шк. МВД СССР, 1973. — 176 с.

142. Наумов А. В. Российское уголовное право : курс лекций. В 2 т. Т. 1. Общая часть / А. В. Наумов. — Москва : Юрид. лит., 2004. — 496 с.
143. Научно-практический комментарий Семейного кодекса Украины / под ред. Ю. С. Червонного. — Киев : Истина, 2003. — 520 с.
144. Невзгодина Е. Л. Представительство по советскому гражданскому праву / Е. Л. Невзгодина. — Томск : Томск. гос. ун-т, 1980. — 156 с.
145. Незалежний громадський Звіт щодо виконання Україною положень «Конвенції про права дитини» (ООН) [Електронний ресурс] // Всеукраїнська громадська організація «Правозахисна організація «Спільна мета». — Режим доступу: <http://commongoal.org.ua/?p=122>. — Назва з екрана.
146. Нересов Н. О. Избранные труды по представительству и ценным бумагам в гражданском праве / Н. О. Нересов. — Москва : Статут, 2000. — 286 с. — (Серия «Классика российской цивилистики»).
147. Несинова С. В. Історичні умови формування механізму захисту прав неповнолітніх на світовому рівні та в Україні / С. В. Несинова // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. — 2008. — № 3. — С. 27–35.
148. Никифоров Б. С. Об умысле по действующему законодательству / Б. С. Никифоров // Советское государство и право. — 1965. — № 6. — С. 26–36.
149. Николаева Ю. В. О государственной политике в сфере защиты прав и законных интересов несовершеннолетних / Ю. В. Николаева ; беседу вела Ю. Иванова // Адвокат. — 2009. — № 6. — С. 5–15.
150. Николаева Ю. В. Преступления против личности несовершеннолетних: теоретико-методологический анализ [Электронный ресурс] / Ю. В. Николаева // Журнал «Экономика и право. XXI век». — Режим доступу: <http://www.economy.law-books.ru>. — Название с экрана.
151. Никонов К. Современные теоретические аспекты института международно-правовой защиты и поощрения прав ребенка / Катажина Никонов // Московский журнал международного права. — 2009. — № 1. — С. 83–102.
152. Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты / Г. П. Новоселов. — Москва : Изд-во НОРМА, 2001. — 208 с.
153. Орлеан А. М. Кримінально-правова характеристика торгівлі людьми : монографія / А. М. Орлеан. — Харків : СІМ, 2005. — 180 с.
154. Орлеан А. М. Людина як предмет злочину / А. М. Орлеан // Право і безпека. — 2004. — Т. 3, № 1. — С. 125–128.
155. Осадчий В. І. Щодо наслідків у злочинах проти безпеки виробництва / В. І. Осадчий // 10 років чинності Кримінального кодексу України: проблеми застосування, удосконалення та подальшої гармонізації із законодавством європейських країн : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 13–14 жовт. 2011 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) [та ін.]. — Харків : Право, 2011. — С. 318.
156. Основания уголовно-правового запрета. Криминализация и декриминализация / В. Н. Кудрявцев, П. С. Дагель, Г. А. Злобин [и др.] ; отв. ред.: В. Н. Кудрявцев, А. Н. Яковлев. — Москва, 1982. — 303 с.
157. Паляничко Д. Торгівля дітьми як один із злочинів, пов'язаних з дитячою порнографією / Д. Паляничко // Актуальні питання запобігання і про-

- тидії торгівлі людьми : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. / Акад. упр. МВС. — Харків, 2010. — С. 159–160.
158. Панов Н. И. Оценочные понятия и их применение в уголовном праве / Н. И. Панов // Проблемы социалистической законности : респ. межвед. науч. сб. — Харьков, 1981. — Вып. 7. — С. 99–106.
 159. Пацеля Г. А. Об'єкт ухилення від повернення виручки в іноземній валюті [Електронний ресурс] / Г. А. Пацеля // Електронна бібліотека юридичної літератури. — Режим доступу: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/2471/%C3>. — Назва з екрана.
 160. Пашковская А. В. Объект преступления / А. В. Пашковская // Курс уголовного права. Общая часть: в 5 т. — Москва : Зерцало-М, 2002. — Т. 1 : Учение о преступлении. — Гл. VII.
 161. Перелік захворювань, які дають право на усиновлення хворих дітей без дотримання строків перебування на обліку в центральному органі виконавчої влади, до повноважень якого належать питання усиновлення та захисту прав дітей, а також до досягнення дитиною п'яти років : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 27 груд. 2011 р. № 973 // Офіційний вісник України. — 2012. — № 19.
 162. Пикуров Н. И. Квалификация преступлений при бланкетной форме диспозиции уголовного закона (с конкретизацией запрета в административном праве) [Электронный ресурс] / Н. И. Пикуров // Электронная библиотека диссертаций. — Режим доступа: <http://www.dissertac.com/content/kvalifikatsiya-prestuplenii-pri-blanketnoi-forme-dispozitsii-ugolovnogo-zakona-s-konkretizat>. — Название с экрана.
 163. Пионтковский А. А. Уголовное право РСФСР. Часть Общая / А. А. Пионтковский. — Москва, 1924. — 235 с.
 164. Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву / А. А. Пионтковский. — Москва : Госюриздат, 1961. — 666 с.
 165. Питання діяльності органів опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів від 24 верес. 2008 р. № 866 // Урядовий кур'єр. — 2008. — № 204.
 166. Питецкий В. А. Конкретизация оценочных признаков уголовного законодательства / В. А. Питецкий // Советская юстиция. — 1991. — № 2. — С. 11–13.
 167. Підгородинський В. М. Відповідальність за торгівлю людьми за кримінальним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Підгородинський Вадим Миколайович. — Одеса, 2005. — 219 с.
 168. Поддубная Т. Н. К вопросу о периодизации развития социальной защиты детства в России / Т. Н. Поддубная // Известия вузов. — 2006. — № 4. — С. 19–23.
 169. Покровский И. А. Основные проблемы гражданского права / И. А. Покровский. — Москва : Статут, 1998. — 353 с. — (Серия «Классика российской цивилистики»).
 170. Попко В. В. Колізійні питання усиновлення та їх уніфікація в актах Гаагської конференції з міжнародного права / В. В. Попко // Держава і право. Юридичні і політичні науки. — 2006. — Вип. 31. — С. 460–466.
 171. Порядок здійснення соціального супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу : наказ Міністерства України у справах

- сім'ї, молоді та спорту від 23 верес. 2009 р. № 3357 // Офіційний вісник України. — 2009. — № 82. — Ст. 152.
172. Практика розгляду судами справ, пов'язаних із позбавленням батьківських прав, поновленням батьківських прав, усиновленням, установленням опіки та піклування над дітьми [Електронний ресурс] // Урядовий портал. — Режим доступу: <http://www.ditu.gov.ua/laws/show/n0020700-08>. — Назва з екрана.
173. Преступления против семьи и несовершеннолетних [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/614269>. — Название с экрана.
174. Присяжнюк Т. І. Інститут потерпілого у кримінальному праві України [Електронний ресурс] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Т. І. Присяжнюк. — Київ, 2006. — 22 с. — Режим доступу: <http://librar.org.ua>. — Назва з екрана.
175. Присяжнюк Т. І. Інститут потерпілого у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Присяжнюк Тетяна Іванівна. — Київ, 2006. — 214 с.
176. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю України» : Закон України від 24 берез. 1998 р. № 210/98-вр // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 35. — Ст. 241.
177. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування від 10.11.2017 року за № 7279 : проект Закону України [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62859. — Назва з екрана.
178. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування від 16.11.2017 року за № 7279-1 : проект Закону України [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62902. — Назва з екрана.
179. Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо особливостей усиновлення окремих категорій дітей : Закон України від 19 трав. 2011 р. № 3381-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 45. — Ст. 490.
180. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21 листоп. 1992 р. № 2811-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 5. — Ст. 21.
181. Про державну службу : Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII // Відомості Верховної Ради України. — 2016. — № 4. — Ст. 43.
182. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13 січ. 2005 р. № 2342-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 6. — Ст. 147.
183. Про затвердження Декларації про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї і жінок : постанова Верховної ради України від 5 берез. 1999 р. № 475-XIV // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 17. — Ст. 129.

184. Про затвердження Державної цільової соціальної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовт. 2007 р. № 1242 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/laws/show/263-2006-p>. — Назва з екрана.
185. Про затвердження Положення про дитячий будинок сімейного типу : постанова Кабінету Міністрів України від 26 квіт. 2002 р. № 564 // Офіційний вісник України. — 2002. — № 18. — Ст. 12.
186. Про затвердження Положення про прийомну сім'ю : постанова Кабінету Міністрів України від 26 квіт. 2002 р. № 565 // Офіційний вісник України. — 2002. — № 7. — Ст. 926.
187. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей : постанова Кабінету Міністрів України від 8 жовт. 2008 р. № 905 // Урядовий кур'єр. — 2008. — № 209.
188. Про затвердження Правил ведення закордонними дипломатичними установами України консульського обліку громадян України, які постійно проживають або тимчасово перебувають за кордоном, та дітей — громадян України, усиновлених іноземцями або громадянами України, які постійно проживають за кордоном : наказ Міністерства закордонних справ України від 17 листоп. 2011 р. № 337 // Офіційний вісник України. — 2011. — № 99. — Ст. 251.
189. Про заходи щодо забезпечення захисту прав і законних інтересів дітей : Указ Президента України від 5 трав. 2008 р. № 411/2008 // Урядовий кур'єр. — 2008. — № 46.
190. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24 січ. 1995 р. № 20/95-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 6. — Ст. 35.
191. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квіт. 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 30. — Ст. 142.
192. Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа : Указ Президента від 18 січ. 2018 р. № 5/2018 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Президента України. — Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/52018-23462>. — Назва з екрана.
193. Про порядок та умови прийому громадян України, які проживають за межами України, та іноземців, які бажають усиновити дитину в Україні, для подання ними справ : наказ Міністерства соціальної політики України від 17 листоп. 2011 р. № 445 // Офіційний вісник України. — 2011. — № 97. — Ст. 183.
194. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України від 22 верес. 2011 р. № 3773-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2012. — № 19—20. — Ст. 179.
195. Про ратифікацію Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої) : Закон України від 15 лют. 2011 р. № 3017-VI // Офіційний вісник України. — 2011. — № 18. — С. 11.

196. Про створення спеціальних експертних медичних комісій для огляду дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та затвердження порядку їх діяльності : наказ Міністерства охорони здоров'я від 28 трав. 2009 р. № 366 // Офіційний вісник України. — 2009. — № 49. — Ст. 104.
197. Про судову практику у справах про злочини проти власності : постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листоп. 2010 р. № 10 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної Ради України. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09>. — Назва з екрана.
198. Прокументов Л. М. Общественная опасность как основание криминализации (декриминализации) деяния / Л. М. Прокументов // Вестник Воронежского института МВД России. — 2009. — № 4. — С. 18–24.
199. Пудовочкин Ю. Е. Ответственность за преступления против несовершеннолетних по российскому уголовному праву / Ю. Е. Пудовочкин ; науч. ред. Г. И. Чечель. — Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2002. — 291 с.
200. Рамочное решение Совета Европейского Союза от 24 октября 2008 г. № 2008/841/ПВД «О борьбе с организованной преступностью» // СПС Консультант-Плюс.
201. Рамочное решение Совета Европейского Союза от 28 ноября 2002 г. № 2002/946/ПВД «О борьбе с торговлей людьми» // Ю. L254. 13.12.2002.
202. Резнікова В. В. Інститут посередництва в правовій доктрині / В. Резнікова // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. — 2010. — Вип. 84. — С. 35–39. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2010_84_12.
203. Российская Федерация. Законы. Уголовный кодекс Российской Федерации : принят Гос. Думой 24 мая 1996 г. ; одобрен Советом Федерации 5 июня 1996 г. — Харьков : Консум, 1997. — 164 с.
204. Российское уголовное право : учебник. В 2 т. Т. 1. Общая часть / под ред. Л. В. Иногамовой-Хегай, В. С. Комиссарова, А. И. Рарога. — Москва : ТК Велби ; Проспект, 2007. — 528 с.
205. Ростова О. С. Создание основ правовой охраны материнства и детства в первое десятилетие советской власти / О. С. Ростова // Известия высших учебных заведений. Правоведение. — 2007. — № 2. — С. 195–202.
206. Рубашенко М. А. Видовий об'єкт посягання на територіальну цілісність та недоторканність України [Електронний ресурс] / М. А. Рубашенко // Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. — Режим доступу: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5970/1/Rybaschenko.pdf>. — Назва з екрана.
207. Руководящие начала по уголовному праву : постановление Наркомюста РСФСР от 12 дек. 1919 г. [Электронный ресурс] // Левоневский Валерий Станиславович. — Режим доступа: <http://pravo.levonevsky.org>. — Название с экрана.
208. Рясенцев В. А. Советское семейное право / В. А. Рясенцев. — Москва : Юрид. лит., 1982. — 256 с.
209. Сальнікова Г. І. Правове регулювання посередництва у підприємницькій діяльності : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Г. І. Сальнікова. — Харків, 2003. — 21 с.

210. Саркисян М. Р. Биржевое посредничество по законодательству Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Саркисян Мариэтта Размиковна. — Краснодар, 2000. — 190 с.
211. Сенаторов М. В. Потерпівий від злочину в кримінальному праві / М. В. Сенаторов ; за наук. ред. В. І. Борисова. — Харків : Право, 2006. — 208 с.
212. Сергеевич В. Лекции и исследования по древней истории русского права / В. Сергеевич. — Санкт-Петербург, 1910. — 664 с.
213. Серебровский В. И. Основы советского государства и права / В. И. Серебровский. — Москва : Юриздат, 1947. — 647 с.
214. Ситкова О. Ю. Правовое регулирование международного усыновления : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ситкова Ольга Юрьевна. — Саратов, 2003. — 181 с.
215. Сімейне право України : підручник / за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Жилінкової. — Київ : Юрінком Інтер, 2004. — 273 с.
216. Сімейне право України : підручник / Л. М. Баранова, В. І. Борисова, І. В. Жилінкова [та ін.] ; за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. — Київ : Юрінком Інтер, 2006. — 264 с.
217. Сімейний кодекс України : за станом на 8 берез. 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. — 2002. — № 21—22. — Ст. 135.
218. Скляр С. В. Вина и мотивы преступного поведения / С. В. Скляр. — Санкт-Петербург : Изд-во Р. Асланова «Юрид. центр «Пресс», 2004. — 326 с.
219. Советское гражданское право : учебник / С. Н. Братусь, К. А. Граве, М. В. Зимилева [и др.] ; под ред. С. Н. Братуся. — Москва : Изд-во юрид. лит., 1950. — 679 с.
220. Советское уголовное право. Особенная часть : учеб. пособие. Вып. 1 / под ред. Е. А. Смирнова, А. Ш. Якупова. — Киев : НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1975. — 343 с.
221. Советское уголовное право. Особенная часть. — Москва : Юрид. лит., 1973. — 340 с.
222. Советское уголовное право. Часть Особенная : учебник / под ред. М. И. Ковалева. — Москва : Юрид. лит., 1983. — 479 с.
223. Сотсков Ф. Н. Общественная опасность деяния в уголовном праве России [Электронный ресурс] // Электронная библиотека диссертаций. — Режим доступа: <http://www.dissercat.com>. — Название с экрана.
224. Сперанский К. К. Уголовно-правовая борьба с преступлениями несовершеннолетних и против несовершеннолетних / К. К. Сперанский. — Ростов-на-Дону, 1991. — 178 с.
225. Становский М. Н. Назначение наказания при совокупности преступлений : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Становский Михаил Николаевич. — Санкт-Петербург, 1995. — 270 с.
226. Статистика влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у сім'ї у 2016 році [Електронний ресурс] // Всеукраїнський портал національного усиновлення «Сирітству — ні». — Режим доступу: <http://sirotstvy.net/ua/news/statistika-vlashtuvannya-ditey-sirit-ta-ditey-pozbavlenikh-batkivskogo-pikluвання-u-sim-i-v-2016-ro>. — Назва з екрана.

227. Строган Ю. А. Права і свободи дитини у сучасній правовій державі: порівняльний аналіз національних і міжнародно-правових актів / Ю. А. Строган // Держава і право. Юридичні і політичні науки. — 2008. — Вип. 40. — С. 49–56.
228. Тавлуй О. В. Історико-правові витоки незаконних дій щодо усиновлення / О. В. Тавлуй // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2012. — № 11. — С. 115–122.
229. Тавлуй О. В. Окремі питання кримінально-правової охорони інституту усиновлення та інших форм сімейного виховання / О. В. Тавлуй // Вісник Асоціації кримінального права України. — 2015. — № 2 (5). — С. 205–214.
230. Тавлуй О. В. Суб'єкт незаконних дій щодо усиновлення (удочеріння) / О. В. Тавлуй // Правове життя сучасної України : матеріали міжнар. наук. конф. проф.-викл. складу, присвяч. 15-річчю Нац. ун-ту «Одес. юрид. акад.» та 165-річчю Одес. школи права, 20–21 квіт. 2012 р. — Одеса, 2012. — Т. 2. — С. 290–292.
231. Тацій В. Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / В. Я. Тацій. — Харьков : Изд-во при Харьк. ун-те ИО «Вища школа», 1988. — 198 с.
232. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України / В. Я. Тацій. — Харків, 1994. — 75 с.
233. Тер-Акопов А. А. Уголовная политика Российского государства : учеб. пособие / А. А. Тер-Акопов. — Москва, 1999. — 58 с.
234. Титов Ю. П. Хрестоматия по истории государства и права России / Ю. П. Титов. — Москва, 1999. — 544 с.
235. Тляумбетов Р. Г. Преступления против семьи : уголовно-правовые и криминологические аспекты : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Тляумбетов Раиль Гайфуллович. — Москва, 2006. — 222 с.
236. Товмазова Є. Окремі аспекти кримінально-правового захисту життя та здоров'я дітей за законодавством України та деяких зарубіжних країн / Є. Товмазова // Підприємництво, господарство і право. — 2008. — № 4. — С. 143–146.
237. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления / А. Н. Трайнин. — Москва : Госюриздат, 1957. — 363 с.
238. Трайнин А. Н. Состав преступления по советскому уголовному праву / А. Н. Трайнин. — Москва : Госюриздат, 1951. — 388 с.
239. Туктарова И. Н. Уголовно-правовая охрана несовершеннолетних : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / И. Н. Туктарова. — Саратов, 2000. — 23 с.
240. Туляков В. А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы) / В. А. Туляков. — Одесса : Юрид. літ., 2000. — 452 с.
241. Туляков В. А. Некоторые вопросы современной уголовно-правовой политики [Электронный ресурс] / В. А. Туляков // Международная организация правовых исследований. — Режим доступа: URL: <http://www.iolr.org/wp-content/uploads/2012/10/Туляков-В.А.-Некоторые-вопросы-современной-уголовной-политики.pdf>. — Название с экрана.
242. Уголовное право. Общая часть : учебник / под общ. ред. Л. Д. Гаухмана и С. В. Максимова. — Москва : ФОРУМ : ИНФРА-М., 2003. — 288 с.

243. Уголовное право. Часть Общая; Часть Особенная : учебник / под общ. ред. Л. Д. Гаухмана, Л. М. Колодкина и С. В. Максимова. — Москва : Юриспруденция, 1999. — 784 с.
244. Уголовное право России. Общая часть / [В. С. Комиссаров, Н. А. Лопашенко, А. В. Наумов и др.] ; под ред. А. И. Рарога. — 3-е изд., с изм. и доп. — Москва : Эксмо, 2009. — 496 с.
245. Уголовное право России. Общая часть / под ред. Н. М. Кропачева, В. В. Волженкина, В. В. Орехова. — Санкт-Петербург : Изд. дом С.-Петерб. ун-та : Изд-во Юрид. ф-та С.-Петерб. гос. ун-та, 2006. — 1064 с.
246. Уголовное право России. Общая часть : учеб. для вузов / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. — Москва : Зерцало, 2005. — 752 с.
247. Уголовное право России. Особенная часть : учебник / под ред. А. И. Рарога. — Москва : Ин-т междунар. права и экономики им. А. С. Грибоедова, 1998. — 480 с.
248. Уголовное право Российской Федерации. Особенная часть : учебник / под ред. Г. Н. Борзенкова, В. С. Комиссарова. — Москва : Олимп, 1997. — 751 с.
249. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. — Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2001. — 325 с.
250. Уголовный кодекс Киргизии [Электронный ресурс] // Параграф. Информационная система. — Режим доступа: http://online.adviser.kg/Document/?doc_id=30222833&page=1. — Название с экрана.
251. Уголовный кодекс Республики Казахстан [Электронный ресурс] // Параграф. Информационная система. — Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&doc_id2=31575252#activate_doc=2&pos=165;-8&pos2=1757;0. — Название с экрана.
252. Уголовный кодекс Республики Польша / науч. ред.: А. И. Лукашов, Н. Ф. Кузнецова ; вступ. ст. А. И. Лукашова, Э. А. Саркисовой ; пер. с пол. Д. А. Барилевич. — Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2001. — 234 с.
253. Уголовный кодекс Республики Таджикистан [Электронный ресурс] // Хабархо. — Режим доступа: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=237375. — Название с экрана.
254. Уголовный кодекс Российской Федерации [Электронный ресурс] // Уголовное право РФ. Информационный портал. — Режим доступа: http://www.ug-kodeks.ru/ug/ug-kodeks.ru/ugolovnij_kodeks_-_glava_20.html. — Название с экрана.
255. Уголовный кодекс Украины : науч.-практ. коммент. / отв. ред. Е. Л. Стрельцов. — 3-е изд., перераб. и доп. — Харьков : Одиссей, 2006. — 864 с.
256. Уголовный кодекс УССР : утвержденный ВУЦИК 23 авг. 1922 г. — Харьков : Изд-во НКЮ УССР, 1922. — 100 с.
257. Уголовный кодекс УРСР : утвержденный ВУЦИК 23 авг. 1927 г. — Харьков : Изд-во НКЮ УРСР, 1927. — 135 с.
258. Уголовный кодекс Франции [Электронный ресурс] // Российский правовой портал: библиотека Пашкова. — Режим доступа: <http://constitutionns.ru>. — Название с экрана.
259. Ускова Ю. В. Уголовно-правовая охрана семьи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Юлия Валерьевна Ускова. — Краснодар, 2001. — 23 с.

260. Утевский Б. С. Вина в советском уголовном праве / Б. С. Утевский. — Москва : Госюриздат, 1950. — 319 с.
261. Федорова О. А. Развитие системы призрения детей-сирот в России / О. А. Федорова // Проблемы гражданского, семейного и жилищного законодательства / отв. ред. В. Н. Литовкин. — Москва : Городец, 2005. — С. 84–105.
262. Фесенко Є. В. Об'єкт злочину з погляду реалій / Є. В. Фесенко // Юридичний вісник України. — 1997. — 14–20 серп. (№ 33).
263. Фесенко Є. В. Особливості наслідків та причинного зв'язку у злочинах із матеріальним складом / Є. В. Фесенко // Часопис Академії адвокатури України. — 2010. — № 6. — С. 1–5.
264. Фіалка М. І. Криміналізація діянь, пов'язаних з підробками та використанням підроблених документів [Електронний ресурс] / М. І. Фіалка // Вісник Харківського університету внутрішніх справ. — Режим доступу: http://visnyk.univd.edu.ua/index.php?action=publications&pub_name=visnik&pub_id=158880&mid=8&year=2005&pub_article=172640. — Назва з екрана.
265. Фіалка М. І. Кримінально-правова характеристика документообігу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / М. І. Фіалка ; Класичний приватний університет. — Запоріжжя, 2010. — 24 с.
266. Фінальний звіт за результатами науково-практичного семінару «Розгляд суддями справ щодо насильства над дітьми та торгівлі людьми: міжнародні стандарти та досвід» (Львів, 26–27 січня 2011 р.) [Електронний ресурс] // Council of Europe. — Режим доступу: http://www.coe.int/t/dghl/cooperation/economiccrime/Trafficking/Projects/Tres/4.7_ACTIVITY_REPORT.pdf. — Назва з екрану.
267. Фріс П. Контроль у кримінально-правовій політиці / П. Фріс // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2010. — № 4. — С. 16–21.
268. Фріс П. Л. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці / П. Л. Фріс // Вісник Асоціації кримінального права України. — 2014. — № 1 (2). — С. 19–28.
269. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Фріс Павло Львович. — Київ, 2005. — 440 с.
270. Фріс П. Л. Ознаки та склад кримінального проступку / П. Л. Фріс // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : зб. наук. пр. — 2007. — № 2. — С. 166–171.
271. Хрунь І. Ю. Становлення та розвиток прав неповнолітніх у правових джерелах України / І. Ю. Хрунь // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. — 2007. — № 2. — С. 80–86.
272. Чисельність дітей, усиновлених протягом року (2000–2016) [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2007/oz_rik/oz_u/vsunovlennia_06_u.html. — Назва з екрана.
273. Шапченко С. Д. Оценочные признаки в составах конкретных преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Сергей Дмитриевич Шапченко. — Киев, 1988. — 24 с.
274. Шахматов В. П. Новый Кодекс о браке и семье РСФСР / В. П. Шахматов, Б. Л. Хаскельберг. — Томск : Изд-во Томского ун-та, 1970. — 324 с.

275. Шевчук В. В. Об'єкт злочину за кримінальним правом України / В. В. Шевчук, О. В. Охман // Університетські наукові записки. — 2006. — № 2 (18). — С. 234–239.
276. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права / Г. Ф. Шершеневич. — Москва : СПАРК, 1995. — 556 с.
277. Шершеневич Г. Ф. Учебник торгового права / Г. Ф. Шершеневич. — Москва : Спартак, 1994. — 480 с.
278. Шишко И. В. Взаимосвязь уголовно-правовых и регулятивных норм в сфере экономической деятельности [Электронный ресурс] / И. В. Шишко // Электронная библиотека диссертаций. — Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/vzaimosvyaz-ugolovno-pravovykh-i-regulyativnykh-norm-v-sfere-ekonomicheskoi-deyatelnosti>. — Название с экрана.
279. Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях особливої частини Кримінального кодексу України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Яремко Галина Зіновіївна. — Львів, 2010. — 374 с.
280. Ярмиш Н. Проблеми кваліфікації злочинів, вчинених групою осіб за попередньою змовою / Н. Ярмиш // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2010. — № 4. — С. 53–58.
281. Яценко С. С. Про оціночні поняття в кримінальному праві / С. С. Яценко, М. Ф. Селівон // Радянське право. — 1972. — № 6. — С. 79.
282. Forthcoming Grand Chamber judgment in a cas concerning international child abduction [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Європейського суду з прав людини. — Режим доступу: <http://www.hudoc.echr.coe/webservices/content/pdf/003-4573101-5526974>. — Назва з екрана.

ДОДАТОК

Закон України

«ПРО ВНЕСЕННЯ ЗМІН ДО ДЕЯКИХ ЗАКОНОДАВЧИХ АКТІВ УКРАЇНИ ЩОДО ОХОРОНИ ДИТИНСТВА (У КОНТЕКСТІ НЕЗАКОННИХ ДІЙ ЩОДО УСИНОВЛЕННЯ ТА ІНШИХ ФОРМ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ)»

Верховна Рада України постановляє:

I. Внести до Кримінального кодексу України (Відомості Верховної Ради України, 2001 р., № 25–26, ст. 131) такі зміни:

1. Назву статті 169 викласти у такій редакції:

«Стаття 169. Незаконні дії щодо усиновлення та інших форм сімейного виховання»

2. Викласти статтю 169 Кримінального кодексу України у наступній редакції:

«1. Посередницькі або інші незаконні дії щодо усиновлення, опіки (піклування), передачі дітей на виховання в сім'ю громадян, — »

«2. Ті самі дії, вчинені щодо кількох дітей, повторно, за попередньою змовою групою осіб, з використанням службового становища, — »

«3. Дії, передбачені частинами першою або другою, вчинені з корисливих мотивів, організованою групою осіб або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, — ».

II. Внести до Кодексу України про адміністративні правопорушення (Відомості Верховної Ради Української РСР, 1984, додаток до № 51, ст. 1122) такі зміни:

1. Назву статті 184-2 викласти у такій редакції:

«Стаття 184-2. Порушення порядку або строків подання інформації про дітей-сиріт і дітей, які залишилися без опіки (піклування) батьків з необережності»

2. Статтю 184-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення викласти в такій редакції:

1) «Порушення посадовими особами порядку або строків подання інформації про дітей-сиріт і дітей, які залишилися без опіки (піклування) батьків, для централізованого обліку з необережності — ».

III. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

Голова Верховної Ради України

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони дитинства (в контексті незаконних дій щодо усиновлення та інших форм сімейного виховання)»

1. Обґрунтування необхідності прийняття Проекту

На території України значна кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які потребують сімейного виховання у формі усиновлення, опіки та піклування, передачі на виховання в прийомні сім'ї, в дитячі будинки сімейного типу. Проте під час сімейного влаштування дітей, у тому числі у процесі міжнародного усиновлення, може виникнути загроза порушень їх основних прав.

Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони дитинства (у контексті незаконних дій щодо усиновлення та інших форм сімейного виховання) (далі — Проект) розроблений задля якомога ефективнішого захисту найбільш незахищених членів суспільства — дітей, які позбавлені батьківського виховання.

Проект спрямований на реалізацію окремих положень Указу Президента України «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб із їх числа» від 18 січня 2018 року № 5/2018; Закону України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III; Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 2 червня 2005 року № 2623-IV; Постанови Верховної Ради України «Про затвердження Декларації про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї і жінок» від 5 березня 1999 року № 475-XIV; Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» від 8 жовтня 2008 року № 905.

Проект підготовлено з урахуванням останніх тенденцій у кримінально-правовій доктрині щодо захисту прав та законних інтересів дітей під час їх влаштування на сімейне виховання, а також практики застосування норми про незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння). При цьому було, зважаючи на аналіз судової практики, судової статистики, наявні вироки судів за статтею 169 Кримінального кодексу України, опитування працівників правозастосовної сфери, взято до уваги, що існуючі приписи Кримінального кодексу України щодо притягнення винних до кримінальної відповідальності за незаконні дії щодо усиновлення, відзначаються незначною ефективністю правозастосування, що пов'язано, насамперед, із законодавчою конструкцією норми.

2. Мета і завдання Проекту

Метою Проекту є удосконалення правових норм, які спрямовані на охорону прав та законних інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Основними завданнями Проекту є: забезпечення прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на сімейне влаштування відповідно до норм законодавства.

3. Загальна характеристика і основні положення Проекту

Проектом пропонується: внесення змін до диспозиції статті 169 Кримінального кодексу України та диспозиції статті 184-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення; внесення змін до назв статей 169 Кримінального кодексу України та 184-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

4. Стан нормативно-правової бази у даній сфері правового регулювання

Нормативно-правова база у сфері незаконних дій щодо усиновлення складається з Конституції України, Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Сімейного кодексу України.

Реалізація положень цього законопроекту після його прийняття не потребує внесення змін до інших законів України.

5. Фінансово-економічне обґрунтування

Прийняття Проекту не потребує додаткових витрат коштів із Державного бюджету України.

6. Прогноз соціально-економічних наслідків прийняття Проекту

Прийняття проекту Закону приведе до недопущення порушень прав дітей, які опинилися поза сімейним вихованням, та збільшить ефективність застосування кримінально-правової норми, яка встановлює відповідальність за незаконні дії щодо усиновлення.

Доцент кафедри кримінального права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

О. В. Тавлуй

ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ

до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо охорони дитинства (в контексті незаконних дій щодо усиновлення та інших форм сімейного виховання)»

Зміст положення (норми) чинного законодавства	Зміст відповідного положення (норми) законопроекту
<i>Кримінальний кодекс України</i>	
<i>Стаття 169.</i> Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) 1. Незаконна посередницька діяльність або інші незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) дитини, передачі її під опіку (піклування) чи на виховання в сім'ю громадян, — 2. Ті самі дії, вчинені щодо кількох дітей, повторно, за попередньою змовою групою осіб, з використанням службового становища або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, —	<i>Стаття 169.</i> Незаконні дії щодо усиновлення та інших форм сімейного виховання 1. Посередницькі або інші незаконні дії щодо усиновлення, опіки (піклування), передачі дітей на виховання в сім'ю громадян, — 2. Ті самі дії, вчинені щодо кількох дітей, повторно, за попередньою змовою групою осіб, з використанням службового становища, — 3. Дії, передбачені частинами першою або другою, вчинені з корисливих мотивів, організованою групою осіб або якщо вони спричинили тяжкі наслідки, — ».
<i>Кодекс України про адміністративні правопорушення</i>	
<i>Стаття 184-2.</i> Порушення порядку або строків подання інформації про дітей-сиріт і дітей, які залишилися без опіки (піклування) батьків 1. Порушення посадовими особами порядку або строків подання інформації про дітей-сиріт і дітей, які залишилися без опіки (піклування) батьків, для централізованого обліку, —	<i>Стаття 184-2.</i> Порушення порядку або строків подання інформації про дітей-сиріт і дітей, які залишилися без опіки (піклування) батьків з неосторожності 1. Порушення посадовими особами порядку або строків подання інформації про дітей-сиріт і дітей, які залишилися без опіки (піклування) батьків, для централізованого обліку з необережності, —

доцент кафедри кримінального права
Національного університету
«Одеська юридична академія»

О. В. Тавлуй

- Тавлуй О. В.**
Т13 Кримінально-правова характеристика незаконних дій щодо усиновлення та інших форм сімейного виховання : монографія / О. В. Тавлуй ; за заг. наук. ред. В. О. Тулякова ; НУ ОЮА. — Одеса : Юридична література, 2018. — 200 с.
ISBN 978–966–419–339–6.

У монографії досліджено основні аспекти кримінально-правової охорони інституту усиновлення та інших форм сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, здійснено кримінально-правовий аналіз складу злочину, передбаченого статтею 169 Кримінального кодексу України, визначено основні характеристики незаконної посередницької діяльності, вивчено особливості усиновлення українських дітей іноземцями з точки зору охорони їх прав кримінально-правовими засобами. Розроблено пропозиції щодо удосконалення положень чинного кримінального законодавства у сфері охорони сімейних відносин від протиправних посягань, зокрема у сфері усиновлення та інших формах сімейного виховання.

Для науковців, аспірантів, юристів-практиків та студентів.

УДК 343.43:347.633(477)

Наукове видання

ТАВЛУЙ
Олена Вікторівна

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА НЕЗАКОННИХ ДІЙ ЩОДО УСИНОВЛЕННЯ ТА ІНШИХ ФОРМ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

Монографія

Редактор-коректор *Н. І. Крилова*
Технічний редактор *Т. В. Іванова*

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 11,63.
Тираж 300 прим. Зам. № 11 (9).

Видавництво і друкарня «Юридична література»
65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 7. Тел./факс: 777-48-79
Свідцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 4284 від 23.03.2012 р.